

Съпоставително езикознание

СПИСАНИЕ НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
XLI, 2016, № 2

СЪДЪРЖАНИЕ

Маргарита Младенова – Прагматика и българистика	5
Руселина Ницолова – За един основен въпрос на прагматиката – качеството на съобщението	15
Milada Hirschova – The Czech sentence from the viewpoint of linguistic pragmatics	27
Борис Норман – О прагматических аспектах конструкций «малого синтаксиса»	49
Димка Савова – Прагматични манипулации при обобщенолична употреба на формите за второ лице единствено число в българския език	69
Силвия Петкова – Метакоммуникативные маркеры как регуляторы межличностного взаимодействия в публичном диалоге	84
Лада Бадурина, Николина Палашич – Псувнята като подтип на (езиковата) вулгарност	101
Дафина Генова – Семантика и прагматика или синтаксис, семантика и прагматика	117

РЕЦЕНЗИИ И АНОТАЦИИ

<i>M. Marcjanik</i> (ed.). Jak zwiącają się do siebie Europejczycy (Жана Станчева) . . .	129
Актуални тенденции в развитието на прагматиката и когнитивната лингвистика. Сборник с материали от Международна научна конференция (съст. <i>М. Попова</i>) (Красимира Алексова, Маргарита Младенова)	136

ХРОНИКА

Стоян Буров, Велин Петков – Форум <i>Граматика и прагматика</i>	145
---	-----

IN MEMORIAM

Иван Стоянов (1935–2016)	148
------------------------------------	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Маргарита Младенова – Прагматика и болгаристика	5
Руселина Ницолова – Об одном основном вопросе прагматики – качестве сообщения	15
Milada Hirschova – The Czech sentence from the viewpoint of linguistic pragmatics	27
Борис Норман – О прагматических аспектах конструкций «малого синтаксиса»	49
Димка Савова – Прагматические манипуляции при обобщенно-личном употреблении форм второго лица единственного числа в болгарском языке	69
Силвия Петкова – Метакоммуникативные маркеры как регуляторы межличностного взаимодействия в публичном диалоге	84
Лада Бадурина, Николина Палашич – Ругательство как подтип (языковой) вульгарности	101
Дафина Генова – Семантика и прагматика или синтаксис, семантика и прагматика.	117

РЕЦЕНЗИИ И АННОТАЦИИ

ХРОНИКА

IN MEMORIAM

CONTENTS

Margarita Mladenova – Pragmatics and Bulgarian Studies	5
Ruselina Nitsolova – On a basic issue in pragmatics – the quality of the message	15
Milada Hirschova – The Czech sentence from the viewpoint of linguistic pragmatics	27
Boris Norman – On the pragmatic aspects of the constructions of «small syntax»	49
Dimka Savova – Pragmatic manipulations in the generic uses of the second person singular personal pronoun in Bulgarian	69
Silvia Petkova – Metacommunicative markers as regulators of interpersonal interaction in public dialogue	84
Lada Badurina, Nikolina Palashich – Swearing as a subtype of (linguistic) vulgarity	101
Dafina Genova – Semantics and Pragmatics or Syntax, Semantics and Pragmatics	117

REVIEWS AND ANNOTATIONS

VARIA

IN MEMORIAM

Маргарита Младенова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Настоящият брой на сп. *Съпоставително езикознание* е посветен на лингвистичната прагматика. Статиите, включени в него, по необходимост обхващат само отделни страни от прагматичния аспект в изследването на езика. В сравнително недългата история на прагматиката като дял от езикознанието се натрупва значително количество наблюдения и теоретични подходи, чието групиране и обобщаване тепърва предстои (срв. прегледа на теоретичните основи у Ницолова 1984: 3–22). Онова, което ги свързва като аналитичен подход към езиковия материал, е преди всичко интересът към речта (в класическата опозиция на Ф. дьо Сосюр език ~ реч), който отчита и неезиковите условия на комуникацията, отразени в езиковото поведение и формиращи окончателния вид на изказването (Ницолова 1984: 179–180). За почти 80 години от излизането на книгата на Ч. Морис (1938), която заявява прагматиката като самостоятелен дял от езикознанието, се оформят разнопосочни направления, всяко от които използва специфична терминология и материал за анализ. Освен това изследователите на другите европейски езици, извън английския, формулират различни теоретични подстъпи към сходни явления, изхождайки от по-малко популярен езиков материал. Причина за многообразието на подходите вероятно са културноспецифичните условия за функционирането на всеки език, както и различните езикови средства, които реализират сходни прагматични цели. Необходимостта да се продължи с някакъв, макар и непълен преглед на тези подходи в съпоставителен план е сред главните причини, предизвикали съставянето на настоящия брой на сп. *Съпоставително езикознание*. Предлаганият на вашето внимание тематичен брой не може да обхване многостранната проблематика, свързана с лингвистичната прагматика като цяло, но се стреми да очертае поне някои щрихи в тази област, които вълнуват отделни български автори. Освен това големият брой на теоретичните подходи, както и разнообразието на езиковия материал, правят картината на потенциалните съпоставителни изследвания по прагматика още по-пъстра и необозрима. И все пак, определен брой тематични кръгове се очертават дори при по-необходимост ограничения обем и тематика на предлагания брой.

1. В центъра на вниманието на теоретичите на прагматиката попадат средствата за ориентация на изказването във времето и пространството,

които представят езиковия факт в конкретни условия и го правят проява на речта в опозицията език ~ реч. На първо място тук са референцията, деиксисът и анафората – главните средства, чрез които пропозицията се превръща в основен елемент на дискурса и получава своята насоченост, а оттам и конкретната си комуникативна насоченост. Условията за адекватна ориентация на референцията, към която можем да отнесем и понятието гледна точка, са всъщност центърът, около който се формира цялото научно направление. Редица стимулиращи импулси в това отношение дава логиката като дял от философията, който има допирни точки с езикознанието. Това обстоятелство обуславя тясната връзка на прагматиката със синтактичните изследвания от една страна и, от друга страна, със стремежа прагматиката да се отграничи в теоретичен план от синтаксиса и семантиката, още повече че нейното зараждане може да бъде отнесено към семиотичните изследвания. Този теоретичен въпрос остава актуален и в най-новите изследвания (срв. тук обзорната статия на Д. Генова върху тази проблематика в англоезичната литература от последните години, както и статията на М. Хиршова върху чешкото изречение в прагматичен аспект).

2. При езиците с разгърнатата граматична система, каквито са славянските, прагматичните изследвания неизбежно се насочват към проучването на граматичните особености, които се влияят от непосредствените условия на комуникацията (срв. тук статията на Б. Норман, както и книгата му Норман 2009). Сред тях може да се изтъкне словоредът като една от най-трудно уловимите и същевременно най-лесно забележими в непосредствената комуникация прояви на комуникативните намерения на автора на текста (срв. тук статията на М. Хиршова). Варирането в словоредно-интонационните особености в зависимост от тези намерения е характерно за всички езици. Никак не е случаен фактът, че граматичните анализи принципно изхождат от уговорката, че като основни се разглеждат неекспресивните употреби на съответното езиково явление. Фактически експресията дава възможност за огромно разширяване на езиковите средства за изразяване на определен тип значения и най-вече за промени в словореда и интонацията.

3. Самостоятелна голяма тема, която има отношение към прагматиката, е проблемът за граматикализацията на определени значения в различните езици, където спецификата на всеки език изпъква най-ярко – дори при генетично сродните и типологично сходни езици могат да се наблюдават значителни различия именно в областта на значенията, породили граматикализация на определен вид изказ. Типичен пример в това отношение е системата на българския глагол, където са граматикализирани редица прагматични значения, останали извън този процес в другите славянски езици. При това формалните им проявления са сходни с изходната система в старобългарски, но семантично-прагматичната им

натовареност е проява на значителни исторически трансформации. Точно в тази област са осъществени и първите съпоставителни работи върху българския с други езици в областта на прагматиката (срв. Иванчев 1968; Иванчев 1974; Ницолова 1986; Ницолова 1992).

4. Сред най-рано констатираните и често анализирани в съпоставителен план области на културноспецифично функциониране на езиците, които остават малко встрани от основния интерес на теоретиките на прагматиката, е областта на т. нар. речев етикет, който спонтанно представя първия контакт с чуждия език при практическото преподаване – как да се запознаем, да поздравим, да се сбогуваме, да потърсим определен човек, да се извиним, да проявим учтивост или фамилиарност – това са първите теми в учебниците по чужди езици, които предхождат по-нататъшното формиране на умения за по-сложно изразяване. На тази проблематика в българския език е посветена книгата на Марина Джонова (2014). По принцип тяхно решаване чрез калкиране на изразите от родния език рядко е възможно именно поради изразената им конвенционалност и специфичност за всеки език. Те също са сред най-често анализирани в съпоставителен план – както поради потребностите на обучението, така и с оглед на значителните различия, понякога между съседни в териториално отношение езици. Връзката на тези потребности с теоретичните изследвания на прагматичния аспект от функционирането на езиците е най-тясна при теорията за речевите актове, но и тук се наблюдават значителни различия между теоретичното осмисляне и практическите нужди на преподаването по чужди езици. Те поставят и големия проблем за взаимоотношенията на речевия етикет в определени области с формулираните от П. Грайс основни максими на човешката комуникация (срв. тук статията на Р. Ницолова за максимата за качество на изказването и нейното конвенционално нарушаване). В тази област са и множеството допирни точки на прагматиката с когнитивистиката и етнолингвистиката (срв. тук статията на Л. Бадурина и Н. Палашич), както и в по-широк план със социolingвистиката и психolingвистиката.

5. Сред важните проблеми на прагматиката, интересът към които първоначално се разглежда като лингвистика на текста, спадат, най-общо казано, средствата за осъществяване на текстовата кохезия – конекторите и различните видове дискурсни маркери, съпровождащи формирането на по-големи изказвания и текстове – съюзи, частици, местоимения, наречия и други лексикални средства за свързване, включително и в диалогичния дискурс (срв. тук статиите на Д. Савова и С. Петкова, които засягат различни аспекти на речевите стратегии, осигуряващи възприемането на текста в желаната от продуктора посока). Тяхната роля тепърва предстои да бъде анализирана в детайли, особено с оглед на превода на конкретни текстове и при определени типови ситуации. Към тази група се отнасят

изобщо изследванията на дискурсите условия, които могат съществено да модифицират собствено семантичната страна на пропозицията. Към тези изследвания върху българистична проблематика трябва да отнесем някои статии за частиците на Хетил Ро Хауге (2006; 2012) и Йовка Тишева (2009), както и (Тишева, Ро Хауге 2001).

6. Самостоятелен голям дял от прагматичния анализ представят различните употреби на езикови средства, които произтичат от представата на продуктора на текста за информираността на адресата – различните видове пресупозиции и импликатури (срв. Димитрова 1984; Димитрова 1979; Димитрова 1980; Димитрова 1981; Димитрова 1990а). По своята същност имплицитно изразените значения и конотациите отдавна привличат вниманието не само на езиковедите, но и на съставителите на различни видове загадки и игри на думи (както впрочем и „езиковата игра“ на Л. Витгенщайн, която има важна роля в класификацията на речевите актове). Като главен обект на изследване обаче те се появяват едва в осмислянето, което предлага прагматичната теория.

7. Жестовете и мимиката, съпровождащи езиковия изказ, са обект на изследване още от древността и принципно са се разглеждали като част от реторическото изкуство (впрочем, връзката на прагматиката с реториката и херменевтиката в исторически план се приема като всеобщо призната истина, легнала в основата на т. нар. текстова критика). В наше време тази страна на комуникативния акт също може да бъде обект на изследване от лингвистичната прагматика, доколкото определени жестове и нечленоразделни звуци могат да бъдат част от процеса на комуникация, а в определени типизирани случаи могат да заместват цели комуникати или части от тях, както и да съпровождат вербалния изказ. Като езиков материал за изследване те стават достъпни в цялото си многообразие едва в последните няколко десетилетия с масовото представяне на такъв тип комуникати в интернет. Важно и все още недостатъчно използвано средство за диференциране на спонтанната жестикуляция от знаково натоварените конвенционални паралингвистични средства предлага художествената литература, където знаково натоварените жестове се маркират в авторовата реч – видовете движения на главата и ръцете, които също са в значителна степен културноспецифични.

Списъкът на проблемни области, които стават обект на изследване в различен момент от развитието на езикознанието и имат отношение към прагматичните условия на комуникацията може да бъде продължен. Предлагаме на вниманието на читателя част от тях със съзнанието, че динамичното развитие на прагматиката като част от езиковедското изследване продължава и в перспектива ще продължи да играе роля за усъвършенстване на нашето познание за езика като средство за комуникация и за опознаване на всеки отделен език, включително и в съпоставка с други езици.

Първите занимания с прагматична проблематика в българската наука са провокирани, доколкото ни е известно, от създателя на нашето списание Светомир Иванчев (1920 – 1991). Като бохемист и преводач от чешки език той се запознава, от една страна с чешката теория за актуалното членение на изречението, а от друга решава редица практически проблеми на превода, обусловени именно от прагматични фактори, които разработва в българското езикознание и по отношение на българския език. Изобщо развитието на прагматичното направление в българското езикознание започва преди всичко на базата на синтактичния анализ и на взаимоотношенията между морфология и синтаксис, тъй като българският език граматикализира редица прагматични значения. Прагматично ориентирани са работите на Св. Иванчев върху аспектуалността (1961), категорията определеност и анафората в българския език, както и четеният от него в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ спецкурс по теория на анафората. Най-ранните му работи в това направление датират от петдесетте години на XX в. (1955, 1957). При това още в ранните си работи Св. Иванчев подхожда не само към един отделен език, а разглежда и в съпоставителен план преди всичко чешкия и българския език (1968).

Към проблемите на прагматиката се насочва и неговият ученик Янко Бъчваров (1942–2014), чиито публикации, включително върху текстовите конектори (1987; 1989) са сред открояващите се български прагматични анализи, прилагани в съпоставителен план. По инициатива на Св. Иванчев и с активното участие на Я. Бъчваров през 1977 г. е проведена българо-чехословашка конференция „Актуалното членение на изречението и българският език“, материалите от която се отпечатват в Бърно през 1980 г. По идея на Св. Иванчев тази на практика прагматична теория за първи път се прилага и върху старобългарския език – традиция, която продължава в палеославистиката и в редица по-късни изследвания.

Окончателното конституиране на прагматиката като подход към цялостната система на българския език може да се смята за осъществено с излизането на монографията на Руселина Ницолова „Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език“ (1984), която бързо печели привърженици на прагматиката сред българските езиковеди. Особено значими за развитието на прагматичните изследвания по отношение на българския език са множеството нейни наблюдения върху българската граматика, отразяващи прагматичния и функционалния аспект на българската морфология, и по-късно доразвити в обширния ѝ труд „Българска граматика. Морфология“ (2008), където прагматичният аспект е сериозно застъпен. За последователите на Р. Ницолова може

определено да се говори като за оформено направление в българската лингвистика, което посвещава систематични усилия на прагматичния аспект от функционирането на българския език (Тишева 2014, Джонова 2014). Йовка Тишева анализира аспекти от актуалното развитие на устната реч, като обръща специално внимание на частиците и другите средства на текстовата кохезия, а Марина Джонова посвещава усилията си на проявите на учтивостта, като и двете привличат за пръв път анализиран езиков материал от няколко корпуса на българската разговорна и устна реч. М. Джонова установява, че докато употребите на *ти-* и *вие-*формите в различни речеви ситуации се определят от социолингвистични фактори, използването на непреките речеви актове за изразяване на учтивост се обуславя от прагматични фактори. В съпоставителен план ценни са изводите, които прави за спецификата на българския език при употребата на учтивите форми в съпоставка с други европейски езици.

Принос към развитието на прагматиката в теоретичен план, както и по отношение на славянските езици дава Стефана Димитрова, чието участие в разработването на проблематиката, свързана с пресупозициите, намира широко признание. Изобщо представата за продуктора на текста като подход към анализирания езиков материал българската лингвистика дължи на нея. Като обобщено представяне на теоретичните изходни позиции на прагматиката и същевременно прилагане на някои от нейните авторски приноси може да се разглежда книгата ѝ „Лингвистична прагматика“ (2008), която по същество е и първият у нас университетски учебник по тази езиковедска дисциплина, предназначен за студентите от Факултета по класически и нови филологии при СУ „Св. Климент Охридски“, но надхвърлящ първоначалното си предназначение.

Ролята на прагматичните подходи за описанието и разглеждането на езиците, включително и с оглед на лексикографското им представяне се отчита и от редица други български автори (срв. напр. Червенкова 1982; 2011; Липовска 2009; Тишева 2014; Джонова 2014). Определено може да се каже, че от 90-те години на ХХ в. насам интересът към тази проблематика непрекъснато се разширява и обогатява с нови приноси както в теоретичен план, така и с оглед на редица конкретни езикови факти, характеризиращи функционирането на българския език. Пристъпва се и към обогатяване на съпоставителните изследвания в тази посока, и то не само от български учени, както личи и от настоящия тематичен брой на списанието.

С тези няколко щриха, очертаващи началото на прагматичните изследвания в българското езикознание или с оглед на българския език – индивидуално или в съпоставителен план, предлагаме на вашето внимание настоящия брой на сп. Съпоставително езикознание.

Библиография

- Бъчваров 1973: Бъчваров, Я. Словоредът като средство за граматично изразяване в славянските езици. – В: *Славистични изследвания*, кн. III. София: Наука и изкуство, 1973, 78–83.
- Бъчваров 1974: Ващаров, J. Concerning the peculiarities of the Bulgarian grammatical system from the point of view of the functional sentence perspective. – In: *Papers of Functional Sentence Perspective*. (ed. F. Daneš). Prague: Academia – The Hague, Mouton, 1974, 185–188.
- Бъчваров 1976: Бъчваров, Я. За някои особености на словоредата в българския и белоруския език. – *Бюлетин за съпоставително изследване на българския език с други езици*, I, 1976, № 5, 105–110.
- Бъчваров 1980: Бъчваров, Я. Реализиране на комуникативната функция на словоредата в макроструктурата на текста (върху материал от българския и белоруския език). – *Съпоставително езикознание*, V, 1980, № 5, 17–22.
- Бъчваров 1980: Бъчваров, Я. Към въпроса за съпоставителното изследване на актуалното членение на изречението; За категоризиращата роля на пунктуацията при определяне актуалното членение на изречението; За „актуалността” на актуалното членение. – *Sbornik prací filozofické fakulty Brněnské univerzity*, XXIX (A), № 28 [Brno], 1980, 227–229.
- Бъчваров 1983: Бъчваров, Я. За някои проблеми на теорията на превода и теорията на текста. – *Съпоставително езикознание*, VIII, 1983, № 2, 64–72 (в съавт. с М. Хърдличка).
- Бъчваров 1987: Бъчваров, Я. Český konektor *totiž* a jeho bulharské ekvivalenty. – *Naše řeč* [Praha], 70, 1987, № 4, 170–177.
- Бъчваров 1987: Бъчваров, Я. За някои проблеми на структурата на текста в съвременния български език. – В: *Втори международен конгрес по българистика. Доклади. Том 3. Съвременен български език* (ред. Д. И. Мирчева, П. Пашов, В. Станков). София: БАН, 1987, 241–248.
- Бъчваров 1989: Бъчваров, Я. The Czech connector *totiž* and its Bulgarian and English equivalents. – *The Slavonic and East European Review* [London], vol. 67, 1989, № 4, 505–516 (в съавт. с Д. Шорт).
- Бъчваров 1992: Бъчваров, Я. Коннекторы со значением „довыражения”. – В: *Белорусско-болгарские языковые параллели*. Минск: Университетское, 1992, 152–158.
- Джонова 2014: Джонова, М. *Грамматика на учтивостта*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2014.
- Димитрова 1984: Димитрова, Ст. *Текст и подтекст. Наблюдения над пресупозициите в руския дискурс*. София: Наука и изкуство, 1984, 242 с.
- Димитрова 1992: Dimitrova, St. Bulgarian Text Linguistics – Present State and Prospects. (в съавт. с Р. Кършакова) – Peter Godglüch (hrsg.) *Text – Fachwort – Übersetzen. Sprachwelten*. Band 7. Frankfurt-am-Mein–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien: P. Lang Verlag, 1992, 9–41.
- Димитрова 1978: Димитрова, Ст. Актуализация предложения и ее зависимост от представения говорещего о степени осведомленности адресата (на материала руского языка. – В: *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XV. Зарубежная русистика*. Москва: Прогресс, 1978, 535–545.

- Димитрова 1979: Д и м и т р о в а , С т. Пресупозиции, комуникативна компетенция и комуникативна ситуация. – *Руски и западни езици*, 1979, № 2, 2–15.
- Димитрова 1980: Д и м и т р о в а , С т. За някои особености на пресупозициите в руския език. – *Руски и западни езици*, 1980, № 3, 9–20.
- Димитрова 1981: Д и м и т р о в а , С т. О некоторых сходствах и расхождениях в действии пресупозиционного фактора в русском и болгарском языках. – *Исследование русского языка в сопоставлении с болгарским*. София: НИИРЕЛ, 1981, 36–46.
- Димитрова 1987: Д и м и т р о в а , С т. За превода на някои езикови елементи на текстовото събитие и текстовата ситуация (по руски и български езиков материал). – *Езикови проблеми на превода* (под ред. на И. Васева). София: Наука и изкуство, 1987, 9–18.
- Димитрова 1987а: Д и м и т р о в а , С т. Событие как категория текста (на материале современного болгарского языка). – *Proceedings of the Fourteenth International congress of Linguists. Berlin, DDR, August 10 – August 15, 1987*. (Eds' W. Bahner, J. Schildt, D. Viehweger), v. III. Berlin: Akademie-Verlag, 1987, 2041–2044.
- Димитрова 1988: Д и м и т р о в а , С т. О некоторых принципах передачи событий в болгарском тексте (в сопоставлении с русским). – *Съпоставително езиковедие XIII*, 1988, № 4–5, 21–27.
- Димитрова 1990: Д и м и т р о в а , Стефана. Комуникативно-прагматическите норми. – *Българска русистика*, 1990, № 3, 3–6.
- Димитрова 1990а: Д и м и т р о в а , С т. Textoобразуващата роля на пресупозициите в българския език. – *Съпоставително езиковедие XV*, 1990, № 4–5, 170–174.
- Димитрова 2009: Д и м и т р о в а , С т. *Лингвистична прагматика*. София: Велес, 2009.
- Джонова 2014: Джонова, Марина. *Граматика на учтивостта*. София: Парадигма, 2014.
- Иванчев 1955: И в а н ч е в , С в. Една неописана употреба на членуваната форма (Към въпроса за формата на обръщението в българския език). – *Сборник в чест на акад. Ал. Теодоров-Балан по случай деветдесет и петата му годишнина*. София, 1955, 271–278.
- Иванчев 1957: И в а н ч е в , С в. Наблюдения върху употребата на члена в българския език (Във връзка с една непопулярна синтактична теория). – *Български език VII*, 1957, № 6, 499–524.
- Иванчев 1961: И в а н ч е в , С в. Контекстово обусловена ингресивна употреба на глаголите от несвършен вид в чешкия език. – *ГСУ ФФ LIV*, 3 1959/1960, 1–152.
- Иванчев 1967: И в а н ч е в , С в. Към въпроса за членуването на генерично употребения подлог. – *Език и литература XXII*, 1967, № 4, 61–64.
- Иванчев 1968: И в а н ч е в , С в. Проблеми на актуалното членение на изречението. – *Славянска филология*. Т. 10. София, 1968, 39–53.
- Иванчев 1968: И в а н ч е в , С в. Третоличното местоимение в чешкия език (в споредица с българския). – *Славистични изследвания*. София, 1968, 27–47.
- Иванчев 1972: И в а н ч е в , С в. За един от видовете функционално-семантична разграниченост на личните и показателните местоимения. – *Език и литература XXVII*, 1972, № 5, 17–31.

- Иванчев 1974: И в а н ч е в , С в . За функционално-семантичната свързаност на личните местоимения в славянските езици с актуалното членение на изречението. – *Реферати са заседања Меѓународне комисије за изучавање граматичке структуре словенских језика*. Београд, 1974, 55–65.
- Иванчев 1974: И в а н ч е в , С в . Наблюдения и разсъждения върху семантиката и функционирането на показателното местоимения *този/тоя* в съвременния български книжовен език. – *Български език XXIV*, 1974, № 6, 539–545.
- Иванчев 1976: И в а н ч е в , С в . Третоличното местоимение в старобългарски език. – *Актуалното членение на изречението и българският език* (предварителни материали). София, 1976, 143–147.
- Иванчев 1978: И в а н ч е в , С в . Показателното местоимение като средство на анафоричния механизъм в славянските езици. – *Славянска филология*. Т. XV. София, 1978, 135–142.
- Липовска 2009: Л и п о в с к а , А. *Русско-българска лексикография: традиции и тенденции развития*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2009. 213 с.
- Морис 1938: M o r r i s , C. *Foundation of the Theory of Signs*. International Encyclopedia of Unified Science, 2:1. Chicago: The University of Chicago Press, 1938.
- Ницолова 1984: Н и ц о л о в а , Р. *Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език*. С о ф и я : Народна просвета, 1984. 190 с.
- Ницолова 1994: Ницолова, Р. *Граматика и семантика на славянските езици в комуникативен аспект* (в съавт. и състав. с Д. Станишева). София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1994, 85 с.
- Ницолова 1995: Ницолова, Р. *Ние, говорещите хора* (в съавт. с К. Иванова). София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1995, 229 с.
- Ницолова 1985: Н и ц о л о в а , Р. За илокуционната сила на изказванията. – *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 27–28 за 1984–1985, Нови сад, 1984–1985, 553–557.
- Ницолова 1985: Н и ц о л о в а , Р. Zur Stellung der Pragmatik in der linguistischen Beschreibung. – *Zeitschrift für Slavistik*, B. 30, 1985, 1, 85–90.
- Ницолова 1986: Н и ц о л о в а , Р. Orientacija temporalna v relaciji do aktu movy i subjektu. – *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie, I, Temporalność*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, PAN, 1986, 207–219.
- Ницолова 1992: Н и ц о л о в а , Р. Прагматический аспект неопределенной референции. – *Etudes de linguistique romane et slave*, vol. 1, Cracovie, 1992, 411–419.
- Ницолова 2008: Н и ц о л о в а , Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008, 650 с.
- Норман 2009: Н о р м а н , Б. Ю. *Лингвистическая прагматика* (на материале русского и других славянских языков). Курс лекций. Минск: БГУ, 2009. 183 с.
- Ро Хауге 2006: Р о Х а у г е , Х. Ways of Asking: The “Question Particle” *Acaba/Adzeba* in Turkish and Bulgarian. – *Езиковедски изследвания в чест на 75-годишнината от рождението на ст. н. с. I ст. д.ф.н. Йордан Пенчев Пенчев*. София: Артграф, 2006, 463–467.
- Ро Хауге 2012: Р о Х а у г е , Х. Частицата *де* като маркер за обособеност и сродни функции. – В: Сборник научни трудове от Националната конференция с международно участие „40 години Шуменски университет 1971–2011“. Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“, 2012, 233–237.

- Тишева 2009: Т и ш е в а , Й. Въпросителната частица *нали* като част от комплеметизаторната фраза в българския език. – *Български език*, 2009, № 1, 24–34.
- Тишева 2014: Т и ш е в а , Й. *Прагматика и устна реч. Как говори съвременният българин*. Т. 2. София, 2014.
- Тишева, Ро Хауге 2001: Т и ш е в а , Й. и Х. Р о Х а у г е . Съюзи за противопоставяне във функцията на прагматични частици. – В: *Проблеми на българската разговорна реч* № 5. Велико Търново, 242–252.
- Червенкова 1982: Ч е р в е н к о в а , И.В. О сопоставителном описании русской и болгарский лексики. – В: *Вопросы сопоставительного описания русского и болгарского языков – фонетика и лексика*. София: Наука и изкуство, 1982, 123–182.

e-mail: margo@slav.uni-sofia.bg
Софийски университет „Св. Климент Охридски“, ФСлФ
бул. „Цар Освободител“ № 15,
София 1504

За един основен въпрос на прагматиката – качеството на съобщението

Руселина Ницолова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

В статията разглежда един въпрос от обща прагматика: случаи, свързани с нарушения на субмаксимата на Грайса за истинност. Тези нарушения се проявяват, когато говорещият не говори искрено из-за участие в определени дейности (в дипломатията, в политиката, в администрацията и др.) или вследствие спазване на определен речев етикет. Други видове нарушения на субмаксимата на Грайса са свързани с адекватността на информираността на говорещия. Установява се съществуването на множество преходни степени между полюсите истинност и неистинност. Разнообразни използвани от говорещия прагматични маркери *hedges* за обозначаване на определена степен на информационна неадекватност на съобщението с цел да се избегне критично отношение на слушателя в връзка с истинността на съобщението. Разглеждат се и имплицитно отношение на действие, изразено с български евиденциали, за истинност.

The article reviews a major issue in general pragmatics – the cases in which Grice’s maxim of quality, i.e. of truthfulness, is flouted. Such flouting occurs when the speaker is not speaking frankly because of the specificity of the communicative situation (diplomacy, politics, administration, etc.) or because of the peculiarities of following particular speech etiquette. Other instances of flouting are related to the adequacy of the state of being well informed on the part of the speaker. The existence of varying degrees between the two poles true vs. untrue has been firmly established. Various hedges are used by the speaker for signalling how adequately they are informed in relation to what is being talked about and for avoiding any critical attitude on the part of the listener concerning the truthfulness of the message. The relation of the implicitness of the activity being described by the use of evidentials in Bulgarian and the truthfulness of the message is discussed at length.

Ключови думи: обща прагматика, максими на Грайс, истинност, искреност, информираност, евиденциалност, български език.

0.1. *Дефиниции на прагматиката.* В своята класическа дефиниция Ч. Морис (1938) най-общо посочва, че прагматиката разглежда отношението на знаковите към техните интерпретатори. След него много се пише за прагматика, но и до ден днешен няма единство в дефинициите ѝ у отделните автори. Все пак в много дефиниции като обект на прагматиката се очертава употребата на изречението в контекста и в определен речев акт, но има различни схващания за отношението между семантика и прагматика и между граматика и прагматика, които не са обект на тази статия.

Корта, Пери (2015) различават прагматика в тесен смисъл на думата (near-side pragmatics) и прагматика в широк смисъл на думата (far-side pragmatics). В първия случай прагматиката разглежда определени факти, които са релевантни за *това, което се казва* (за българския език вж. напр. някои факти, представени от Р. Ницолова в „Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език” (1984) като отразяване на фактори от речевата ситуация в изказването, средства за изразяване на субективни отношения към обективното съдържание на изказването и др., също и у Ст. Димитрова (2009). Прагматиката в широк смисъл на думата се интересува от това, което е *извън казаното* – в какъв речев акт е произведено изказването и какви имплицатури е породило. Освен това тя се интересува от принципите, които лежат в основата на човешката комуникация и са свързани преди всичко с рационалността, познанието и необходимостта от сътрудничество между хората в обществото.

1.1. *Теория за разговора на Х. П. Грайс*. До голяма степен основите на съвременната прагматика в широк смисъл на думата, що се отнася до принципите на комуникацията, са поставени от теорията за разговора, създадена през втората половина на миналия век от оксфордския философ Хърбърт Пол Грайс в рамките на философията на езика. В своята теория за разговора Грайс ясно разграничава това, което се казва в изказването, от това, което се имплицира, т.е. не се казва, но се подразбира в дадения контекст, ситуация и в зависимост от общите знания на разговарящите. Там Грайс слага началото на учението за имплицатурите, което претърпява много сложно развитие след него, като днес имплицатурите намират място дори в учението за граматикализацията.

Това, което се казва, се характеризира чрез главните максими за разговора, които са обединени в принципа за сътрудничество (кооперативния принцип) между участниците в разговора. Тези максими продължават една традиция, която започва от Аристотел, продължава се от Блажения Августин и Тома Аквински, а по-късно стига до категоричния императив на Кант за истинността.

Трябва да се има предвид, че Грайс още в началото подчертава, че мисли за стандартния вид разговорна практика, която не всички или повечето практикуват, но която е разумна и не трябва да бъде забравяна (Грайс 1996/1975: 159), т.е. неговите максими имат дескриптивен, а не прескриптивен характер. (Друго мнение по въпроса вж. у Димитрова (2009: 63), която смята, че „максимите на Грайс трябва да се оценяват реално като текст с деонтична модалност, като прескрипция за осъществяване на успешен речев акт, но самото осъществяване зависи от много фактори“).

1.2. *Максимите на Грайс и изследванията в областта на изкуствен интелект*. Интересно е да се отбележи, че максимите на Грайс неочаквано намират потвърждение в изследванията в областта на изкустве-

ния интелект, които са показали, че за да могат компютрите да общуват пълноценно с хората, е необходимо в програмите им да се съблюдают всичките максими на Грайс по всяко време. Ако това не стане, човекът-комуникатор постоянно ще чете, ще открива повече в компютърното изказване, отколкото създателите на програмата са планирали (Бернсен и др. 1996, цит. по Грениал 2006).

Главните максими у Грайс са обединени в 4 основни групи:

1. Максими за количеството на съобщението – *Направи съобщението си толкова информативно, колкото е необходимо!*
Не прави съобщението си по-информативно, отколкото е необходимо!;
2. Максими за качеството на съобщението – супермаксимата *Старай се да направиш съобщението си истинно!* с максимите
Не казвай това, което смяташ, че не е истина!
Не казвай това, за което ти липсва адекватна информираност (така превеждаме evidence, а не като засвидетелстваност)!;
3. Максима за отношението към съобщаваното *Бъди релевантен!*, т.е. *Говори само по същество!*
4. Максими във връзка с начина на общуване – супермаксимата *Бъди ясен!* с максимите:
Избягвай неяснотата на изрази!
Избягвай двузначността!
Бъди кратък!
Бъди организиран!

Освен тези максими има и други с по-второстепенно значение (с естетически, социален или морален характер), напр. *Бъди учтив!* (Грайс 1996/1975: 159). За принципа на учтивостта вж. Лийч (1983).

1.3. *Нарушения на максимите на Грайс, отбелязани от самия него.* Самият Грайс отбелязва, че максимите могат да бъдат нарушени: 1. Ако участникът в разговора спокойно и ненатрапчиво нарушава една максима, в някои случаи може да бъде отговорен за заблуждаване; 2. Той може да реши да не използва както някоя максима, така и кооперативния принцип въобще, напр. като каже, че не може да говори повече по въпроса; 3. Той може да се сблъска с противоречие на максими, напр. не може да бъде способен да изпълни първата максима за количество *Направи съобщението си толкова информативно, колкото е необходимо!*, без да наруши втората максима за качество *Не казвай това, за което ти липсва адекватна информираност!*; 4. Той може да пренебрегне една максима нахално, от което става ясно, че не иска да спазва кооперативния принцип. В този случай се появява конверзационна импликатура и може да се каже, че максимата е била използвана за това (Grice 1996/1975: 160–161).

Грайс дава примери за нарушаване на първата максима за качество: ирония, метафора, мейозис и хипербола, отбелязани още преди него от

Августин и Тома Аквински. Дава пример и за нарушаване на втората максима за качество *Не казвай това, за което ти липсва адекватна информираност!*: напр. говорещият казва за жената на X: *Тя вероятно го маме тази вечер* въз основа на предварителни знания, без да има информация в момента за въпросната вечер (Грайс 1996/1975: 164).

Тук ще разгледаме само някои въпроси, свързани с максимата за качество, т.е. за истинността на съобщението. Проблемата за истинността е обект на огромна литература с философски, етически, логически, прагматически, социолингвистичен и етнолингвистичен характер. Тази проблема има три основни аспекта: съответствието между съдържанието на изказването и някаква ситуация от света; отношението между когнитивното състояние на говорещия *искреност* и съдържанието на изказването, както и отношението между когнитивното състояние на говорещия *адекватна информираност* и съдържанието на изказването; социалната роля на истинността при общуването (вж. по-подробно у Марели 2002).

2.1. *Истинността в семантиката на естествения език*. В семантиката на естествения език, според основоположника ѝ в нейната модерна версия Г. Фреге, има два основни типа семантични стойности: обекти (индивиди, класове и истинностни стойности) и свойства (предикати). Другите семантични стойности са произведени от основните типове чрез създаване на функции (Фреге 1962). През последните 25 години обаче се развиват семантични теории за естествения език, които не смятат истинността за основна семантична стойност – това става за пръв път от времето на Аристотел насам. Това са теориите за динамичната семантика, за текстовата репрезентация, за семантиката на промяна на файловете (Update Semantics).

2.2. *Истинността и теорията за динамичната семантика*. Като пример за този вид теории ще се спрем накратко на теорията за динамичната семантика. Според Гронендийк, Стокхоф (2006) тя е вид формална семантика, която използва динамична логика, разработена за логически анализ на т. нар. декларативни програмиращи езици. Основната идея е, че програмата може да бъде семантично интерпретирана като преход между две състояния на машината. Двете състояния s и t са свързани с програмата π като входно и изходно състояние. Напр. ако входното състояние е $x = 4$, като се промени информацията с добавяне на 1, т.е. $x = x+1$, се получава изходното състояние $s = 5$. В теорията се приема, че от едно входно състояние има само едно изходно състояние.

В стандартната логическа семантика индикативните изречения са интерпретирани в зависимост от техните условия за истинност. Частите на изречението също са интерпретирани според техния принос към условията за истинност на цялото. Съдържанието на изречението, обусловено от условията за истинност, представлява информацията, която се съобщава за света, т.е. отразява се една ситуация, едно състояние на нещата.

В теорията за динамичната семантика статичното понятие за информационно съдържание е заменено от динамичното понятие за промяна в информацията. Значението на изречението е потенциалът за промяна на информацията. Би могло да се мисли, че статичното понятие за информация е достатъчно, ако го прибавим към информацията, която вече е налична. Но се оказва, че изречението изразява повече значение от съдържанието, свързано с условията за истинност. Ето един показателен пример за това на Б. Парти:

1. *Аз изпуснах 10 топчета и намерих всичките с изключение на едно. То е вероятно под дивана.*

2. *Аз изпуснах 10 топчета и намерих само 9 от тях. *То е вероятно под дивана.*

И първите, и вторите изречения и в (1), и в (2) имат еднакво значение от гледна точка на съдържанието, обусловено от условията за истинност, но се различават по начина, по който променят информацията. Ако в (1) второто изречение е напълно приемливо, в (2) е неприемливо, защото в предходното изречение не е въведен референтът на ненамереното топче, което е означено с *то*, а само се имплицира неговото съществуване. Известно е, че основното значение на третоличните местоимения е да означат повторно референт, фигуриращ най-често в предходния текст.

И в стандартната семантика се използва понятието контекст, в което се включва времето на изказването, участниците в речевия акт и др. Интерпретацията на изказването зависи от контекста и/или от информацията, достъпна на участниците в речевия акт. Динамичната семантика добавя към това схващане, че процесът на интерпретация също допринася за промяна в контекста и за информацията на участниците в речевия акт. Много ценно е, че вече не се разглежда семантиката на изолираните изречения, а се отива към текста (по-подр. за тази теория вж. Гронендийк, Стокхоф 2006).

Теории от този вид показват, че истинността не е единственият, макар и твърде важен компонент, в значението на изказването. Затова съблюдаването на максимата за истинност не е достатъчно условие за прилагането на кооперативния принцип, ако се нарушава максимата за начин на изразяване, както става във втория пример по-горе.

3.1. *Искреност на говорещия и истинност на изказването. Области на човешката дейност, в които искреността е слабо застъпена.* Сложно е отношението между искреността на говорещия и истинността на изказването. Искреността се проявява в това говорещият да казва това, което мисли, и да мисли това, което казва. Има цели области от човешката дейност, където максимата за искреността задължително или твърде често се нарушава – дипломатията, политическият дискурс с манипулативен характер в медиите и в институциите, речта на бюрократичните учрежде-

ния, общуването на лекар с пациент, общуването във войската, в полицията, до известна степен в съдилищата и на редица други места с различна дейност на участниците в общуването (вж. по-подробно у Ст. Димитрова (2009: 191–215) за езиковата лъжа и езиковата демагогия). Искреността на говорещия в такива случаи би била пречка за постигане на целите, които си поставя в своята дейност, тъй като речевият акт е част от по-голям дейностен акт. Срв. напр. известното изказване на Волтер за искреността в речта на дипломатите:

Когато един дипломат казва *да*, той мисли ‘може би’; Когато казва *може би*, той мисли ‘не’; Когато казва *не*, той не е дипломат (цит. по Кор-та, Пери (2015)).

3.2. *Искреност и етикет*. Освен във връзка с професията на говорещия максимата за искреност на говорещия може да бъде нарушена в зависимост от определени модели за речево поведение във всекидневното общуване, обусловени от възпитанието и учтивостта, напр. т.нар. етикет, който се определя от социалната дистанция или близост на разговарящите и който има различия в отделните култури. В този етикет комплиментите, при които искреността на говорещия и истинността въобще много често не са налице, заемат важно място. При учтивостта, когато говорещият желае да запази положителния или отрицателния образ (face) – представата за себе си на слушателя, влиза в противоречие с максимата да бъдеш искрен (вж. по-подр. Браун, Левинсон 1987). Ето един хубав пример за това – част от диалога между Скарлет О’Хара и Чарлс Хамилтън, когато той ѝ се обяснява в любов и накрая иска да се ожени за нея в *Отнесени от вихъра* от М. Мичел. Скарлет използва форми на положителна учтивост с цел в стратегията си да покаже близост със слушателя, макар че той никак не я интересува в случая. Ето тази част от текста:

Чарлс Хамилтън (...) когато се окажа почти насаме със Скарлет, наведе се близо до нея и със смелост, породена от новото му чувство, шепнешком ѝ се изповяда:

– Мис О’Хара, аз... аз... реших вече, че ако се бием, ще ида в Южна Каролина и там ще се присъединя към някоя част. (...)

„Какво ли се очаква от мене? Да викна три пъти ура?“ – запита се Скарлет, защото изражението на Чарлс подсказваше, че той споделя с нея съкровена тайна. Тя не можа да измисли какво да отвърне и само го погледна, като в себе си се чудеше защо мъжете са такива глупаци, та си въобразяват, че жените се интересуват от подобни неща. Той изтълкува погледа ѝ като безмълвно възхищение и продължи бързо, набрал смелост:

– Ако замина... на вас... ще ви бъде ли мъчно, мис О’Хара?

– Всяка нощ ще обливам възглавницата си в сълзи – отвърна Скарлет с намерение да го обърне на шега, но той прие думите ѝ буквално и цял пламна от удоволствие. Потърси предпазливо ръката ѝ, скрита в гънките на роклята, и я стисна, зашеметен от собствената си дързост и нейната благосклонност.

- Ще се молите ли за мене?
- „Какъв глупак! – горчиво си каза Скарлет и тайно се огледа с надеждата някой да я избави от този разговор.
- Ще го сторите ли?
- О... да, да, разбира се, мистър Хамилтън! Ще казвам поне по три молитви всяка вечер! (М. Мичел, т. I, 138).

4.1. *Истинност и информираност. Hedges.* Втората максима за истинността *Не казвай това, за което ти липсва адекватна информираност!* поставя много въпроси. Най-напред излиза въпросът за границите на адекватната информираност, която в рамките на личния опит на говорещия естествено е ограничена – по време, по място, в зависимост е от неговите сетива и възприятия, както и от възможността му да използва чужд опит. Ограничеността в адекватната информираност на говорещия е осъзнавана и езикът е създал различни средства, за да я сигнализира пред слушателя, като по този начин говорещият намалява своята отговорност за истинността на предаваното съобщение. Едно такова средство са т.нар. *hedges*, респ. *hedged performatives* – термини, които претърпяват много модификации в своето съдържание и обем. Без да влизаме в подробности за различията в становищата на отделните автори, някои от които напоследък се занимават усилено с научния дискурс, можем да обобщим, че преобладава мнението, че *hedges*, най-общо казано, са прагматични маркери, които означават неопределеност в твърдението и намаляват отговорността на неговия автор за истинността на пропозицията. Б. Фрейзър смята, че *hedging* е реторична стратегия, която или намалява пълната семантична стойност на даден израз, или намалява пълната илокуционна сила на речевия акт, напр. в индиректните речеви актове като *Може ли да ми подадеш оная книга?* (Фрейзър 2010). Чрез употребата на *hedges* за намаляване на семантичната стойност на даден израз се намалява и рискът слушателят да оспори истинността му, напр. *Предполагам, че е студено в Аляска; Доколкото ми е известно, там се добива злато; Може да се предположи, че развитието на тази форма е станало по подобен начин.*

Марканен, Шрьодер (1997: 5–6), които проучват *hedges* в научни текстове, ги смятат за модификатор на отговорността на пишещия за истинностната стойност на изказваната пропозиция, или като модификатор за значимостта на представената информация, или като отношение на пишещия към информацията. В научния стил като *hedges* се отбелязва смяната на едни местоимения с други, напр. *ние*, респ. глагол в мн. ч. вместо *аз* и глагол в ед. ч., употребата на пасив с цел да не се означи агенсът, напр. *Смята се, че..* вместо *Х смята че...*, *Може да се оспори твърдението, че...* вместо *Аз мога да оспоря твърдението, че...* употребата на различни безлични конструкции пак със същата цел, напр. *Известно е, че...*, *Оспоримо е...* наречия, частици и др. Оказва се, че най-различни езикови

елементи могат да бъдат *hedges*, които Лейкъф (1973) смята за средства за означаване на размита логика.

4.2. *Лексикални и граматически средства при означаване на степента на информираност на говорещия.* Освен лексикално-синтактични средства за модифициране на отговорността на говорещия относно истинността на пропозицията в изказването му съществуват и граматически директни или индиректни средства. Такива средства например са евиденциалността, модалността и маркерите за неопределеност (артикли, неопределителни местоимения, числителни за означаване на неопределено количество като *пет-шест, сто-двеста, десетина, стотина* и под.). Тук ще разгледаме само отношението на евиденциалността като характерна за българския език граматическа категория към означаването на истинност в изказването.

4.2.1. *Отношението на евиденциалността към истинността на изказването.* Евиденциалността чрез пресупозициите на изказването означава граматически когнитивно състояние на говорещия, определено от начина на получаване на информацията от определен източник, а също така и когнитивна класификация на информацията, която за едно и също съобщение може да бъде различно класифицирана в различно време. След като означава източника на получаване на съобщаваната информация, евиденциалността косвено, чрез импликация дава някакво сведение и за отношението на говорещия към истинността на съобщаваното. Срв. с Алексова, която пише: „чрез тях [евиденциалите – Р.Н.] се дава косвена оценка на отношението действие–реалност“ (Алексова 2006: 250).

При четирите евиденциала в българския език това става по доста различен начин.

Индикативът означава т. нар. силно знание на говорещия, което той смята за напълно истинно, тъй като източникът му е или личният опит, или общият опит, който е приет от говорещия като напълно адекватен, т.е. това, което се смята за известно в семейството, в службата, в града или селото, в страната, това, което се изучава в училище, и т.н., напр. *Аз пътувах до Варна миналата седмица; Атомните ядра са изградени от протони и неутрони.* Оставяме настрана случаите, когато с изречения с индикатив се означават неистинни твърдения поради неправилни възприятия или напълно съзнателно в случаите на лъжа.

Трябва да отбележим, че от гледна точка на истинността на съобщението има различие между изреченията с небъдещи и бъдещи времена на индикатива. В момента на говорене говорещият може да определи като съответстващи или не на действителността, т.е. като истинни или неистинни, само действия в плана на миналото и на настоящето, не и бъдещи действия спрямо момента на говорене. Бъдещите действия, означени с бъдеще или с бъдеще предварително време, се смятат от говорещия за

възможни с най-голяма вероятност, тъй като той знае, че тези действия са подготвени, планирани, предстоящи поради хода на събитията и т.н., срв. *До неделя ще замина/ ще съм заминал*. Още Ю. Трифонов подчертава, че говорещият използва футурните форми, когато „е уверен в настъпването на действието“ (Трифонов 1908: 1–2). Бъдещите времена в плана на миналото – бъдеще в миналото и бъдеще предварително в миналото – могат да означат възможно, контрафактивно и рядко – реално действие в миналото, напр. *Няколко дни след това щяха да намерят човека с многото имена удавен в реката* (Г. Господинов); *Само след една година той вече щеше да е забогатял*. Само в този рядък случай можем да твърдим, че говорещият е произвел едно истинно твърдение. Иначе с употребата на бъдеще в миналото например той ще произведе твърдения, истинни за някакъв възможен свят, напр. *Договорът с издателството предвиждаше приличен хонорар, който сигурно щеше да му бъде от полза* (Г. Господинов) или контрафактивни, неистинни твърдения, напр. *Ако бяхте започнали с този факт, нямаше да се налага да ме подкупвате с ласкателствата си* (Б. Райнов) (вж. по-подр. у Ницолова 2008: 312).

С конклузива говорещият може да предаде също така знание, но слабо знание, основаващо се само на общия опит, а не и на лична засвидетелстваност, както при индикатива. Напр. *Дядо ми, който е починал твърде млад, е неел в църквата* – известен факт в семейството на говорещия. Конклузивът има и второ значение – с него говорещият може да предаде и личното си мнение, основаващо се върху умозаключение въз основа на определени факти. Напр. *На масата има книги – сигурно Иван е идвал, като ни нямаше вкъщи* – този пример илюстрира възможността евиденциалните маркери да се комбинират с hedges – наречието *сигурно*, когато става дума за определена степен на истинност. Докато при знанието информацията е истинна в един възможен свят, който задължително съвпада с реалния свят, при мнението информацията е истинна в един от възможните светове, който не съвпада задължително с реалния свят (Хинтика 1962).

И индикативът, и конклузивът означават някакъв вид лична информираност на говорещия за съобщаваното. Другите два евиденциала – ренаратив и дубитатив – посочват, че говорещият предава не лична информираност, а информация от трето лице – известно или анонимно. При ренаратива говорещият означава, че препредаваната информация е истинна от гледна точка на нейния автор, а самият говорещ се въздържа от преценка за нейната истинност, напр. *Вчера в селото избрали новия кмет; Щял бил да направи много за селото*. В последното изречение с дубитатив обаче говорещият вече изразява и съмнение относно истинността на съобщението, т.е. означава, че има вероятност, която в дадени случаи може да бъде и стопроцентова, че препредаваната информация не е истинна,

особено ако в нея става дума за самия говорещ. Напр. – *Щял съм бил да го убивам. Какво ще го убивам, казах му, че видях пчелите му при моятте, меда ми крадат, туй му казах* (Й. Йовков) – примерът е от Дьомина (1959: 354). Явно е, че в случая втората максима на Грайс се проявява в специфичен вариант, при това граматикализиран.

Изводи. Тук разгледахме само някои случаи, когато системно се нарушава максимата на Грайс за истинността. При това тези нарушения може да са свързани с липсата на искреност от страна на говорещия поради участието му в определени дейности, в които е задължителна такава липса, напр. в дипломатията, в манипулативните речи, при общуването на лекар с пациент в някои случаи и при изразяване на учтивост (напр. при комплиментите и други форми на етикета), и т.н. Все пак трябва да подчертаем, че дейностите, при които говорещият трябва да бъде искрен, са преобладаващи, т.е. максимата на Грайс за качество, както и другите максими, трябва да се спазват, за да не се наруши и кооперативният принцип, без който е невъзможно нормално общуване в рамките на каквато и да е човешка дейност, дори и общуването между човек и изкуствен интелект.

Много по-сложен е въпросът за връзката между истинността на съобщението и информираността на говорещия, която е свързана с развитието на твърде сложния процес на познанието. Адекватната информираност на говорещия, за която говори Грайс, не винаги е налице в пълна степен. Затова и езикът е създал голямо множество най-различни средства. Всички посочени езикови средства за означаване на различни видове информираност на говорещия (свидетелска, несвидетелска, от собствен опит, от чужд опит, от чужда реч) посочват, че говорещият цели да информира слушателя за степента на истинност на съобщението, като може да означава и липса на собствена преценка за истинността – при употреба на ренаратив, както и да оспори истинността на препредадена информация чрез дубитатива в български. Освен това с употребата на hedges говорещият може да размие семантичната стойност на изказването си, за да не получи оспорване на истинността му от слушателя. Оказва се, че истинност и неистинност са два полюса, между които има редица степени на по-силна и по-слаба информираност. Чрез тяхното означаване говорещият цели да избегне критичното отношение на слушателя към истинността на своето изказване. Докато граматичните средства имат строго определено значение, лексикално-синтактичните hedges определят значението си само в дадения контекст. От специално проучване се нуждае както приносът на граматичните средства и на hedges при означаване на истинността, така и възможностите за съчетаване на двата вида средства в едно изказване – една огромна и почти непорочена проблематика.

Библиография

- Алексова 2006: А л е к с о в а , Кр. Епистемична модалност – евиденциалност – адмиратив. – В: *Славистика и общество*. Седми национални славистични четения. София: Heron Press, 2006, 247–255.
- Бернсен и др.1996: B e r n s e n , N. O., H. Dybkjær & L. Dybkjær. Cooperativity in human-machine and human-human spoken dialogue. – *Discourse Processes* 21, 1996, 213–236.
- Браун, Левинсон 1987: B r o w n , P., S. L e v i n s o n . S. (1987). *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Грайс 1996/1975: G r i c e H. P. Logic and Conversation. – In: Cole P. & J. Morgan (eds.) *Syntax and semantics*, vol. 3. New York: Academic Press, 1975, 41–58; In: Martinich, A.P. (ed.). *The Philosophy of Language*, New York, Oxford: Oxford Univ. Press, 1996, 156–182.
- Греенал 2006: G r e e n a l l , A. K. Maxims and Flouting. – *ELL2*, Elsevier Ltd., 2006.
- Гронендийк, Стокхоф 2006: G r o e n e n d i j k , J. M. S t o k h o f . – *Dynamic Semantics, ELL2*, Elsevier Ltd., 2006.
- Димитрова 2009: Д и м и т р о в а , С т. *Лингвистична прагматика*. София: „Велес”, 2009.
- Дьомина 1959: Д е м и н а , Е. Пересказывательные формы в современном болгарском литературном языке. – В: *Вопросы грамматики болгарского литературного языка*. Москва, 1959, 313–378.
- Корта, Пери 2015: K o r t a , K., J. P e r r y , J. Pragmatics. – In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. USA (Main Site): CSLI, Stanford University, 2015.
- Лейкоф 1973: L a k o f f , G. Hedges: A study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts’. – In: *Journal of Philosophical Logic*, 1973, 4, 458–508.
- Лийч 1983: L e e c h , G.. *Principles of Pragmatics*. London: Longman, 1983.
- Марели 2002: M a r r e l l i , J. V. Truthfulness. – In: Verschuereen, J., J.-O. Östman, J. Blommaert & Chr. Bulcaen (eds.) *Handbook of Pragmatics 2002*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publ. Co, 2002, 1–48.
- Марканен, Шрьодер 1997: M a r k k a n e n , R., H. S c h r ö d e r . Hedging: A Challenge for Pragmatics and Discourse Analysis: – In: Markkanen, R., H. Schröder (eds.). *Hedging and Discourse: Approaches to the Analysis of a Pragmatic Phenomenon in Academic Texts*. Berlin; New York: de Gruyter, 3–20.
- Мичъл 1990: М и ч ъ л , М. *Отнесени от вихъра*. I (прев. от англ. Н. Баева). София: Народна култура, 1990.
- Морис 1938: M o r r i s , C. Foundations of the theory of signs. – In: Neurath, O., R. Carnap and C. Morris (eds.), *International Encyclopaedia of Unified Science I*, Chicago, University of Chicago Press, 1938, 77–138.
- Ницолова 1984: Н и ц о л о в а , Р. *Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език*. София: Народна просвета, 1984.
- Ницолова 2008: Н и ц о л о в а , Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски”, 2008.
- Трифонов 1908: Т р и ф о н о в , Ю. Значение на сложните (описателните) бъдещи времена в новобългарския език. – *Периодическо списание на Българското книжовно дружество в София*, 1908, т. 69, кн. 1–2, 1–40.

- Фреге 1962: Frege, G. *Funktion, Begriff, Bedeutung. Fünf logische Studien*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962.
- Фрейзър 2010: Frazer, Br. Pragmatic Competence: The Case of Hedging. – In: Kaltenbock, G., W. Mihatsch, St. Schneider (eds.) *New Approaches to Hedging*: Emerald Group Publishing Lim., 2010.
- Хинтика 1962: Hintikka, K. J. *Knowledge and Belief. An Introduction to the Logic of the two Notions*. Ithaca, 1962.

e-mail: nitsolova@abv.bg
София 1606, ул. Доспат 3

The Czech sentence from the viewpoint of linguistic pragmatics

Milada Hirschová

Charles University in Prague

Статья занимается явлениями на рубеже синтаксиса и прагматики, как в смысле лингвистического функционализма, так и синтактико-центристических взглядов старающихся показать деривацию иллокутивной силы высказывания средствами синтаксиса. В заключении предложение показано как высказывание-событие установленное в семантико-прагматическом матриксе, который детерминирует его базальные координаты как логофорические.

The article deals with the syntax-pragmatics interface from the viewpoint of both linguistic functionalism and the framework of syntactico-centrism, where syntactic mechanisms deriving utterances with a certain illocutionary value are looked for. Finally, a sentence is shown as an utterance event set in a semantic-pragmatic matrix that determines the basic utterance coordinates as logophoric.

Key words: sentence, utterance, illocutionary force, indices, logophoricity

1. Introductory remarks

1. 1 The aim of the present article is to show syntactic phenomena seen from the perspective of their pragmatic/pragmalinguistic dimension in the ways they function as constituents of pragmatic acts – acts of communication. The article attempts to provide an answer to the following question: Is there a feature/peculiarity pertaining to a sentence which is detectable not by syntactic analysis but by dint of examining it with a pragmalinguistic approach?

1.2 There are two major reasons why the Czech sentence has been chosen as the object to be analyzed and as a source of examples demonstrating the syntax-pragmatics interface (in addition to the fact that Czech is the author's mother tongue). First, as an inflectional language, Czech is rich in formal means of expression that specialize in reflecting both semantic and pragmatic meaning distinctions. Therefore, many of the pragmatic determinants of "what is said" can, thanks to the inflectional forms, be more conspicuous here than they are in languages with simpler (or less differentiated) inflection. Second, in Czech linguistic thinking (including the tradition of syntactic descriptions), the functionalist heritage of the Prague School has been influential for a remarkably long time. It is this very realm of linguistic ideas which brought about the fact that in Czech linguistics, great attention was paid to those phenomena that were later called pragmalinguistic. The core concept of the theoretical

framework of the Prague School relevant to the syntax-pragmatics interface is Vilém Mathesius's term *functional syntax*, which appeared in his article *O soustavném rozboru gramatickém* (*On the systematic analysis of grammar*); cf. Mathesius 1947: 157–174. Functional syntax was conceived as a central mechanism creating units of communication which can be delimited by their intonational contours and finiteness, as well as by their communicative function (their intended meaning fulfilling the speaker's point/intention).

1.2.1 The treatise referred to above can be found in a collection of Vilém Mathesius's articles published in 1947, titled *Čeština a obecný jazykozpyt* (*The Czech language and general linguistics*); the collection had been compiled by Mathesius (the head of the Prague Linguistic Circle) himself in 1943. In the article, the following statements concerning the interface of syntax and pragmatics (if we use contemporary terminology) can be found: "(...) věta jako abstraktní vzorec je syntaktickou formou, a musí být proto počítána k jazyku. (... a sentence as an abstract pattern represents a syntactic form; therefore, it belongs to langue)" (p. 172) and, on p. 173: "... vyplývá závěr, že do jazyka pa tři slovo svým pojmovým obsahem a věta jako abstraktní vzorec, kdežto slovo ve vztahu ke konkrétní skutečnosti a věta jako konkrétní promluva náleží do mluvy. (... it can be concluded that a word in terms of its conceptual meaning and a sentence as an abstract pattern belong to langue, while a word referring to a fact of reality and a sentence as a particular instance of speech belong to parole.)" This is where the conceptual and terminological differentiation (which was expressed by Mathesius in several other articles) of the entities *věta/sentence* (a constituent of a system) vs. *výpověď/utterance* (a unit of communication) comes from. The theoretical foundations establishing the difference as a heuristic of syntactic analysis were presented in treatises by Daneš (1957), Dokulil and Daneš (1958), and Hausenblas (1958); their approach was adopted in *Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny* (1975, available at <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2283>) and in *Mluvnice češtiny I–III* (1986–1987). (In volume III, dealing with syntax, the term *výpověď* was conceptually extended to *text/komunikát* = "a basic/minimal unit of communication", which can occur in the form of a sentence but not necessarily so; cf. pp. 7–8. In this grammar, syntax is accessed from the communicative, i.e. pragmatic point of view.) This differentiation has been observed in most contemporary Czech syntactic descriptions. (e.g. *Syntax češtiny* by M. Grepl and P. Karlík 1998, is explicitly divided into part I – *Věta* and part II – *Výpověď*).

1.3 The sentence, then, is a unit of the language system (understood in the way structuralists do, it is a part of *langue*). It is a static, repeatable unit which may be spoken (uttered) on an unlimited number of occasions – utterance events. An utterance, by contrast, is a specific act of speech (unmarkedly, a part of a dialogue). A sentence which is identical as regards its essential syntactic characteristics can occur in a wide variety of modifications (utterances), depending on the situation of a particular speech event. By its nature, an utterance is a phenomenon pertaining to the syntax-pragmatics interface.

1.3.1 All the units of communication (utterances) always show certain formal (syntactic) features, the most prominent distinction among them being the overt

presence/absence of a finite verb form. Daneš (1957, p. 31) termed utterances including a *verbum finitum* (Vf) and those where Vf is not expressed as *výpovědi větné* (sentential utterances) and *výpovědi nevětné* (non-sentential utterances). It is not the case, though, that sentential utterances are identical to “sentences” in the traditional sense while non-sentential utterances are identical to “verbless sentences/clauses”. In the theoretical stance adopted by Daneš et al., a sentence is based on predication, the basic (and, in fact, the only regular) expression of which is a finite verb form (Vf); it follows that utterances not including Vf are not sentences (systemic units). For Czech discussion on this topic see Dokulil and Daneš, 1958; Horálek 1976, 1977; Hausenblas 1977; Grepl and Karlík 1998. As for the role of ellipsis in the emergence of non-sentential utterances, see 1.3.2 below.

1.3.2 The actual form and the meaning of utterances (utterance events) are strongly context-dependent. For example, a regular Czech sentence

(1) *Potřebuji teplou vodu;*

“(I) need warm water“

1st Pers Sg Acc Sg Acc Sg

can occur as an utterance in this “full” form (in this paper, I will not deal with possible changes in its word order and their consequences for Topic-Focus organization). But, depending on the communicative situation, the same original sentence can occur in variations that express only the elements essential for successful communication, e.g. responses to a specifying question: (1a) *Teplou vodu;* (1b) *Vodu;* (1c) *Teplou;* (1d) *Potřebuji.* If it is obvious that in a particular situational context (1) can be taken as a starting point/background (e.g. it was uttered at an earlier point in the conversation) and (1a) – (1d) might be described as its elliptical variations, (1a) – (1c) being non-sentential utterances and (1d) a sentential one.

1.3.3 Elliptical constructions always opt for a particular constituent in the way they do in (1a) – (1d); nevertheless, in certain situations, an interlocutor/s can encounter non-sentential utterances without such a verbal context. The interpretation of those utterances is fully context-dependent; cf. (2), (3):

(2) *Vodu!;*

“water!”

Acc Sg

(3) *Zase deset kroků;*

“again ten steps”

Adv Nom/AccGen Num;

In (2) it is obvious that the omitted verb is transitive because its complement (the essential element of the utterance from the viewpoint of communication) is in the form of Acc, but finding out (“filling in”) which verb was actually on the speaker’s mind (*chci*/I want, *potřebuji*/I need, *přines*/bring (me), *viděl jsem*/I saw, etc.) is a purely context-dependent operation. In (3), the nature of

the verbal component is not clear at all, and nor is the role of the construction consisting of a numeral and the noun. As for its form, the numeral can be both Nom and Acc, which means that the construction could function both as the subject or the object of a “full” sentence/sentential utterance. Utterances such as (2) and (3) cannot be considered elliptical since it is not obvious what elements were elided. Additionally, a perceiver not familiar with the situation in which (2) or (3) were uttered cannot grasp their actual meaning.

1.4 As mentioned above, the theoretical stance differentiating a “sentence” and an “utterance” was adopted in a respected Czech syntactic treatise, specifically in *Mluvnice češtiny III*, 1987 (henceforth *MČ III*). Here, the syntax of the (Czech) language is accessed from the communicative, i.e. pragmatic point of view (cf. *MČ III*: 7–8). This fact has given rise to numerous questions concerning the syntax-pragmatics interface in the description and interpretation of the syntax of Czech. As seen from the viewpoint of contemporary pragmatic linguistics, Czech grammars published in the last fifty years have not taken the pragmatics/grammar distinction into account and certain grammatical, or, more specifically, syntactic explanations have in fact been based in pragmatics, showing the syntactic phenomena primarily in their usage, paying attention to the context and/or intentional factors motivating their occurrence (e.g. the so-called communicative functions interconnected with sentence modality; cf. *MČ III*: 306–390). On the other hand, the pragmatically based approach as a method of analysis and/or description can be justified or even supported by the fact that linguistic phenomena which are fundamentally pragmatic (verbal categories of person, time, and mood, deictic expressions) show a high level of grammaticalization (in Slavic languages specifically). Also, it is quite evident that within the framework of the European linguistics of the last sixty years the functional/pragmalinguistic approach as a majority choice adopted by Czech grammatology is not exceptional. For example, the Theory of Functional Grammar (cf. Dik 1997), which first appeared in 1978 and is still an influential school in European linguistics, was designed as a “model of the natural language user”. It presents illocutionary functions as a launching level for linguistic analyses and it aims, as one of its major claims, at pragmatic adequacy. Also, the functional linguistic studies of Halliday (1970, 1985), Bondarko (1991), van Valin and Foley (1984/2009), and Givón (1995) must not be forgotten and, from this perspective, *MČ III* has been a part of a very broad stream. But the last three decades have brought a more concise split of the functional vs. formal paradigm in linguistics, not to mention the vast development of pragmatic linguistics as a specific field of study. Therefore, it seems to be worthwhile to look at the Czech sentence from the pragmatic point of view.

1.5 The functioning of a language, seen from the pragmatic perspective, concerns every linguistic entity – in speakers’ usage any expression obtains

its pragmatic dimension on several levels simultaneously. It starts from the (potential) marked articulation of certain phones (bringing into interpretation connotations linked to some (sub-) codes or dialects, the speaker's emotions, etc.), and further it concerns the role of intonation marking the illocutions (cf. the role of intonation in imperative sentences creating the distinction among pleas, neutral requests, and orders). From the viewpoint of morphology the roles of indices and demonstratives are entirely pragmatic, etc. The very reason for differentiating a semantic and a pragmatic view of language phenomena is the impossibility of accounting for the full interpretation of a sentence in use (utterance event) by relying only on the meanings of its constituents. It is not only indices, demonstratives, and ambiguous expressions or constructions which have to be anchored pragmatically (within the context of an utterance event); it is also the issue of all kinds of secondary or tertiary meanings/interpretations based on the speakers' extra-linguistic knowledge. It is necessary to keep in mind, though, that a sentence *per se* can be ambiguous but its use (an utterance event) is not (provided it was not meant like that purposefully) because the communicative situation provides the addressee with pragmatic (salient) clues that give him/her a chance of a full-fledged interpretation. It is then a matter of the theoretical stance that is adopted what status and how much weight/influence is attributed to the pragmatic clues of interpretation. Cf. the well-known examples

(4) *Vzali se a měli dítě vs Měli dítě a vzali se;*

(They got married and (then) had a child vs. They had a child and (then) got married)

where the interpretation of temporal relations ("what happened earlier and what happened later") is not the meaning of the logical conjunction *a/and* but just a pragmatic input based on the generally shared observation/expectation that the order of events described by coordinated sentences copies the standard order of events in extralinguistic reality (in the world being referred to).

2. The sentence from the viewpoint of the grammar-pragmatics interface

2.1 It has already been mentioned that it is the presence or absence of a finite verb form which creates the essential syntactic difference among the utterances. The so-called non-sentential utterances (see (1a) – (1c) above) represent units that are pragmatic by their nature: they basically occur as context-dependent and exclusively context-explainable fragmentary materializations of more complex units. The most prominent common feature of non-sentential utterances is the absence of a finite verb form. Sometimes the context (e.g. a preceding question) suggests that a certain individual verb and no other item is conceivable, while in other cases it is a group of verbs covering a broader semantic field which can do the job but other features of

non-sentential utterances are fluid and almost endlessly changeable. Utterances are not limited by strict grammaticality and syntactic consistency because even disjointed or incoherent ones can be understood i.e. they can be pragmatically successful on the basis of their context and situational dependency, as shown by the following examples:

- (5) (ustřihni/přines/podej/potřebuju) *Asi takhle dlouhou/dlouhej* (mašli/pásek)
 (“cut off (for me)/bring (me)/hand (me)/I need about that long (a piece of ribbon/band”)

Part Dem AdjAcc Sg F/M

The underlined elements represent potential pieces of information which are obvious to the interlocutors (just one of them is taken into account); therefore, they need not be verbalized in the specific utterance event.

Utterance (5) is incomprehensible by itself except when being uttered in a situation where a Sg/Pl imper form of a certain group of verbs (all of them transitive ones) is contextually expected and where the speaker conveys his/her need for a certain piece of material to be handed to him/her by the addressee. The referential value of the situational deictic *takhle* obviously needs to be accompanied by a gesture showing the required size. The referential value and the grammatical categories of the adjective *dlouhou/dlouhej* – F/M and Sg – agree with the categories of the N referring to an object accessible within the situation of the utterance (Acc is a complement case required by a transitive verb). The N in question, or possibly two Ns applicable at the moment, i.e. F *mašli* (ribbon)/M *pásek* (band), are included in the possible description of the extralinguistic situation (they may be visible both to the speaker and the addressee). The change of the gender form is the result of the speaker’s choice (his/her correction towards a more exact description of the object).

In (6) we can see a syntactically unorganized utterance consisting of three sections not connected by any standard syntactic device:

- (6) *No, nad schodama / do toho skladu/ tam normálně.*
 (“well, above the stairway / into that storage space / there normally”)
 Particle Prep N Loc Sg Prep Dem N Gen Sg Dem Adv/Part)

The coherence of (6) is given by the mere semantic linkage of the sections together, providing a description of a certain room above a stairway. The dynamic meaning of the Gen Sg in the section in the second position suggests that some kind of movement has been involved (and for the same reason a dynamic interpretation of the otherwise ambiguous demonstrative *tam* seems preferable), namely that (6) might be an answer to the question *Kam jsi to dal/schoval?* (Where did you put/hide it?).

2.2 In contrast to all that, a sentence (sentential utterance) always includes a finite verb form, i.e. a form expressing the category of a person (crucial

for the predicate relation). (In this study, we are not going to deal with the issues concerning predicate valency.) The grammatical meanings/values (verbal categories) expressed by a finite verb form are pragmatic by nature because it is the communicative situation (the interlocutors, the place and the time of the utterance event, and the speaker's communicative intention) which determines them, even though they are grammaticalized. In Slavic languages, these meanings are expressed cumulatively, in verbal endings (i.e. by means of morphology). The grammatical category of a person is given by the congruence/agreement of a predicate verb with the respective subject and, seen pragmatically, it links the predicate to the participants in the local communicative event, i.e. it is interpreted in relation to them: 1st Pers Sg is the speaker ((*já*)/I *čtu*/read, *kupuji*/buy, *dělám*/do), 2nd Pers Sg the addressee ((*ty*)/you *čteš*/read, *kupuješ*/buy, *děláš*/do). An overt lexical expression of the 1st and 2nd person *já*, *ty* is typical for the focused position of a sentence subject. The form of the 3rd Pers refers to the person/s or subject/s being talked about [(*Jan/Jana/žáci/on/ona/oni*, etc.) *čte/čtou*, *kupuje/kupují*, *dělá/dělají*], i.e. not to the participants in the event (a non-pronominal subject is primary here). The occurrence of the 3rd Pers form in sentences such as *Prší* gets its explanation subject to the theoretical stance that is adopted; cf. Karlík 2000. The meaning/value/category of number reflects the speaker's and/or addressee's quantitative characteristics or their social relations (cf. the so-called inclusive vs. exclusive *my* or polite plural forms of address *vy*).

In analytic verbal forms (past tense) formed with *l*-participles the auxiliary verb shows agreement in person and number, while the participle shows agreement in number and gender: SgM *pracoval*/Sg F *pracovala* 1st Sg *jsem*; 2nd Sg *jsi*; Pl M/F *pracovali/y* 2nd Pl *jste* etc.; in the form of the future tense of imperfectives, the auxiliary is the only possible carrier of agreement (1st Sg *budu pracovat*) and the gender is not expressed – in common with the forms of the present tense.

The meaning of tense is (as regards the so-called absolute temporal meanings) related to the moment of speech, i.e. the speech event. Interconnected with the category of tense are the categories of both mood and aspect (the latter pertains to the interface of grammar and the lexicon) – mood being the basic expression of modality, another inseparable property of a sentence, arising from the speaker's communicative intention. The mood is the core of the so-called primary illocution (in the Austinian (1962) sense, differentiating non-imperative vs. imperative sentences). As for its relation to the category of tense, the indicative can occur in all three temporal meanings; the analytic forms of the conditional *bych* + *l*-participle are temporally unmarked (can be related to all time meanings); the main feature of the “past conditional” (consisting of *byl bych* + an *l*-participle) is contrafactuality. The imperative is always temporally oriented to a future event/s. The most prominent property of tense-aspect relations can be seen in some imperfectives (of certain *verba*

dicendi, specifically), since in the form of the 1st Pers Sg Ind Pres they can be used performatively, i.e. in some utterances they can accomplish the deed (act) denoted by the lexical meaning of the verb (*slibuji, nařizuji, vyzývám* – (I) promise, (I) order, (I) appeal); related issues will be dealt with in 3.3 below.

2.3 From the aforementioned perspective, the units of communication (utterances, speech acts) can be seen as context-bound, unpredictable reflections of syntactic/grammar units (syntagms, sentences formed by rules). The grammar units exist (they have been acquired by native speakers) prior to utterances, which means that it is not the case that grammar emerges from communication but vice versa. It is the communicative situation (context in the broadest sense, pragmatic factors in general) which works as a filter percolating just the most salient (the most essential from the viewpoint of conveying the message) elements of the syntactic structure in question, and retaining the rest, which can be (and regularly is) recovered by the context. However, the permeability/density of such a filter is not predictable and, most importantly, it does not enforce the resulting shape of a particular utterance. There is no “pragmatic” rule requiring that a speaker must choose from among (7)a (which is a non-sentence utterance that is ambiguous both syntactically and pragmatically) or (7)b or (7)c, its syntactically full-fledged and pragmatically more straight counterparts. In (7)b and (7)c, different predicates and the use of the imperative vs. indicative form put constraints on their potential interpretation:

(7)a *Dvkrát malou plzeň.*

Mult Num Adj. F Acc Sg N Acc Sg

“Twice a small Pilsen (= two small glasses of Pilsener beer)”

(7)b *Řineste nám dvkrát malou plzeň.*

Imp 2nd Pers Pl Pron 1st Pers Dat Mult Num Adj F Acc Sg N Acc Sg

“Bring us twice a small Pilsen (= two small glasses of Pilsener beer)”

(7)c *Platím dvkrát malou plzeň.*

Ind 1st Pers Sg Mult Num Adj F Acc Sg N Acc Sg

“I pay twice a small Pilsen (= two small glasses of Pilsener beer)”

In (7)a – (7)c, the interpretation of the multiplicative numeral *dvkrát* as an adverbial adjunct of the predicate is suppressed and the expression functions as a cardinal numeral stating the number of glasses.

At the same time, a pragmatic equivalent of (7)a or any of the utterances just mentioned can obtain more variations under the influence of functional sentence perspective (with the focused element in the final position), e.g. *Dvkrát plzeň, malou;* or *Malou plzeň, dvkrát.* What can be considered an important factor within the pragmatic filter influencing the speaker’s choice is

the (smallest possible) processing effort supposed to be required by the speaker on the part of the addressee, as proposed by Relevance Theory (Sperber and Wilson 1986), which, nonetheless, can again be traced back to the local situation. Since the production of an utterance is an ongoing process, almost all kinds of irregularities and errors on the part of the speaker can occur and because they can be replaced or corrected immediately, the pragmatic acceptability of spontaneous speech is (under unmarked circumstances) not challenged.

The properties of a situation will also influence the interpretation of a particular utterance event as a statement (an answer to a question), a request, an order given to a waiter, etc.

3. A sentence/utterance as a speech act

3.1 Any utterance can be assessed as a token of the speaker's communicative activity determined by his/her intention, aimed at a certain goal/point; such an intention constitutes, among other parameters, the illocutionary force of the respective utterance. In other words, any utterance can be seen as an action performed by using language, an illocutionary/speech act (in Austin's sense, 1962). If sentences/utterances as speech acts are examined for their general syntactic qualities, two major groups can be distinguished:

a/ complex sentences with a matrix sentence containing an illocutionary/performative verb (in the form of 1st Pers Sg Ind Pres Impf) representing the illocutionary force *F*, and a complement clause representing the propositional content *p* are called explicit performative formulae (EPF):

<i>F</i>	<i>(p)</i>			
(8) <i>Slibuji,</i>	<i>že</i>	<i>zítra</i>	<i>přijdu;</i>	
(1st Pers Sg Ind Pres Impf	Conj	Adv	1st Pers Sg Ind Fut Pf)	
“I promise	to come tomorrow”			

<i>F</i>	<i>(p)</i>				
(9) <i>Žádám</i>	<i>tě,</i>	<i>abys</i>	<i>zítra</i>	<i>přišel;</i>	
(1st Pers Sg Ind Pres Impf	Pron Acc Sg	Conj+Aux 2nd Pers Sg	Adv 2nd Pers Sg	Past	Participle
“I ask you	to come tomorrow”				Pf)

Nonetheless, performativity is always a property of an utterance (utterance event), not of the sentence form itself; see 3.3 below;

b/ simple sentences or complex sentences lacking a matrix sentence with a verb of the mentioned kind and form; their actual illocutionary force depends on the speaker's communicative intention and can be recognized only when other (contextual) factors are taken into account. (Such sentences belong to

the broadly defined group of indirect illocutionary acts. The very phenomenon of indirect communication and its numerous varieties have received wide attention in pragmalinguistic analyses of different theoretical backgrounds.) Traditionally, sentences in group b/ are classified according to the modal form of the (main) predicate verb as declarative (indicative) and imperative sentences. In Czech, interrogative and optative sentences employ both indicative and conditional mood: interrogative sentences are distinguished by intonation and/or the presence of *k-/c-/j-* words (the Czech/Slavic equivalent of *wh-* words: *kdo, co, kdy, kde, kam, čemu, jaký*, etc.), optative sentences by the presence of certain particles (*ať, necht', kéž*) and (in neutral contexts) by word order. A verb in the form of a conditional mood can occur in declarative sentences, too.

3.2 The set of basic sentence types can partly overlap with the most common taxonomies of speech acts (see Austin's notion of "primary illocution") – with important exceptions. While imperative sentences mostly do perform some variation on directive illocutionary force, declarative (indicative) sentences must not be identified with declaratives (in Searle's taxonomy, 1976; with verdictives in other taxonomies), and although indicative sentences often do convey statements/assertions, they represent, at the same time, the most frequent example of potential ambiguity as regards their illocutionary meaning. Let us consider the possible interpretations of the following example:

(10) <i>Jsem</i>	<i>rozčilená.</i>
(Cop 1st Pers Sg Pres	Adj Nom Sg F)
"I am	upset"

As a sentence, (10) contains a proposition including the indices *I* indicated by the form of the copula (1st Pers Sg) and *now* (also expressed by the ending of the verb, *-m*, here representing the present tense) with additional contextual (pragmatic) information that the speaker *I* is a female indicated by the pragmatic congruence marked on the form of the adjective in the position of the predicate. The adjective is not ambiguous and its semantic/lexical value can be described in accordance with the lexicon of Czech. Since the modal form of the copula is indicative, the sentence can primarily be evaluated as a statement/assertion. Considering (10) as a speech act, the role of the speaker's intention, together with contextual (pragmatic) factors, is crucial for its interpretation since all of them influence its sense in a decisive way – *rozčilená/upset* can be used as an euphemism instead of saying that the speaker is angry or scared, as an ironic under statement for being in a fit of temper, or as an exact opposite, as an positive overstatement for an emotion of eagerly looking forward to something. Additionally, all of these can occur as answers to a question or (especially if (10) expresses negative emotions) as deliberate attempts to provoke an argument with the addressee. So, considering the sentence/speech act interaction, we can see that while the syntactic side of the coin can be

described in quite a puristic way, the “action” side is pluralistic and cannot make do without numerous intrusions anchored in the local context (including extra-linguistic information).

3.3. Viewing sentences/utterances as speech acts consistently brings along with it further complicating effects. Elsewhere (Hirschova 2012) we have shown that the crucial difference between utterances used performatively (the very speech act performance) and “the others” is based on specific temporal qualities, namely on the coincidence of an act of locution (a non-defective utterance of a grammatical sentence) and an act of illocution (an execution of the speaker’s illocutionary point/intention). It can be described through Reichenbach’s (1947) tense deconstruction using the elements termed as point of speech S, point of event E, and point of reference R:S (the moment of the utterance) sets the boundary between the past and the future, i.e. it defines the so-called absolute temporal meanings (present, past, future). E can have various time extensions (e.g. punctual actions: *mrknout/wink*, processes: *jít/go*, events: *opravit/repair*, etc.; cf. the vast number of studies on verbal semantics in relation to aspect and Aktionsart). R is the point from which E is viewed. In utterances with a sentence form as in (8) and (9) above, the temporal meaning is the (absolute) present, i.e. S is simultaneous with the moment of utterance and R is identical with S. It is the specific property of verbs which can be used performatively that the “action” E in question is illocution (a plea, a request, an order, etc.) and the extension of E is absorbed/exhausted by locution; it coincides with it. The core of “performativity” is the coincidence of S, R, and E. (The notion of the coincidence of the meaning of an imperfective verb and the “action” was introduced to aspect theory by Koschmieder, 1934: 109; for a different concept of coincidence cf. Dickey, 2000.) Nevertheless, there is no direct (default) relation between the form of an utterance and its intended interpretation (illocutionary value), and therefore the performativeness of the examples (8) and (9) is suspended if they are used as repetitions, e.g. as answers to the question *What did you just say?* When repeated, (8), (9), and the like are not performances of a promise or a request but utterances providing information about an illocutionary act that has just been performed (and, as a result of it, indirect illocutionary acts of assertion/statement where the original illocution is merely referred to; see 3.4 below). What is performative is always the use of an utterance and only a local situation can offer the necessary clues for the identification of its special temporal properties, i.e. of the coincidence of locution and illocution.

3.4 The syntax-pragmatics interface becomes more intriguing if we consider sentences in other forms than the so-called explicit performative formula, i.e. those with a 1st Pers subject in a tense other than the present, those with a predicate verb in perfective aspect, and sentences in all tenses with subjects in the 2nd or the 3rd Pers form. In sentences such as (10), two of the core pragmatic

coordinates, i.e. indices referring to the speaker and to the moment of speech/ the utterance event, are overt (visible in the sentence constituents, namely in the form of the verb); despite that, its full pragmatic interpretation requires other entities, at least the place of the utterance and the addressee, to be taken into account, not mentioning other factors included in the unique utterance situation. The question arises whether analytic and descriptive instruments enabling such interpretation can be sought only within the pragmatic dimension or whether they can be formulated as regular means of syntax.

3.4.1 The earliest and probably best-known attempt to integrate pragmatics into syntax was the performative hypothesis (Ross, 1970), supposing a deep structure “performative prefix” for every sentence without an overt/surface illocutionary force indicating device. According to Ross’s original version, sentences such as

(11)a *I (hereby) warn you that gas prices may rise again soon,*

which can be considered an explicit performative formula as a result of the presence of the 1st Pers Sg etc. of an illocutionary verb, and

(11)b *Gas prices may rise again soon,*

contains the same semantic/propositional structure p and the same illocutionary force indicating device F . The difference between them is that in (11)b the indicator has been removed by the operation of “performative deletion” and, as a result, it functions covertly, in the deep structure of the respective sentence. Thus (11)a and (11)b would be considered tokens of the same illocutionary act (fulfilling the preparatory and felicity conditions of a “warning”). An extra layer indicating the illocutionary force was supposed to exist on top of any sentence lacking an explicit performative matrix sentence.

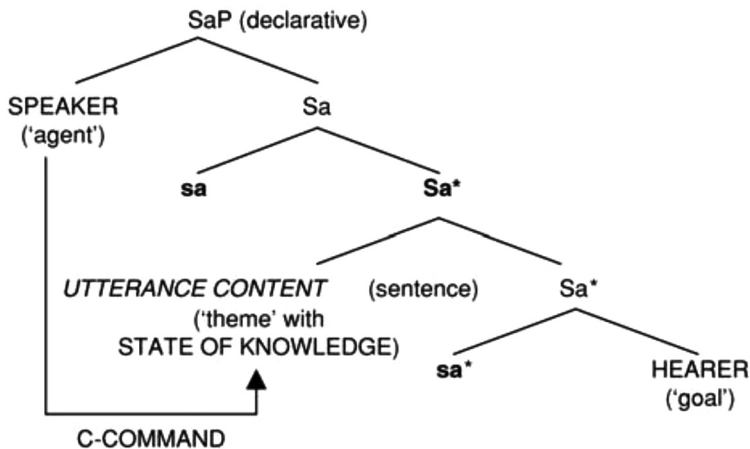
The difference between (11)a and (11)b is not meant to be the same as the difference between *Pass me the salt!* and *Can you pass the salt?* (cf. Searle, 1975), where the interpretation of the latter as an indirect request is presupposition/inference-based – the speaker quite openly breaks both the preparatory and the felicity conditions of a “question” (or, seen from the viewpoint of another pragmatic theory, neglects the maxim of quantity and the maxim of relevance; cf. Grice, 1975). The result of that is that the utterance requires another (here: directive) interpretation via a particular conversational implicature. Using Ross’s optics, each of Searle’s examples would contain a different “deep structure prefix” – a question one and a request one, respectively.

Ross’s performative hypothesis tried to represent pragmatic aspects as syntactic constituents. For example, the existence of the performative prefix “*I F you*”, i.e. the presence of a non-overt subject I , should work as an explanation for the grammaticality of the English sentences *Physicists like*

myself are not happy with this principle or *This is a story about myself*, where the reflexive *myself* has no visible antecedent. As a counter-argument, Ross's critics brought examples such as *As for myself, I authorize that* or *As for me, I promise that ...*, where *as for myself* and *as for me* precede sentences with an explicit performative (and a default overt subject), showing that the reflexive *myself* can also be cataphoric. Ross's proposal has been widely criticized, especially because it fails to distinguish explicit and non-explicit performative sentences in terms of their truth conditions. While (11)a is considered true when uttered, (11)b is a contingent fact and therefore can be assessed as true or false. Also, since all the explicit performative formulae are, in terms of their form, indicatives, i.e. statements, it imposes on them the same truth conditions as on other statements; cf. e.g. Gazdar 1979: 15–35; Levinson 1983: 247–263. Adopting the performative hypothesis, it would be necessary to accept any utterance performing a successful illocutionary act (no matter whether explicitly or implicitly performative) as true, regardless of its propositional content (the so-called performative paradox; cf. Lycan, 1984). In its original version, the performative hypothesis was soon considered rebutted.

3.4.2 Later attempts to synthesize pragmatic and syntactic factors in sentence analysis and interpretation were probably inspired by the introduction of functional categories into a formal approach to syntax (cf. Fukushima, 2009). Among other pragmatic issues (evaluativity and evidentiality), a syntactic projection for speech acts (SaP) started to be included into sentence derivation (Speas & Tenny, 2003):

(12)

In this neo-performative hypothesis, the pragmatic roles of Speaker (the agent of a speech act), Utterance Content (the theme), and Hearer (the goal) are defined structurally – the Speaker c-commands the state of the knowledge

(utterance content). The derivation of interrogative or imperative (i.e. directive) speech acts always preserves the Speaker's local position (his/her point of view); the differences concern the levels on which the c-commanding of the Utterance Content occurs and the position of the Hearer. As Speas and Tenny (2003: 336–338), as well as Fukushima (2009: 1057), note, speech act projections can be justified by the fact that most languages grammaticalize only a limited number of speech acts; on the other hand, because of the multifunctionality of declarative (i.e. indicative) sentences, there is no interpretive syntactic mechanism to determine an actual speech act using a declarative sentence. In order to obtain the correct interpretation within the speech act projection, the speech act type of Utterance Content (e.g. the future activity of the speaker typical for promises) needs to be determined prior to syntactic interpretation, which makes the whole approach questionable. Independently, in a more logico-semantic area of linguistic thinking (interpretation of indices reference), a similar hypothesis supposing a U (utterance) projection UP was suggested by Delfitto and Fiorin (2014). They propose U as the highest projection on the left periphery of any generated sentence but their hypothesis does not aim at connecting the UP properties with the illocutionary value of the sentence.

3.4.3 Other efforts aiming at the formalization of speech acts concepts appeared under the label of an Inclusive Theory of Grammar and Pragmatics (using the framework of the Head-Driven Phrase Structure Grammar). For example, Ginzburg et al. (2003) propose categorizing utterances by associating them with Conversational Move Types (their modification of illocutionary forces) – a CMT is a parameter of meaning conventionally associated with certain words and classes of phrases. They count on four basic CMTs – asserting, asking, ordering, and exclaiming; nevertheless, they expect that CMTs as such are underspecified and in that way they can have other uses, e.g. questions can be used “rhetorically”, assertions can feature in threats, etc. They provide integrated models that simultaneously accommodate constructional/syntactic, semantic, and illocutionary/pragmatic aspects of sentences [even including conversational implicature (as “background”)]. This model is impressive; however, its complexity, which strives to attain a comprehensive concept of language and endeavours to include and interpret the linguistic phenomena within a universal level-structured series of constraints, goes beyond the scope of the present study.

3.4.4 Probably the most fully elaborated approach towards rendering the speech act-sentence relations can be found in Simon C. Dik's Theory of Functional Grammar (1997), where, among others, the inspiration of the Prague School is also mentioned. The basic TFG concept counts on an *illocutionary layer/frame* present in every clause (TFG does not use the term *sentence*). The full structure of a clause can be represented as follows:

(13) π_4 E: [proposition] δ_4

(The lower numerical index represents the layer/step during the derivation of the linguistic expression (i.e. clause); cf. the general TFG model: Dik, 1997/1: 60.)

In this model, π_4 indicates an illocutionary operator, E the speech act variable, and δ_4 one or more illocutionary satellites. Illocutionary operators represent grammatical means of specifying the illocutionary force of the clause; the satellites represent lexical means for achieving similar purposes. Together, π_4 and δ_4 specify the illocution to the extent that it is coded in the linguistic expression (which may receive further specification in the pragmatic interpretation). In the model of verbal interaction, Dik distinguishes intended illocution on the part of the speaker (Ill_S), illocution as coded in the linguistic expression (Ill_E), and illocution as interpreted by the addressee (Ill_A). (TFG does not use the term *perlocution*.) An act of communication will be fully achieved (as for illocution) if $\text{Ill}_A = \text{Ill}_S$. If Ill_E does not code Ill_A explicitly, the reconstruction of Ill_A (the interpretation) on the part of the addressee may not be identical to the intended one. The interpretive work of the addressee is done on the basis of Ill_E , i.e. the information provided by the expression as such. For example, Searle's (1969) example

(14) *There is a bull in the field*

can most probably be interpreted as $\text{Ill}_S = \text{warning}$, $\text{Ill}_E = \text{assertion}$, or $\text{Ill}_A = \text{warning}$, but, under certain circumstances, the constellations “assertion – assertion – warning” or “warning – assertion – assertion” cannot be excluded. What is supposed to be accounted for in the grammar are the features coded in the expression (in TFG, grammar includes prosodic features, too); cf. Dik, 1997/2: 229–232. As for Ill_E , there are three basic illocutions (classifiable sentence types) across languages: Declaratives, Interrogatives, and Imperatives, plus, in most languages, Exclamatives. (In Czech, the last type could be replaced by optative sentences.) Since explicit performatives (containing a lexical illocutionary satellite, the illocutionary verb) are quite infrequent (and marked) in regular communication, the interpretation of “implicit performatives” (i.e. any other utterance) starts at Ill_E , the basic illocution which is treated as an illocutionary operator π_4 . Thus,

(15) *The window is open*

will be primarily assigned the clause structure Decl_A : [*the window is open*]. The basic illocution can be “converted” into other illocutionary values, e.g. one of a complaint or a protest. The illocutionary conversion can take the form of a lexical conversion (adding an explicit performative formula (*I complain/protest...*)) or a grammatical conversion – in TFG, using a specific intonation. (15) can also be converted into a request, i.e. interpreted as *Close the window!* In this last case, it

would undergo pragmatic conversion, which is effected at the level of intention and interpretation, and has no linguistic properties of the expression. Therefore, this type of conversion cannot be handled in the linguistic description but rather in a pragmatic theory of verbal interaction (Dik, 1997/1: 299–304).

3.5 The previous paragraphs have illustrated two general points. First, there are three (or at the most four) sentence types which can be identified with certain types of speech acts, i.e. their syntactic derivation brings about the emergence of an utterance with the preferred illocutionary interpretation; nevertheless, there are no syntactic means for deriving the secondary illocutionary interpretations of such sentences (if we do not rely exclusively on intonation). Second, the execution of a formal procedure deriving a speech act, especially in the version of the neo-performative hypothesis that was mentioned, needs to achieve a “speech act concept” as a step to be taken prior to choosing the proper derivation procedure – which means that the syntactic derivation itself becomes an illustration of a linguistic entity that has already been found. The direct use of syntactic notions seems to provide just an abstract skeleton hosting phenomena that do not yield to formalization. Even TFG, although it tries to proceed step by step, inevitably gets to the point of the above-mentioned pragmatic conversion, i.e. it admits the potential crucial gap between the form and the (pragmatic) meaning of a sentence/utterance. In other words, *Jdi pryč* (Go away) and *Žádám tě, abys odešel* (I (hereby) ask you to leave) will always be distinct syntactic constructions derived by different mechanisms, even though under certain circumstances they can be pragmatically more or less equivalent. There are no syntactic instruments that make it possible to account for the potential illocutionary ambiguity of an imperative – whether the sentence *Jdi pryč* is a request, a plea, or an order is a matter of pragmatic intrusion (via the filter of a communicative situation). Formal and semantic constraints (verbal mood, illocutionary verbs) exist but, in the realm of speech acts, they do not work unambiguously. At the most, the pragmatic differences can be indicated by the intonation of the utterance and other prosodic features (e.g. Grepl and Karlík, 1998: 434–446) but what TFG calls Ill_s does not have its own default deriving mechanism. Obviously, the speech action dimension of language use cannot be captured by means of syntax.

4. Tentative conclusions

4.1 Summing up the issues discussed hitherto, the pragmatic view of the entity called a sentence shows both strong interconnections between the phenomena of grammar and pragmatics and, at the same time, the impossibility of capturing the specific pragmatic properties of a sentence in communication by means of grammar. So, is there a feature pertaining to a sentence in usage that is visible to pragmatics and not to “regular” grammar?

4.2 What seems promising in this respect is the idea of a pragmatically-based matrix sentence for every linguistic communicative unit. Let us suppose

that every utterance (no matter whether sentential or non-sentential) can be viewed as a complement of a non-overt (phonetically empty) communicative unit (an abstract sentence) with a presumptive predicate representing a concept of “communication activity” and with a subject/agent “I”, an object/patient “you”, and another complement represented by the message p , i.e. the visible/audible utterance. Importantly, this abstract sentence does not influence the illocutionary value of the message; that, together with the choice of formal means of expression, is a matter of the agent’s /speaker’s intention and his/her decision. But the abstract sentence introduces coordinates of time and place (the indices *now* and *here*), thus imposing the speaker’s perspective on the phonetically realized utterance. It must be mentioned that the origin of views counting on an abstract introductory sentence can be seen in Bühler’s (1934/1999: 102) *Koordinatenausgangspunkt* (called *Origo* as well), a point setting/determining the speaker’s coordinates anchored in the basic indices *ich* (I), *hier* (here), and *jetzt* (now). To comply with a full speaker’s perspective, it is necessary to include an entity not mentioned by Bühler, namely an addressee, *you*. (In some treatises (e.g. Schlenker, 2003), just the coordinate “time” t is posited, the others being subsumed as “world” w .) This non-overt pragmatic matrix sentence S_i represents the interface of the utterance in question with the current context/communicative situation; it is a semantic-pragmatic entity, not a syntactic unit occupying the left periphery of the overt (audible/visible) sentence/utterance S_j . S_j , i.e. the message/complement can be pragmatically analyzed from the perspective set by S_i . In sentences with the form EPF, when used performatively, the identity of the sheer indices *I*, *you*, *here*, *now* can be observed, i.e. S_j is identical with S_i :

(16) $((S_i I_i \text{ here}_i \text{ now}_i \text{ COMM you}_i p (S_j \text{ \u017d\u00e1d\u00e1m}_i \text{ t\u011b}_r \text{, abys}_i \text{ ode\u0161el}))$

In sentences with other forms (including EPFs not used performatively) the reference value of the indices may shift:

(17) *Co to pov\u00edd\u00e1\u0161?* (What have you just said?)

$((S_i I_i \text{ here}_i \text{ now}_i \text{ COMM you}_i p (S_j \text{ \u017d\u00e1d\u00e1m}_i \text{ here}_i \text{ now}_{i+n} \text{ t\u011b}_r \text{, abys}_i \text{ ode\u0161el}));$

that is, compared to (16), in the repeated EPF (17) there is a temporal shift corresponding with the disconnection of the temporal reference point R and the moment of speech S (see 3.3 above). S_i serves as an instrument for fine-grained analysis of the index relations and for making them transparent. (In order to organize the notation, M_i is used for the speaker of S_i and M_j for the speaker of S_j and, analogically, there are distinctions among the addressee A_i/A_j , time t_i/t_j , and place p_i/p_j .)

(18) *Byl jsi v\u010d\u00e9ra tady v m\u00e9 kancel\u00e1\u0159i?*

Were you here in my office yesterday?

$(S_i (S_j \text{ Byl jsi}_{A_i=A_j} \text{ v\u010d\u00e9ra}_{t_j=t_i-1} \text{ tady}_{p_i=p_j} \text{ v m\u00e9}_{M_i} \text{ kancel\u00e1\u0159i}))$

(19) *Byl jsi včera ve své kanceláři?*

Were you in your office yesterday?

($S_i(S_j \text{ Byl jsi}_{A_i=A_j} \text{ včera}_{t_j=t_i-1} \text{ ve své}_{A_i=A_j} \text{ kanceláři})$)

Nevertheless, there can be sentences (especially the so-called indirect speech without the conjunction *že*) in which the referent of *ty/you* can be both M_i and A_i and the ambiguity cannot be decided without further information deductible from the broader context, cf.

(20) *Jan mi včera řekl, ty přijdeš zítra na řadu.*

Jan told me yesterday it is your turn tomorrow.

(($S_i(S_j \text{ Jan}_j \text{ mi}_i \text{ včera}_j \text{ řekl}_j, \text{ ty}_{M_i/A_i} \text{ přijdeš}_{M_i/A_i} \text{ zítra}_{t_j+1} \text{ na řadu.})$))

Positing the S_i is also useful in those cases where one more speaker's perspective (other than the local speaker's one) occurs and must be taken into account, specifically here the 1st and the 2nd person reference function as bound variables substituting for each other, e.g.

(21) *Tak (ty říkáš, že) já ničemu nerozumím, ale ty chceš se mnou spolupracovat?*

So (you say that) I do not understand a thing but you want to cooperate with me?

($S_i(S_j \text{ in } t_{i-n} A_{i=M_j} \text{ COMM } \text{ já}_{i=A_j} \text{ ničemu nerozumím}_{M_i=A_j} \text{ ale } \text{ ty}_{M_j=A_i} \text{ chceš}_{M_j=A_i} \text{ se mnou}_{A_j=M_i} \text{ spolupracovat?})$)

Turning the indices and *you* into bound variables means that their reference value is not given by the context of a current speech event but is enforced by the layering of distinct speakers' perspectives. In such cases they cannot be considered demonstratives any more (they have undergone the process of de-demonstration); the logical semantics speaks here about monsters (Kaplan 1989, Schlenker 2003, Karlík 2014).

As example (22) shows, even a non-present speaker's utterance (k), representing one more perspective = layer of the speech event, can be taken into account:

(22) *Tak (ty říkáš, že) on říká, že ničemu nerozumíš, ale chce s tebou spolupracovat?*

So (you say that) he says that you don't understand a thing but he wants to cooperate with you?

($S_i(S_j(S_k \text{ on}_{M_k} \text{ říká}_k \text{ ničemu nerozumíš}_{A_i=M_j=A_k} \text{ ale chce}_{M_k} \text{ s tebou}_{A_i=M_j=A_k} \text{ spolupracovat}))$)

4.3 Examples (16) – (22) show that putting a sentence into a pragmatic matrix can bring to light how the alternation of the roles “speaker/agent”

and “addressee/patient” works and how it influences the interpretation of a sentence. Sentences (21) and (22) even suggest that in a language like Czech (and at least other Western Slavic languages) the notion of logophoricity might also be useful.

In the basic sense, logophoricity is spoken about in languages where a (logophoric) marker is available, specifically differentiating an expression referring to a subject of a matrix sentence (logophoric antecedent) and another referentially accessible subject in the same person form (most frequently, this kind of marking concerns the subjects/pronouns of the 3rd Person). For example, in discourse

(23) *We talked about Jane_i. Mary_j said that she_{ij} would see me tomorrow;*

in the third sentence a logophoric marker should be used if the pronoun *she* refers to *Mary*, who is the subject of the matrix sentence, and not *Jane*; cf. Sells, 1987; Siewierska, 2004: 201–204; Sigurdsson, 2004. In Slavic languages, no such marker exists and the cases of ambiguous reference must be decided either by the context or by using an overt and unambiguous expression; cf. the Czech translation of the preceding example:

(24) *Mluvili jsme o Janě_i. Marie_j řekla, a/ že za mnou zítra přijde_{ij}
b/ že za mnou zítra Jana přijde.*

As a matrix sentence the subject *j* is the preferred (binding) co-referential expression – see a/ – but *i* is still accessible for anaphora; cf. *Mluvili jsme o Pavlovi, Marie řekla, že by chtěl za mnou přijít.* (We talked about Pavel. Mary said that HE would like to see me tomorrow.)

The non-existence of a specific marker obviously excludes considerations of logophoricity in the sense in which it is described in, e.g., Central African languages. But if we accept the existence of the abstract sentence S_i , all the expressions that are co-indexable towards it obtain their referential value as “spoken about”, referred to in speech, i.e. logophoric. What seems even more plausible in this respect is the layering of the speakers’ perspectives occurring within variations of reported speech – see (21), (22) – determining the regular mutual exchange of the speaker/agent and addressee/patient roles. (The non-present speaker’s layer in (22) can, theoretically, be extended/multiplied ad infinitum but always in the 3rd Person – *he said that she said that they said*, etc.) So we conclude our pragmalinguistic overview of the sentence with a suggestion that the most prominent pragmatic property of a sentence/utterance is its logophoric nature.

References

- Austin 1962: Austin, J. R. *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press, 1962.
- Bondarko 1991: Bondarko, A. V. *Functional Grammar*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1991.
- Bühler 1934/1999: Bühler, K. *Sprachtheorie*. Stuttgart: Lucius and Lucius, 1934/1999.
- Cappelen and Lepore 2007: Cappelen, H. and Lepore, E. *Insensitive Semantics*. Malden – Oxford – Victoria: Blackwell Publishing, 2007.
- Daneš and Grepl et al. 1987: Daneš, F. and Grepl, M. et al. *Mluvnice češtiny 3*. Praha: Academia, 1987.
- Delfitto and Fiorin 2014: Delfitto, D. and Fiorin, G. Indexicality and Left Periphery. – In: *Rivista di Linguistica – Italian Journal of Linguistics* 26, 2014, 59–92.
- Dickey 2000: Dickey, S. M. *Parameters of Slavic Aspect: A Cognitive Approach*. Stanford: Center for the Study of Language and Information Publications, 2000.
- Dik, 1997: Dik, S. C. *The Theory of Functional Grammar I, II*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1997.
- Dokulil and Daneš 1958: Dokulil, M. and Daneš, F. K takzvané významové a mluvnické stavbě věty. – In: *O vědeckém poznání soudobých jazyků*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1958, 231–246.
- Fukushima 2009: Fukushima, K. Syntax-Pragmatics Interface: Overview. – In: J. L. Mey and K. Brown (eds.) *Concise Encyclopedia of Pragmatics. Second Edition*. Amsterdam: Elsevier, 2009, 1055–1061.
- Gazdar 1979: Gazdar, G. *Pragmatics: Implicature, Presupposition and Logical Form*. New York: Academic Press, 1979.
- Ginzburg, Sag and Purver 2003: Ginzburg, J., Sag, I. A. and Purver, M. Integrating Conversational Move Types in the Grammar of Conversation. – In: P. Kühnlein, H. Rieser and H. Zeevat (eds.) *Perspectives on Dialogue in the New Millennium*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2003, 25–42.
- Givón 1995: Givón, T. *Functionalism and Grammar*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995.
- Grepl and Karlík 1998: Grepl, M. and Karlík, P. *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia, 1998.
- Grice 1975: Grice, H. P. 1975. Logic and Conversation. – In: P. Cole and J. L. Morgan (eds.) *Syntax and Semantics 3*. New York: Academic Press, 1975, 41–58.
- Halliday 1970: Halliday, M. A. K. Language Structure and Language Functions. – In: J. Lyons (ed.) *New Horizons in Linguistics*. Harmondsworth: Penguin Books, 1970, 140–165.
- Halliday 1985: Halliday, M. A. K. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold, 1985.
- Hausenblas 1977: Hausenblas, K. 1977. O různých přístupech k výkladu věty a jevů styčných (k článku K. Horálka Věta a výpověď). – *Slovo a slovesnost* 38, 1977, 43–50.
- Hirschová 2012: Hirschová, M. Performativnost a gramatické kategorie slovesa. – *Slovo a slovesnost* 73 (2012), 3–12.

- Horálek 1976: Horálek, K. Věta a výpověď. – *Slovo a slovesnost* 37, 1976, 81–85.
- Horálek 1977: Horálek, K. Slovo, věta a promluva. – *Slovo a slovesnost* 38, 1977, 259–262.
- Kaplan 1977/1989: Kaplan, D. 1977/1989. Demonstratives. An Essay on the Semantics, Logic, Metaphysics, and Epistemology of Demonstratives. – In: J. Almog and J. Perry et al. (eds.) *Themes from Kaplan*. New York – Oxford: Oxford University Press, 1977/1989, 481–563.
- Karlík 2000: Karlík, P. Hypotéza modifikované valenční teorie. – *Slovo a slovesnost* 61, 2000, 170–189.
- Karlík 2014: Karlík, P. *Gramatika a lexikon češtiny*. Brno: Masarykova univerzita, 2014.
- Koschmieder 1934: Koschmieder, E. *Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie: proba syntezy*. Wilno: Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1934.
- Levinson 1983: Levinson, S. C. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Lycan 1984: Lycan, W. G. *Logical Form in Natural Language*. Cambridge, Mass. – London, UK: MIT Press, 1984.
- Mathesius 1942: Mathesius, V. Řeč a sloh. – In: B. Havránek and J. Mukařovský (eds.) *Čtení o jazyce a poesii*. Praha: Vydavatelstvo Družstevní práce, 1942, 13–102.
- Mathesius 1947: Mathesius, V. *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich, 1947.
- Reichenbach 1947: Reichenbach, H. *Elements of Symbolic Logic*. New York – London: Collier-Macmillan, 1947.
- Ross 1970: Ross, J. R. On declarative sentences. – In: R. A. Jacobs and P. S. Rosenbaum (eds.) *Readings in English Transformational Grammar*. Waltham – Toronto – London: Ginn and Company, (1970), 222–277.
- Schlenker 2003: Schlenker, P. A Plea for Monsters. – *Linguistics and Philosophy* 26, 2003, 29–120.
- Searle 1969: Searle, J. R. *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
- Searle 1975: Searle, J. R. Indirect Speech Acts. – In: P. Cole and J.L. Morgan (eds.) *Syntax and Semantics 3*. New York: Academic Press, 1975, 59–82.
- Searle 1976: Searle, J. R. A Classification of Illocutionary Acts. – *Language in Society* 5/1, 1976, 1–23.
- Searle 1983: Searle, J. R. *Intentionality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Sells, 1987: Sells, P. Aspects of Logophoricity. – *Linguistic Inquiry* 18/3, 1987, 445–479.
- Siewierska 2004: Siewierska, A. *Person*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Sigurdsson 2004: Sigurdsson, H. A. 2004. The Syntax of Person, Tense, and Speech Features. – *Rivista di Linguistica – Italian Journal of Linguistics* 16, 219–251.
- Speas and Tenny 2003: Speas, P. and Tenny, C. Configurational Properties of Point of View Roles. – In: A. M. Di Sciullo (ed.), *Asymmetry in Grammar*. Amsterdam: John Benjamins, 2003, 315–344.
- Sperber and Wilson 1986: Sperber, D. and Wilson, D. *Relevance*. Oxford: Blackwell, 1986.
- Van Valin and Foley 1984: Van Valin, R. D. and Foley, W. A. *Functional Syntax and Universal Grammar*. Cambridge – London – Melbourne: Cambridge University Press, 1984.

*Чешкото изречение от гледна точка на прагматичната
лингвистика*

Милада Хиршова
Карлов университет, Прага

Статията се занимава с явления и аграницата на синтаксиса и прагматиката, както от гледна точка на лингвистичния функционализъм, така и от синтактично-центристичен поглед, където се търсят синтактични механизми за изразяване на илокутивната сила. На базата на анализирани примери се подчертава ролята на допълнителната неезикова информация, образуваща илокутивната рамка, която е решаваща за интерпретацията на съответните изказвания, включително перформативните. Тази перформативна рамка влиза в пряко взаимодействие със семантичната страна на изказването. В заключение изречението се представя като изказване-събитие, намиращо се в семантично-прагматична матрица, която определя неговите базисни координати като логофорични.

e-mail: milada.hirschova@pedf.cuni.cz
Katedra českého jazyka, Pedagogická fakulta
Univerzita Karlova v Praze, M.D. Rettigové 4
116 39 Praha 1, Czech Republic

О прагматических аспектах конструкций «малого синтаксиса»

Борис Норман

Белорусский государственный университет, Минск

Под «малым синтаксисом» в статье понимается сфера фразеологизованных синтаксических моделей, семантика которых содержит различные прагматические оттенки, связанные с ирреальной модальностью. Приводятся примеры из русского, болгарского, польского и чешского языков. Продемонстрировано, что каждому из рассматриваемых языков присущ свой набор фразеологизованных моделей, однако их функционирование подчиняется некоторым общим правилам.

In the current paper the term «small syntax» is used to denote the plethora of phraseological syntactic models whose semantics encompasses numerous pragmatic dimensions relating to the modality of irrealis. On the basis of data from Russian, Bulgarian, Polish and Czech it is demonstrated that even though each language is equipped with a unique package of phraseological syntactic models, their functioning is subject to some commonly shared rules.

Ключевые слова: синтаксическая модель, прагматика, ирреальная модальность, оценочная семантика

1. О фразеологизованных синтаксических моделях

Исходным, базовым для нас понятием является синтаксическая модель, т.е. тот структурный образец предложения, который, воспроизводясь бесконечное количество раз в реальных высказываниях, сохраняет свое синтаксическое значение в виде представления о типовой денотативной (референтной) ситуации. Синтаксическим моделям предложения (по-другому, типам, формулам, структурным схемам предложения) посвящена в славянской грамматике обширная литература. Они находят свое отражение и в капитальных теоретических трудах, и в практике преподавания языков. Напомним здесь слова, написанные полвека назад чешским синтаксистом М. Греплем: «Необходимо подчеркнуть, что типы предложений являются действительными единицами языковой системы, точнее, ее синтаксического яруса. Следовательно, они не представляют собою искусственные «конструкты», т.е. результаты какой-либо лингвистической операции или эксперимента» (Грепль 1967: 60). И далее, в той же статье, автор отмечал: «Наиболее общий, наиболее отвлеченный тип, свойственный всем славянским языкам (и не только им), в сопоставительном плане менее интересен. Ведь на таком высоком уровне существует почти полная

идентичность. Иначе говоря, рассуждения о предложениях вроде *Кошка лижет молоко*, представляющих самые общие типы, представлены во всех славянских языках без исключения, представляются бесплодными. Наоборот, чем больше мы спускаемся «вниз», к более частным типам, тем больше расхождений наблюдается между отдельными славянскими языками (в представленности типов и в их формальном облике, в функциональном использовании, в стилистической значимости и т.д.); именно здесь лежит богатое поле действия для сопоставительного исследования» (Там же: 63).

Взаимопроникновение синтаксиса и лексики, их внутренняя нерасторжимая связь, очевидная для целого ряда высказываний, стали основанием для выделения особой группы синтаксических моделей – фразеологизованных. Естественно, для этого нужно было, чтобы интерес языковедов сместился в сторону оборотов живой разговорной речи, «бытовых реплик – актов речи, которые интересны в том отношении, что, не являясь созданием определенного автора, отражают в конденсированной форме общие тенденции организации высказывания...» (Гак 2000: 56). Действительно, возьмем такие русские выражения, как *Что за прелесть! Какой певец! Ох уж этот Петя! Вот дурак! Ну и молодец! Чем не подарок! Как не согласиться! Нет чтобы подождать* и т.п. Нельзя сказать, что подобные реплики полностью конструируются говорящим из элементарных элементов: они строятся по готовой схеме, и некоторые их лексические составляющие тоже заданы – вместе с синтаксической схемой. Благодаря этим константным элементам реплики коллоквиализуются, становятся привычными, автоматическими. Потому соответствующие синтаксические модели и считаются фразеологизованными.

Изучение фразеологизованных моделей предложения, или «синтаксических фразем», или конструкций «малого синтаксиса» (определение Л.Л. Иомдина), уже имеет свою заслуживающую внимания историю (см.: Всеволодова, Лим Су Ён 2002: 8–14; Норман 2013: 79–86). Причем скажем сразу: именно эти построения и составляют значительную, если не подавляющую, часть синтаксической специфики каждого из славянских языков. В том числе в русской речи фразеологизованные синтаксические модели отличаются активностью и разнообразием. Следуя традиции, заложенной Грамматикой 70 (Грамматика 1970: 558), центральное место среди этого материала отводят конструкциям с повтором лексемы, типа *Всем пирогам пирог; Праздник не в праздник; Война есть война; Лес как лес; Работа работой, а...; Приехать-то он приехал, но...* и т.п.). В частном случае такая конструкция может включать в себя повторяющиеся (тождественные) словоформы (*Он рос и рос, Снег да снег кругом, Бывают аварии и аварии, Ну, медведь и медведь, Кто-кто, а Коля придет* и т.п., см.: Апресян и др. 2010: 191–208). Вообще же, обращаясь к исто-

рии изучения русского синтаксиса в последние десятилетия, трудно не заметить, что перечень фразеологизованных моделей имеет склонность к расширению. Так, в книге (Копотев 2008) приводится уже список из 79 синтаксических фразем. Среди них – конструкции типа *Чего только не случается! Не жизнь, а каторга! Гусь свинье не товарищ; Не умеешь, не берись* и др. И дело, очевидно, не в том, что меняется сам язык, а в том, что меняется подход лингвистов к изучаемому явлению: все больше внимания уделяется обусловленности синтаксических конструкций иными, в первую очередь лексическими, факторами.

Соотношение изменяемой и неизменяемой (константной) части фразеологизованной синтаксической модели делает актуальной проблему отграничения этих построений от собственно фразеологизмов. Дело в том, что и «классические» фразеологизмы, при всей устойчивости своей структуры, могут в каком-то компоненте видоизменяться. В частности, в работе Н. Троненко, посвященной русской фразеологии, рассматриваются такие вариативные «глагольно-объектные идиомы», как: *веревки вить [из кого-либо], души не чаять [в ком-либо], [кому-либо] пальца/палец в рот не клади, собаку/зубы съел [на чем-либо], [кому-либо] винтика (какой-то) клёпки/клёпок (в голове) не хватает* и т.п. (Троненко 2003, 243–269). Примеры застывших оборотов-сращений типа *ни зги (не видно)* оказываются на этом фоне скорее исключениями.

Тогда спрашивается: в каком виде хранится в голове у носителя русского языка пословица *Гусь свинье не товарищ*: как полностью воспроизводимое клише или же как некоторая схема, модель выражения? По-видимому, как первый, так и второй ответ имеют право на существование. Уместно привести здесь цитату из книги когнитивиста Р. Лангакера: «То, что в грамматике сосуществуют модели и конкретные примеры, предоставляет говорящему альтернативные пути для достижения составного, но регулярного выражения со статусом единицы: оно может быть вызвано из памяти напрямую или же составлено по модели» (Лангакер 2002, 264).

О такой относительной свободе говорящего говорят и многообразные переделки («антипословицы»), бытующие в русской речи: *Гусь свинье господин; Гусь товарищу не свинья; Гусь свинье – не баран капусте; Евро баксу не товарищ; Контролер пассажиру не товарищ* и т.п. (Вальтер, Мокиенко 2005, 114). Получается, что в русском языке есть паремия (пословица) *Гусь свинье не товарищ*, воспроизводимая в готовом виде, и, наряду с ней, ее синтаксический образец, заполняемый каждый раз новой лексикой. Кстати, модель эта – еще до того, как она фразеологизовалась, – существовала в русском языке довольно давно; уже у В. Даля встречаем: *Сапог лаптю не ровня* и т.п.

Приведем еще один пример. Сравнительно недавно в русском речевом обиходе появилось выражение *N отдыхает*, обозначающее некоторый

максимум свойства, превосходящий общепринятый образец, где *N* – это и есть имя образца. Примеры из Национального корпуса русского языка: *Шерлок Холмс отдыхает* (о способностях какого-то человека к расследованию); *Кастанеда отдыхает* (о невероятных приключениях); *Кафка отдыхает* (об абсурдальной ситуации); *Грин пис отдыхает* (о заботе об окружающей природе); *Луна-парк отдыхает* (о возможностях отдыха); *Рамштайн отдыхает перед этими музыкантами* и т.п. Свобода лексического варьирования компонента *N*, очевидно, чрезвычайно широка. Тем не менее, на наш взгляд, перед нами не фразеологизованная синтаксическая модель, а именно фразеологизм, характеризующийся идиоматичностью (потому что один его член – глагол *отдыхать* – употребляется здесь не в своем обычном значении).

Теперь мы попытаемся эксплицировать по крайней мере два существенные отличия фразеологизованных синтаксических моделей от фразеологизмов (которым, как выясняется, также доступно варьирование). Во-первых, в этих моделях важную роль играет грамматический компонент: участие неполнозначных или служебных слов (частиц, местоимений и т.п.), а также порядка слов, интонации и повтора лексемы. Во-вторых, им несвойственна идиоматичность: заполняющие их слова (в отличие от компонентов фразеологизмов) в принципе сохраняют свое значение.

Разумеется, каждый славянский язык располагает своим набором фразеологизованных синтаксических моделей. Так, для болгарского это конструкции типа *Каква идея! Каква глупава история! Ама че работа! Това се казва диня! Честит празник! Ден като ден; Нещо е от значение (от голяма важност, от полза и т.п.); Как да е същото! Глупак с глупак; Свиня със свиня! От лош по-лош; Магаре такова!* и т.п.

Интересно, что каждая конструкция обладает своей степенью свободы лексического заполнения. Так, если взять в русском языке номинативную тавтологическую конструкцию с творительным падежом (*дурак дураком, пень пнем, ребенок ребенком* и т.п.), то обязательным условием для слов, входящих в ее состав, является пейоративный компонент семантики повторяющегося существительного, ср.:

Дом стоял как стоял, четырехэтажный король-корабль среди одноэтажных дровяных баракв. Трущоба трущобой (Л. Улицкая. Цю-юрихь).

В то же время трудно представить себе выражения вроде «инженер инженером» или «учебник учебником».

Если же повтор существительного (во второй раз – в творительном падеже) сопровождается в общей структуре фразы противопоставлением, то лексических ограничений тут практически не существует, ср.: *Убеждения убеждениями, но не забудь и о семье; Инженер инженером, но техник мне тоже нужен; Учебник учебником, а без конспекта не обойтись* и т.п. Ср. и пример из художественного текста:

Пляски плясками, но Джудди, видимо, успела где-то перехватить клочок какого-никого образования, ибо приехала к нам на стажировку... (Т. Толстая. Лимпопо).

В последнем случае мы видим, что синтаксическая конструкция задает «рамку», в которую укладывается любая лексема, эта рамка маркирует тему сообщения, а далее, через противительный союз, следует рематическая часть фразы. Отметим, что для такой синтаксической модели характерен свой, особый интонационный рисунок.

Важно добавить, что фразеологизованные модели в целом характеризуются неполной синтаксической парадигмой (слабой возможностью варьирования в лице, времени, наклонении) и ограничениями, налагаемыми на порядок слов, а также то, что при любой степени лексической связанности синтаксических фразем мы получаем дополнительную дозу экспрессии: это одно из ярких выразительных средств языка.

2. О связи синтаксической теории с теорией актов речи

Представляет интерес, насколько классификация синтаксических моделей совместима с теорией речевых актов, сформулированной в 60-е годы XX века английскими и американскими логиками. Как известно, в оригинальной версии Дж. Остина таксономия видов речевой деятельности складывалась всего из 5 классов: это вердиктивы, экзерситивы, комиссивы, бегахбитивы и экспозитивы (Остин 1986: 118-119). С тех пор лингвисты как будто соревнуются между собой в уточнении и дополнении исходной классификации. Не обошло это поветрие – стремление к дифференциации речевых актов – и славистическую науку.

А. Вежбицкая в программной статье 1973 года выделяет такие коммуникативные интенции, как «просьбы и приказы», «вопросы», «запрет и разрешение», «требование, протест, уполномочивание, гарантия, обещание», «предостережения и угрозы, советы и поучения», «приветствия, благодарности и т.п.», а также «экспозитивы» (т.е. разнообразные речевые действия, связанные с информированием) (Вежбицка 1973: 205–218).

Ст. Грабяс рассматривает речевую деятельность как способ социализации личности, вхождения ее в общественную группу и упорядочения отношений между такими группами. Он предлагает различать три вида речевых актов: имеющие своей целью вхождение в контакт, поддержание контакта и размыкание контакта. При этом к первой группе относятся такие речевые акты, как обращение, приветствие, самопрезентация, комплимент, а ко второй – передача привета, поздравление, пожелание, утешение, соболезнование, приглашение, благодарность, извинение и тосты. Размыкание контактов укладывается в два подтипа: оно может быть резким или мягким (Грабяс 1997: 279–281).

Л. Писарек только среди конвенциональных актов экспрессивов, имеющих своей целью создание в основном «доброжелательной атмосферы общения», насчитывает 30 соответствующих единиц: благодарность, вокатив, гнев, жалоба, извинение, комплимент, лесть, нанесение обиды, негодование, неодобрение, одобрение и т.д. (Писарек 1995: 36).

Очевидно, что степень дробности при классификации типовых речевых действий никем не регламентируется, а, кроме того, некоторые речевые акты в глубине своей естественно подразумевают друг друга. Так, пожелания легко «комбинируются» с приветствиями и прощаниями (ср.: *Здравствуйте, Желаю здравствовать, Всего наилучшего, Спокойной ночи, Ни пуха ни пера!* и т.п.), за высказыванием-комплиментом по сути может скрываться благодарность (*Какой ты молодец! Умница ты моя!*), а советы трудно отграничить от пожеланий и утешений (*Выздоровливайте! Берегите себя, Не волнуйтесь*) и т.д.

Даже из этого краткого обзора видно, что идеи логиков оказались чрезвычайно плодотворными для лингвистов. И, кроме общих проблем классификации коммуникативных действий, это ставит на повестку дня вопрос об их языковом наполнении. Ведь каждый речевой акт имеет в своем распоряжении некоторый инвентарь языковых средств: лексических, синтаксических, просодических и др. В данном случае нас будут интересовать синтаксические средства, с помощью которых говорящий не только добивается поставленных иллокутивных целей, но и решает попутно некоторые лингвопрагматические задачи: отлаживает психологические отношения с собеседником, обозначает свое отношение к содержанию высказывания, сообщает некоторую информацию о себе, важную для развития диалога, делится своими эмоциями и т.п.

Известный американский лингвист Ч. Филлмор, проанализировав целый ряд англоязычных конструкций, включающих в себя выражения *let alone* 'не говоря уже о' и *even if* 'даже если' (вместе с их соответствиями в японском языке), приходит к выводу, что для говорящего выбор прагматического «регистра» должен предшествовать выбору грамматической конструкции: «Прагматические конвенции, можно сказать, предшествуют грамматическим конвенциям» (Филлмор 1996: 54). Только имея представление о реальном («типичном») положении дел, говорящий может употребить в своей речи конструкцию с «не говоря о» или «даже если».

Польский лексикограф и теоретик языка А. Богуславский в своих работах ставит вопрос о соотношении семантики и прагматики. Опираясь на известное сосюрвовское разграничение языка и речи, он противопоставляет совокупность языковых «инструментов» языковым «действиям», и место прагматики как раз оказывается в этой последней сфере, необъятной и размытой. Прагматика присутствует «везде, где возникает колебание в квалификации объекта и где недостает четких гарантий семантиче-

ского статуса явления» (Богуславски 2008: 12). Но дело-то как раз в том, что многие речевые единицы – словосочетания – со временем коллоквиализуются и, по свидетельству ученого, переходят из сферы языковых «действий» в языковой «инструментарий» – сохраняя при этом, однако, свои иллокутивные смыслы (иронию, цитатные отсылки и т.п.). Подобные «фраземы» размывают строгость противопоставления семантики и прагматики (если трактовать эти аспекты содержания языкового знака в духе Ч. Морриса).

Вообще изучение прагматических смыслов, свойственных высказываниям в славянских языках, началось сравнительно недавно. А сфера этих значений оказывается весьма широка: «В коммуникативно-прагматическом устройстве предложения выражается отношение говорящего к содержанию высказывания, к обозначаемому высказыванием реальному или фиктивному положению дел и к коммуникативной ситуации с учетом фактора адресата. Прагматическая структура обнаруживает себя на всех языковых уровнях: в формах грамматических и словообразовательных морфем, лексем, фразеологизмов, в интонационном контуре и словорасположении» (Гладров 2003: 244). В той же статье немецкого ученого намечаются три области эксплицитного выражения прагматических смыслов в высказывании. Это: а) «дифференциация по целеустановке говорящего (повествовательные, вопросительные предложения и т.д.)», б) «модусные модификации сообщения (эпистемические, оценочные значения и т.д.)» и в) «дискурсные маркировки высказывания, комментирующие и модифицирующие сказанное с учетом коммуникативной ситуации и позиции слушающего» (Там же: 245). Нас же будут интересовать собственно синтаксические единицы, в которых изначально заложено определенное отношение говорящего к содержанию высказывания, к речевой ситуации и к слушателю.

Поскольку ситуации, в которых оказывается человек, повторяются, воспроизводятся, и его речевые интенции – тоже, то естественно, что каждый речевой акт (с какой бы степенью дробности мы к нему ни подходили) располагает определенным набором готовых – стереотипных – выражений. Выше уже говорилось об альтернативе для говорящего: создавать ли в конкретный момент для выражения актуальной речевой интенции принципиально новый текст или же воспользоваться своим языковым багажом и извлечь оттуда подходящую к случаю реплику (либо каким-то образом совместить эти два подхода). Конечно, новизна в этом деле вообще относительна (см.: Гаспаров 1996: 117–142), но невозможно отрицать, что есть речевые ситуации, в которых доля оригинального речетворчества сводится к минимуму: это выражение согласия/несогласия, приветствие, извинение, благодарность и т.п. Для того, чтобы поприветствовать знакомого человека, вовсе не обязательно обращаться к системе языковых

правил, достаточно включить механизм стереотипных реакций и сказать: «Привет!» или «Здравствуйте!». Это значит, что со временем многие реплики застывают, превращаются в клише.

Первое условие такой коллоквиализации, говоря терминами когнитивной лингвистики, – бедность отражаемого фрейма. Дело в том, что от говорящего зависит, какое количество элементов (слотов) он «увидит» в конкретной ситуации, как широко он раздвинет ее «рамки» (в одних случаях этих элементов может быть больше, в других – меньше). Второе условие – заданность социального и дискурсивного контекста: говорящий хорошо понимает, на кого рассчитана его реплика и в каких обстоятельствах она может быть произнесена. Таким образом, коллоквиализацию выражений правомерно рассматривать как частный случай психологического процесса хабитуации (привыкания), который определяет многие изменения в языке.

3. Лингвокультурная специфика синтаксических моделей

Попытаемся взглянуть на своеобразие синтаксических конструкций, представленных в славянских языках, и воспользуемся для этого некоторыми примерами.

Посетитель в чешском ресторане говорит официанту перед уходом: *Platím, Zaplatím(e), Budu/budeme platit*. Это значит буквально: ‘я буду платить’ или ‘мы будем платить’. Если же такое скажет посетитель в русском ресторане, то официант насторожится или удивленно поднимет брови. По-русски надо сказать: «Счет, пожалуйста». Или: «Посчитайте нам, пожалуйста». Это различие определяется языковой конвенцией, прагматических различий тут нет.

Возьмем теперь другую хорошо известную в европейской культуре ситуацию. Речевой акт поздравления соответствует фрейму, складывающемуся из трех обязательных участников. Это, во-первых, адресант поздравления (тот, кто произносит здравицу), во-вторых, адресат (тот, кто получает поздравление) и, в-третьих, повод для поздравления (событие, праздник, покупка, обновка и т.п.). О периферийных и необязательных слотах (таких, как официальная или семейная обстановка, сопутствующий подарок и т.п.) мы здесь говорить не будем. В современном болгарском языке такой речевой акт можно осуществить с помощью глагола-перформатива *честитя* ‘поздравлять’, например: *Аз ви честитя рождения ден!* ‘я поздравляю вас с днем рождения!’. Но это конструкция довольно редкая и искусственная, можно сказать – для болгарской речи исключительная. Значительно чаще и естественней в данной ситуации используется прилагательное *честит*, букв. ‘счастливый’. Примеры: *Честит рожден ден!* ‘поздравляю с днем рождения’; *Честита Нова година!* ‘с Новым го-

дом!'; *Честит празник!* 'с праздником!'; *Честит юбилей!* 'с юбилеем!'; *Честити нови обувки!* 'поздравляю с обновкой (с новыми туфлями)!'. И даже просто: *Честито!* 'поздравляю!'. И ощущение «странности» или синтаксической «нестыковки» при переводе на русский язык объясняется не тем, что в болгарском языке используется именная конструкция, в то время как в русском – глагольная, а более глубокими причинами. Оказывается, что в сознании болгарина речевой акт поздравления не требует участия адресанта. Точнее, адресант тут «по умолчанию» представлен личностью говорящего, так же как адресат – личностью слушающего. А синтаксическую позицию первого актанта (субъекта) в высказывании занимает слово, обозначающее повод для поздравления! Это говорит об иной структуре соответствующего фрейма. Разумеется, вся конструкция окрашена чувствами симпатии и благожелательности к слушающему, но прагматических отличий по сравнению с русскими *Поздравляю!* или *Мои поздравления!* тут нет.

Примеры из польского языка. Стандартное польское объявление *Cisza nocna obowiazuje* в русском речевом обиходе получит примерно такое соответствие: *Просим ночью соблюдать тишину*. Сама референтная ситуация и отражающий ее фрейм практически идентичны для поляка и для русского. А именно: существует некоторое жилое помещение, в котором находятся люди, существует ночь как время суток, существует тишина как способ (характеристика) поведения и существует модальный предикат долженствования, который их соединяет. Вот слоты, образующие данную «картинку». Но языковое решение этой коммуникативной интенции совершенно разное. В польском примере тишина выступает как субъект, который «обязывает», диктует свои условия. В русском же тишина – объект, который кто-то не названный (по умолчанию – все) должен принимать во внимание (уважать, беречь и т.п.). Вся эта когнитивная подоплека не имеет никакого отношения к реальной коммуникативной практике: мы имеем дело лишь с разным языковым воплощением одного и того же смысла, с клишированными и идиоматичными фразами. Точно так же польской табличке-объявлению *Szatnia obowiazuje* (букв. 'гардероб обязывает') в русской речевой действительности соответствуют надписи *Верхнюю одежду снимать обязательно* или даже *В верхней одежде не входить!* Прагматика этих польских и русских выражений (иллокутивная сила, регулирование отношений между говорящим и слушающим и т.п.) – одна и та же.

Показателен в данном отношении итог многолетней работы польских лексикографов (Польско-русский словарь 2014) под редакцией В. Хлебды. Словарь призван прежде всего облегчить работу переводчиков с польского языка на русский. И почти половину этого «идиоматикона» занимают имена собственные (в польской и русской традиции передача

иноязычных антропонимов различается). Но в остальной части Словаря содержится масса интересного для нас материала. Приведем некоторые примеры вместе с их русскоязычными эквивалентами:

Cholera jasna! – *Черт возьми!*
Jasny gwint! – *Черт возьми!*
Czas na mnie – *Мне пора;*
A niech to licha! – *Будь ты неладен!*
Koniec świata! – *Не может быть!*
Jak leci! – *Как дела?*
Ja cię kręcę! – *Ну ты даешь!*
Guzik prawda – *Ничуть не бывало (Отнюдь нет);*
Dobrze ci tak! – *Так тебе и надо!*
Dbaj o czystość! – *Соблюдайте чистоту!*
Krzyżyk na drogę! – *Скатертью дорога!*
Ale gdzie tam – *Аннет;*
Już cię tu niema! – *Чтоб твоего духу здесь не было!*

Перед нами – ряд идиоматичных выражений, которым подобраны более или менее точные функциональные эквиваленты в русском языке. Характерно, что у них у всех – та или иная степень экспрессивной коннотации, от обиходно-разговорной до грубо-инвективной. Но при всех различиях во внутренней структуре данных соответствий прагматическая их ценность примерно одинакова.

Добавим, что чем устойчивее такое высказывание, чем оно стереотипнее для данной стандартной ситуации, тем его синтаксическая структура оказывается менее значимой. Легче всего это показать на примерах разнообразных фразеологизмов. Так, русские выражения вроде *шутка сказать, добро пожаловать!, черта с два, видал миндал, без году неделя, опять двадцать пять, еще чего!* и т.п. с трудом поддаются синтаксическому анализу. Да такой анализ носителю языка и не нужен: выражения воспринимаются как единое целое, как готовые (хоть и составные) номинации, предназначенные для стандартных ситуаций. Вполне можно считать их синтаксически не членимыми. Фразеологизация вообще выступает как противник или соперник любой структурной, в том числе и предикативной, связи.

Итак, в поле нашего зрения оказывается несколько принципиально важных черт речевой коммуникации.

Прежде всего, это стереотипность коммуникативных интенций, проявляющаяся в стандартных речевых актах. В конце концов, человеческий опыт познания мира вполне укладывается в некоторый набор типовых ситуаций, и всё разнообразие эмоций и стремлений человека тоже доступно обобщению. Понятно, что стандартные речевые акты в принципе

могут быть лишены какой-либо экспрессии, а нацелены на информирование, запрос информации, декларирование и т.п. Но заметим, что доля экспрессивов среди речевых клише особенно велика!

Вторая сфера, которую мы затрагиваем, – коллоквиализация и идиоматизация выражений. Эти естественные процессы служат экономии речевых усилий говорящего, переводя языковые единицы из оперативной памяти в долговременную (лексикон). В то же время идиоматизацию можно рассматривать в рамках грамматикализации, как лексическое ограничение сферы действия грамматического правила. «Разница между синтаксической фраземой и синтаксическим правилом только в большем или меньшем списке единиц, подпадающем в сферу их действия» (Копотев 2008: 32).

Третья интересующая нас сфера – экспрессивный синтаксис (см.: Сковородников 1981; Пиотровская 1994; Иванова 1999; Береговская 2004 и др.). Конструкции, подпадающие под это определение, обладают свойством усиленного воздействия на адресата и сразу вписывают говорящего и слушающего в определенный социальный контекст. Экспрессией могут быть наделены не только стереотипные реплики, но и фразы, уникальные по своей структуре и лексическому наполнению. Кроме того, сферу экспрессивного синтаксиса составляют не только модели предложений, но и некоторые модели словосочетаний. Скажем, в последние годы в русской речи активизировались номинативные биномы типа *руки-ноги*. Восходя к древним фольклорным выражениям (*хлеб-соль, гуси-лебеди, печки-лавочки* и т.п.), в настоящее время они с очевидностью воплощают в себе особенности когнитивного процесса: формирование в сознании говорящего окказиональных нечетких множеств. И этим гиперонимическим аппозитивным номинациям (*вилки-ложки, печенки-селезенки, картошка-морковка, китайцы-японцы* и т.п.), как правило, тоже сопутствует определенная доля экспрессии.

Наконец, четвертый признак синтаксических единиц, который попадает в поле нашего зрения, – это их длина. Речь идет о так называемых однофразовых текстах, которым, в частности, на русском материале посвящена последняя монография Э.М. Береговской (Береговская 2015), но которые привлекают внимание и других славистов (см., например: Добрева 1995). Однофразовые тексты не обязательно строятся по моделям «малого синтаксиса», но краткость здесь – не случайная характеристика: она обычно сопряжена с экспрессивностью и стремлением к коллоквиализации. Некоторые авторы вообще склонны установить прямую зависимость между эмоционально-экспрессивной коннотацией и компактностью высказывания: «Синтаксическая модель оценочного высказывания является показателем разной степени интенсивности оценки (т.е. чем сильнее чувства говорящего, тем короче синтаксическая структура оценочного

высказывания)» (Кирюшкина 1990, 22). Нам этот вывод кажется излишне прямолинейным. Без шкалирования оценки и без статистики употребления синтаксических моделей он остается только гипотезой, однако симптоматично и то, что эта связь всплывает в сознании исследователей.

Таким образом, стандартные коммуникативные интенции, идиоматизация синтаксических единиц, выражение экспрессии и компактность высказывания – это разные языковые явления и самостоятельные объекты лингвистики. Однако существуют некоторые внутриязыковые обстоятельства и факторы, которые «увязывают» указанные сферы между собой, делают так, что у них оказывается значительная область пересечения. Эта область пересечения – фразеологизованные синтаксические модели.

Можно прийти к выводу, что общими свойствами конструкций «малого синтаксиса» являются, во-первых, их лингвокультурная обусловленность (специфичность их набора для каждого языка) и, во-вторых, их прагматическая нагруженность (склонность к выражению экспрессивных оттенков). Эти положения, думается, не вызывают особых сомнений. Однако остаются актуальными два вопроса: 1) ограничивается ли лингвокультурная специфика синтаксических фразем языковой «техникой» или же она проникает и в сферу национального менталитета, языковой «идеологии» и 2) какие именно прагматические сферы «покрываются» фразеологизованными синтаксическими моделями?

4. Языковая «техника» или языковая «идеология»?

Следует различать в языке то, что относится к области идеологии (и культуры) и то, что составляет область языковой «техники». Это противопоставление восходит к двум статьям В.И. Абаева, опубликованным в 30-е годы (Абаев 1934; Абаев 1936). В них шла речь о том, что некоторые языковые явления, отражающие первоначально психологию и менталитет народа, выражающие отношение данного коллектива к явлениям объективной действительности, могут со временем автоматизироваться, «технизироваться». Эта идея, правда, сопровождалась многочисленными реверансами в сторону создателя «нового учения о языке», Н.Я. Марра – вроде следующего: «Н.Я. Марр вложил перст в зияющую язву старого языкознания...» (Абаев 1936: 8). Но если отвлечься от этой словесной шелухи, то постепенную «технизацию» языка правомерно видеть, например, в формировании грамматических категорий (что и делает Абаев).

В частности, сопоставление моделей односоставных предложений в современных славянских языках приводит нас к выводу, что каждый язык выработал свои средства представления предикативного признака в отвлечении от его носителя. Эта специфика складывается из многих составляющих, а именно: насколько конкретному языку присущи глагольные

или именные конструкции, есть ли в нем специальные средства выражения безличности (в причастных или личных глагольных формах) и т.п. Известна точка зрения А. Вежбицкой, которая связывала распространенность безличных предложений в русском языке с особенностями национального менталитета: склонностью русского человека трактовать события как непостижимые и не контролируемые людьми (Вежбицкая 2011: 365–375 и др.). В.Г. Гак, говоря о распространенности безличных предложений в русском языке, допускает, что причиной этого явления могли быть и социально-исторические факторы. Однако к современному периоду «их употребление «технизировалось», они стали формой, используемой при описании определенных ситуаций...» (Гак 2000: 60). Тут же ученый предупреждает: «Вообще следует с осторожностью подходить к попыткам прямо связывать языковые формы с самосознанием, с мышлением говорящего на нем народа» (Там же: 60).

Но если в русском языке безличные конструкции употребляются в среднем в четыре раза чаще, чем во французском (сведения из той же статьи В.Г. Гака), то что можно сказать о болгарском языке, в котором возможность образования безличной формы с помощью возвратной морфемы *се* практически от **любого** глагола закреплена литературной нормой? То есть здесь можно спокойно сказать и (*Само*) *веднъж се живее*, букв. ‘живется только один раз’, и *На вратата се почука* ‘в дверь постучалось’, и *Пита се и се отговаря* ‘спрашивается и отвечает’... Более того, эта возвратно-безличная форма легко принимает многообразные модальные оттенки – возможности, долженствования и др. (а это уже явная сфера прагматики). Стандартная табличка в Болгарии: *По тревата не се ходи*, в которой запрет выражен с помощью безличной формы, соответствует русскому запрету *По траве не ходить!* (с «императивным» инфинитивом). Приведем и литературный пример:

*Стопанинът, който покани всички ни да се отбием да се подсушим в къщата му и ни уверяваше, че дъждът ще премине и пак **ще се излезе** на лов, още от вратницата извика на жена си... (Й. Радичков. Скакалец).*

Единственная возможность перевести употребленную здесь безличную форму будущего времени *ще се излезе* на русский язык – это добавить модально-предикативное слово *можно*: ‘хозяин, который пригласил нас всех зайти в его дом подсушиться и уверял нас, что дождь перестанет и снова **можно будет пойти** на охоту, еще от калитки крикнул жене...’.

Естественно предположить, что носитель болгарского языка, располагая такой стандартной, грамматикализованной формой представления действия в отрыве от деятеля, будет прибегать к ней чаще, чем носитель того языка, в котором такой грамматикализованной формы нет. Вообще это один из постулатов современного учения о грамматикализации, если

понимать последнюю как «процесс автоматизации часто повторяющихся последовательностей языковых элементов» (Байби 2003: 152). А именно: чем чаще какое-то значение «приходит в голову» говорящему, чем оно более коммуникативно востребовано, тем более регулярным, сиречь «грамматичным», становится его выражение. И наоборот: чем «морфологичнее» выражение грамматического значения, тем естественнее, привычнее его использование в речи. Значит ли это, что набор «языковых техник» того или иного языка хотя бы в силу его «хабитуальности» все же сказывается на своеобразии соответствующей языковой картины мира?

Рассмотрим с этой точки зрения еще один специфический пример: польские конструкции с отглагольным существительным и предлогом *do*, типа *do jedzenia*, *nie do pomyslenia*, *nie do wytrzymania*. Утрачивая процессуальную семантику производящих глаголов, девербативы с предлогом *do* утверждаются в роли качественных атрибутов (чаще с отрицанием, чему тоже есть объяснение – см.: Норман 2006: 160). Это значит, что в сознании носителя польского языка конструкция (*nie*) *do* N_{gen} функционирует как готовая модель атрибутивного словосочетания со значением предназначенности или же непригодности. Литературный пример:

...*A ta w okularach dalej jątrzy i judzi, że w takiej Japonii albo innej Szwecji to nie są rzeczy do pomyslenia...* (J. Głowacki. *Moc truchleje*; ‘а та, в очках, всё нудит и подзуживает, что в какой-нибудь Японии или Швеции такое вообще нельзя было бы вообразить’).

На русский язык такую конструкцию чаще всего приходится переводить сочетанием модального слова с инфинитивом или же прилагательным с отрицательным префиксом: *problem do rozwiązania* – ‘проблема, которую надо решить’, *mięso nie do jedzenia* – ‘мясо, которое невозможно есть’ (или: ‘несъедобное мясо’), *choroba nie do wyleczenia* – ‘болезнь, которую нельзя вылечить’ (или: ‘неизлечимая болезнь’), и т.п. И опять: легкость образования конструкций, проходящих по ведомству «техники», делает для носителя языка соответствующие референтные ситуации (в данном случае – «предназначенность» или «непригодность») узнаваемыми, привычными, «напрашивающимися» к вербализации, т.е., в конце концов, влияет на концептуальную сферу, на «идеологию» языка. Получается, что «техника» – не только эволюционная «выжимка» из языковой идеологии, но и постоянный (незримый) синхронический фон для актов речевой деятельности. Это касается и безличных глагольных форм, о которых шла речь выше, и аппозитивных биномов типа *руки-ноги*, и номинативных конструкций с модальным значением, и т.п.

Далее мы увидим, что переход от языковой «идеологии» к языковой «технике» и обратно можно наблюдать и на примере интересующих нас конструкций «малого синтаксиса».

5. Сфера коммуникативного применения синтаксических моделей и их прагматика

В свете сказанного выглядят совершенно естественными попытки очертить сферу коммуникативного применения синтаксических моделей, в том числе и фразеологизованных. В частности, Г.А. Золотова, рассматривая модели русских предложений, обладающие неполной парадигмой, видит причину последнего в модальных или фазисно-экспрессивных «приращениях», которые свойственны семантике данных фраз. Причем даже при явном сходстве предложно-падежного оформления компонентов этих моделей, каждая из них характеризуется своей «модально-темпоральной и экспрессивной нагрузкой», ср. такие образцы, как: *Собака за зайцем; Мы за дочкой; Приданое за невестой; Победа за нами; За ним грешки; Слово за президентом* и т.д. (Золотова и др. 1998: 183–187). Естественно, каждая из моделей обладает и своим диапазоном коммуникативного использования.

Вообще исследования русского синтаксиса, активизировавшиеся во второй половине XX века, обнаружили целый ряд построений, характерных для той или иной дискурсивной сферы. В частности, В.П. Проничев описывает два с лишним десятка моделей вопросительных именных высказываний, каждая из которых имеет в русском языке свою типовую семантику (ср.: *Письмо? А Дымов? Что сердце? Никак Василий? Неприятная картина, а? Не позорище ли? Чем не подарок?* и т.п.). Все они подпадают под данное выше определение синтаксических фразем. Однако все эти номинативные конструкции – важно подчеркнуть – употребляются в основном в диалогической речи: «Можно сказать, что диалог – естественная сфера их функционирования, поскольку именно в диалоге, в непринужденном, живом общении с большей определенностью и полнотой раскрывается коммуникативно-прагматическое предназначение вопросительного высказывания...» (Проничев 1991: 93).

Естественно, разные «подъязыки» и стили обладают своим прагматическим диапазоном и соответствующим набором синтаксических конструкций. Можно сказать, что каждая фразеологизованная модель, каждый коллоквиализм существует в рамках своего жанра. Наиболее доказуемо это в отношении таких групп высказываний, как эмоциональные, эмоционально-оценочные, регулятивные и контактные (см.: Киселев 1990: 13–22; Стексова 2008: 386–388 и др.).

При этом клишированные фразы разных языков могут совпадать в своей формальной или семантической структуре, но различаться прагматически. Польская формула комплимента, а по сути благодарности, типа *Miła jesteś, Jesteś nieoceniona, Jesteś kochana* (см. Марцьяник 1997:

196–199), в буквальном переводе ‘ты мила’, ‘ты неоценима’, ‘ты любима’, будет воспринята русским собеседником, скорее всего, как попытка неудачного заигрывания. Носитель же польского языка расценит ее правильно – как выражение благодарности.

Другой пример. Русское выражение *Wszystego хорoшего!* из пожелания давно превратилось в формулу прощания, мало чем отличающуюся по коммуникативной интенции от стандартного *До свидания*. А в польском языке коллоквиализм *Wszystkiego dobrego!* сохраняет свое исконное значение и употребляется при прощании преимущественно с близкими и приятными говорящему людьми. И эти различия носят уже прагматический характер.

Еще одна языковая иллюстрация. Стандартная синтаксическая модель для выражения в польском языке отношений предикации между двумя именами – это двусоставное предложение с именным сказуемым. А точнее, это две модели: N_{nom} to N_{nom} например: *Andrzej to mój przyjaciel* ‘Андрей – мой друг’; *Warszawa to stolica Polski* ‘Варшава – столица Польши’ и N_{nom} jest N_{instr} , например: *Jacek jest sportowcem* ‘Яцек – спортсмен’; *Alkohol jest twoim wrogiem* ‘алкоголь это твой враг’. В такой конструкции обычно присутствует глагольная (спрягаемая) связка *być* или же местоименная (неизменяемая) связка *to*.

Но, кроме того, в польском есть не столь употребительная синтаксическая модель с дополнительной прагматической окраской N_{nom} N_{instr} . Ее формальными признаками являются творительный падеж второго имени и принципиальное отсутствие связки, а наиболее естественной средой функционирования – различного рода заголовки, лозунги, призывы, декларации, афоризмы (см.: Норман 2001; ср.: Димитрова 2009: 36).

Приведем несколько примеров из газетных текстов: *Ojczyzna najwyższą wartością*; *Kanclerz piosenkarzem*; *Sąd sklepem fałszywych dokumentów*; *Uczucia najlepszym lekarstwem*; *Kraków stolicą piłki* и т.п.

Эту конструкцию нелегко перевести на русский язык, потому что за ней скрывается широкий диапазон модальных оттенков: желание, надежда, неожиданность, долженствование, предвидение и т.п. Скажем, первые из приведенных примеров можно перевести приблизительно как ‘родина – вот наибольшая ценность’; ‘канцлер в роли певца’; ‘суд оказался магазином (по продаже) фальшивых документов’... Говоря наиболее обще, то, что объединяет все эти высказывания, это актуализация ирреальности, т.е. «отталкивание» от тривиальной ситуации. Иными словами, референтная отнесенность, слотовая структура данного фрейма – те же, что и в «нейтральных», констатирующих предикациях. Но в дело тут вмешивается модальная оценка, которой говорящий сопровождает эту предикацию.

Приведем сходный пример из болгарского языка. Здесь, в частности, представляют интерес конструкции, в которых предикат выражен отглагольным существительным с предлогом, типа *Глухарите са на изчезване* ‘глухари вымирают’; *Идеята е на отмиране* ‘идея исчерпывает себя’ отмирает; *Пазарният ден е на привършване* ‘базарный день идет к концу’. В качестве предпосылок к появлению данного типа конструкций можно выделить тенденцию к номинализации фразы в болгарском языке, а также активность глагольной связки *съм*. В качестве производящих глаголов тут выступают *изчезвам* ‘исчезать’, *свършвам*, *привършвам* ‘кончатся’, *изчерпвам* ‘исчерпываться’, *умирам* ‘умирать’, *отмирам* ‘отмирать’ и т.п. К. Гутшмидт, который привлек к этим конструкциям внимание, отмечает: «В то время, как личный глагол в настоящем времени открыто показывает, как долго еще процесс будет продолжаться, именной предикат указывает на скорое наступление результата (исчезновение, смерть)» (Гутшмидт 2008: 104–105). Любопытно, что в изображении данных «неконтролируемых процессов» к семантике констатации примешивается оттенок сожаления или квиетизма («ничего не поделаешь») – а это уже явная прагматическая коннотация.

Рассмотренные в данной статье примеры из славянских языков, разумеется, фрагментарны и в какой-то степени случайны. Однако в своей совокупности они создают некоторую общую картину функционирования специфического класса синтаксических конструкций. Фразеологизованные модели, как уже говорилось, изначально «насыщены» прагматикой. Какой же набор значений «обеспечивается» употреблением конструкций малого синтаксиса? Прежде всего, это общая оценка ситуации и различные виды ирреальной модальности. Говорящий таким образом выражает свое отношение к неестественному, непривычному, нежелательному или, наоборот, неожиданно благоприятному для него ходу событий. Это может быть удивление, возмущение, неприятие, непонимание, сомнение, сожаление, сочувствие, одобрение, радость, восхищение и т.п. Всё это – существенная часть внутреннего мира современного человека.

Библиография

- Абаев 1934: Абаев, В.И. Язык как идеология и язык как техника. – В: *Язык и мышление* II. Москва–Ленинград, 1934, 33–54.
- Абаев 1936: Абаев, В.И. Еще о языке как идеологии и как технике. – В: *Язык и мышление* VI–VIII. Москва–Ленинград, 1936, 5–18.
- Апресян и др. 2010: Апресян, Ю.Д., И.М. Богуславский, Л.Л. Иомдин, В.З. Санников. *Теоретические проблемы русского синтаксиса. Взаимодействие грамматики и словаря*. Москва, 2010.

- Байби 2003: Bybee, J. Cognitive processes in grammaticalization. – In: *The New Psychology of Language*. V. II. 2003, 145–167.
- Береговская 2004: Береговская, Э.М. *Очерки по экспрессивному синтаксису*. Москва, 2004.
- Береговская 2015: Береговская, Э.М. *Стилистика однофразового текста. На материале русского, французского, английского и немецкого языков*. Москва, 2015.
- Богуславски 2008: Bogusławski, A. *Semantyka, pragmatyka. Leksykograf a głos demarkacyjny*. Warszawa, 2008.
- Вальтер, Мокиенко 2005: Вальтер, Х., В.М. Мокиенко. *Антипословицы русского народа*. Санкт-Петербург, 2005.
- Вежбицкая 2011: Вежбицкая, А. *Семантические универсалии и базовые концепты*. Москва, 2011.
- Вежбицка 1973: Wierzbicka, A. “Akty mowy”. – In: *Semiotyka i struktura tekstu. Studia poświęcone VII Międzynarodowemu kongresowi slawistów. Warszawa 1973 / Praca zbiorowa pod red. R. Mayenowej*. Wrocław et al., 1973, 201–219.
- Всеволодова, Лим Су Ён 2002: Всеволодова, М.В., Лим Су Ён. *Принципы лингвистического описания синтаксических фразеологизмов. На материале синтаксических фразеологизмов со значением оценки*. Москва, 2002.
- Гак 2000: Гак, В.Г. Язык как форма самовыражения народа. – В: *Язык как средство трансляции культуры* (отв. ред. М. Б. Ешич). Москва, 2000, 54–68.
- Гаспаров 1996: Гаспаров, Б.М. *Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования*. Москва, 1996.
- Гладров 2003: Гладров, В. Прагматическая структура высказывания в русском языке. – В: *Русское слово в мировой культуре. X Конгресс Международной ассоциации преподавателей русского языка и литературы. Санкт-Петербург, 30 июня – 5 июля 2003 г.* Санкт-Петербург, 2003, 243–248.
- Грабяс 1997: Grabias, St. *Język w zachowaniach społecznych*. Lublin, 1997.
- Грамматика 1970: *Грамматика современного русского литературного языка* (отв. ред. Н.Ю. Шведова). Москва, 1970.
- Грепль 1967: Грепль, М. К сущности типов предложения в славянских языках. – В: *Вопросы языкознания*, 1967, № 5, 60–68.
- Гутшмидт 2008: Gutschmidt, K. Глухарите са на изчезване – Die Auerhähnensterbenaus: Sätze mit einem nominalen Prädikat im Bulgarischen. – In: *Sprache und Gesellschaft. Festschrift für Wolfgang Gladrow / Hrsg. von A. Nagórko et al.* (Berliner Slawistische Arbeiten. Bd. 33). Peter Lang Verlag, 2008, 99–107.
- Димитрова 2009: Димитрова, С.Т. *Лингвистична прагматика*. София: Велес, 2009.
- Добрева 1995: Добрева, Е. Едноизреченският текст – неинтересен и маловажен изследователски обект? – *Съпоставително езикознание*, 1995, № 2, 69–79.
- Золотова и др. 1998: Золотова, Г.А., Онипенко, Н.К., Сидорова, М.Ю. *Коммуникативная грамматика русского языка*. Москва, 1998.
- Иванова 1999: Иванова, Е.Ю. *Конструкции экспрессивного синтаксиса в современном болгарском языке*. Санкт-Петербург, 1999.
- Кирюшкина 1990: Кирюшкина, Н.М. *Высказывание с оценочным прилагательным в составе сказуемого в современном французском языке*. Автореферат

- диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Минск, 1990.
- Киселев 1990: Киселев, С.А. *Коммуникативная значимость синтаксических моделей*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Минск, 1990.
- Копотев 2008: Копотев, М. *Принципы синтаксической идиоматизации*. Хельсинки, 2008.
- Лангакер 2002: Langacker, R. W. *Concept, Image, and Symbol. The Cognitive Basis of Grammar*. 2nd edition. Berlin – New York, 2002.
- Марцьянiк 1997: Marczanik, M. *Polska grzeczność językowa*. Kielce, 1997.
- Норман 2001: Норман, Б.Ю. Об одной модели предложений в польском языке (Kraków stolicą piłki). – В: *Паланiстыка. Полонистика. Polonistyka 2000*. (У гонар К.М. Гюлюмянц / рэд. А. Кiклевiч). Мiнск, 2001, 22–32.
- Норман 2006: Норман, Б. Девербативы в сочетании с предлогом *do* как черта польского синтаксиса. – В: *Актуальныя праблемы паланiстыкi 2006*, (рэд. С. Важник, А. Кожынава). Мiнск, 2006, 153–166.
- Норман 2013: Норман, Б.Ю. *Когнитивный синтаксис русского языка*. Москва, 2013.
- Остин 1986: Остин, Дж. Л. Слово как действие. – В: *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 17. *Теория речевых актов*. Москва, 1986, 22–129.
- Пиотровская 1994: Пиотровская, Л.А. *Эмотивные высказывания как объект лингвистического исследования (На материале русского и чешского языков)*. Санкт-Петербург, 1994.
- Писарек 1995: Pisarek, L. Речевые действия и их реализация в русском языке в сопоставлении с польским (экспрессивы). Wrocław, 1995.
- Польско-русский словарь 2014: *Polsko-rosyjski słownik par przekładowych. Tom zbiorczy Podręcznego idiomatykonu polsko-rosyjskiego (z. 1–5)* / Pod red. W. Chlebdy. Opole, 2014.
- Проничев 1991: Проничев, В.П. *Функционирование именных односоставных конструкций в тексте (предметно-ситуативные номинации)*. Ленинград, 1991.
- Сковородников 1981: Сковородников, А.П. *Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка*. Томск, 1981.
- Стексова 2008: Стексова, Т.И. Смысловая парадигма предложения. – *С любовью к слову. Festschrift in Honour of Professor Arto Mustajoki on the Occasion of his 60th Birthday*. Helsinki, 2008, 286–289.
- Троненко 2003: Tronenko, N. *Regularities in the Behaviour of Russian Phrasal Idioms*. Oxford et al., 2003.
- Филлмор 1996: Fillmore, Ch. J. The pragmatics of constructions. – In: *Social Interaction, Social Context, and Language. Essays in Honor of Susan Ervin-Tripp* (ed. by D. I. Slobin et al. Mahwah). New Jersey, 1996, 53–69.

*За прагматичните аспекти на конструкциите
на „малкия синтаксис”*

Борис Норман

Белоруски държавен университет, Минск

В съвременната граматика на славянските езици е прието да се говори за синтактичните модели, въз основа на които се образува безброй реални изказвания. Обаче много често такива модели са свързани с определени лексикални ограничения. Това може да бъде участие на конкретни пълнозначни (съществителни, прилагателни, глаголи) или непълнозначни (местоимения, междуметия, частици и др.) думи, повтаряне на думите и т.н. От значение са също така и интонацията, и словоредът. Като примери могат да се посочат българските изречения от типа на *Каква идея! Каква глупава история! Ама че работа! Това се казва диня! Честит празник! Ден като ден; Нещо е от значение (от голяма важност, от полза и т.п.); Как да е същото! Глупак с глупак; Свиня със свиня! От лош по-лош; Магаре такова!* и под. Тъкмо такива модели се наричат фразеологизовани. Всеки славянски език разполага със свой комплект подобни синтактични образци, при което е важно да се подчертае, че тези конструкции съдържат допълнителна – оценъчна или експресивна – конотация. Благодарение на прагматичната си сила фразеологизованите синтактични модели много често се използват в разговорната реч.

e-mail: boris.norman@gmail.com

Беларусь 220030 Минск

ул. Карла Маркса, 31

Филологический факультет БГУ,

Кафедра теоретическото и славянското и езиковедство

*Прагматични манипулации при обобщенолична употреба на
формите за второ лице единствено число
в българския език*

Димка Савова

Софийски университет „Св.Климент Охридски“

В статията упомянати форми са разглеждани като езикови средства за манипулация на ниво на изказване, които могат да включват или не включват механизма на обобщение. В първия случай те изразяват тълкуване на повторима и генерализирана ситуация, а във втория – възприятие и чувства на говорещия, които възникват в резултат на конкретна референтна ситуация, „издават се“ за възприятие и чувства на слушаещия. Избирайки една от конкретните разновидности на манипулативните средства за употреба, говорещият изхожда от своето комуникативно намерение и / или от контекста, а също и от особеностите на речевата ситуация или от своето пряко отношение към събитието, за което говори.

The article considers the uses of second person singular pronoun forms as linguistic means of manipulation at the level of the utterance, which may or may not include the mechanism of generalization. In the article the two forms are reviewed as linguistic means for achieving manipulative effects at the level of the utterance. The former can include or not the mechanism of generalization. In the first case they encode an interpretation of a recurrent and generalised situation, while in the second they express the perceptions and feelings of a speaker associated with a specific, referentially anchored situation, in which she or he is participating as perceptions and feelings of the listener. In deciding which of the two versions of the manipulative means of expression to use the speaker is guided by his or her communicative intentions, by the immediate context or by peculiar features of the communicative situation, as well as by her or his personal attitude to the encoded event.

Ключови думи: обобщенолични изказвания, манипулативна употреба, речева форма, субект на речта

Обобщеноличните изказвания (изречения) отдавна представляват интерес за изследователите в българската и руската езиковедска наука. За тях са писали, най-често в рамките на други по-широки теми, автори като А. Пешковски (2001), А. Шахматов (1941), Г. Золотова (1982), Т. Булигина и А. Шмельов (1991), Ю. Князев (2014); от българските автори: И. Недев (1985), К. Попов (1973), В. Московска-Еленска (1978), Граматика (1994), А. Николова (при която може да се открие и по-подробен обзор на съществуващата по въпроса литература, вж. Николова 2006). Обобщеноличните изречения са разглеждани от гледна точка на различни подходи, сред

които могат да се различат три основни: чисто синтактичен, най-старият, според който обобщеноличните изречения представляват синтактична структура в рамките на едносъставните изречения; комуникативен, според който те не са структурен тип изречения, а представляват речева или стилистична модификация на основната изреченска структура, и функционално-семантичен, според който обобщеноличните изречения представляват средства за изразяване на категорията персоналност, които се намират в нейната периферия.

В статията си тук разглеждаме изреченията с неререферентна граматична форма във 2 л. ед.ч. – една от разновидностите на т.нар. обобщенолични изречения, за която в литературата се изтъква, че е най-високо фреквентна както в руския, така и в българския език¹. Тази разновидност включва изказвания със: 1) сказуемо в посочената форма (по-често без изразен подлог); 2) лично местоимение във 2 л. ед.ч. в ролята на актант, различен от агенса; 3) притежателно местоимение в същата граматическа форма и с функция на определение с посесивно значение.

1. В своя „Синтаксис на руския език“ А. Шахматов разделя разглежданите изказвания (които обаче той нарича „неопределенолични безподложни изречения“ с главен член, изразен с форма за 2 л. ед.ч.) на два основни вида: такива, които изразяват обобщена представа за човека въобще, и такива, които заменят първо лице на говорещия с второ лице (Шахматов 1941: 70–77). Тук приемаме донякъде тази подялба, но въвеждаме по-строги критерии за нейното прокарване и не смятаме и двата вида за обобщенолични².

1.1. Смятаме, че **обобщеноличните** изказвания представляват манипулация със *субекта на речта* (терминът *субект на речта* е по Падучева 2010) на ниво изречение, при която говорещият прехвърля своята убеденост в истинността на изказваното твърдение върху слушащия (Е. Падучева нарича тази убеденост *епистемично задължение*). Тази манипулация е свързана при обобщеноличните (ОЛ) форми с обобщаване на убедеността и с приписването ѝ на всички субекти на речта, включително и на слушащия, като такова множество от всички субекти на речта представлява *размито множество* (заемаме това понятие от логиката, вж. напр. Горски 1985), което не съвпада с множеството на всички хора. Затова смятаме, че обобщеноличните изказвания (напр. *Чудши се какво*

---

¹ Все пак, както установява А. Николова, руският език познава тяхна разновидност, която в българския език липсва – употребата им в изречения със същата граматическа форма, реферираща към слушащия, от типа на *Тебя не переспросишь, С тобой не поговоришь*.

² При Шахматов, както казахме, те влизат в групата на неопределеноличните изказвания, което още повече размива границите между езиковите явления, защото според нас неопределеноличните изказвания са деагентивни, но имат конкретна, а не генерализирана референция (вж. за тях в Савова 2014).

да кажеш в такива случаи/ Човек се чуди какво да каже в такива случаи) не са равнозначни на изказванията с квантор за всеобщност (*всеки, всички*) пред извършителя на действието, срв.: **Всеки човек се чуди какво да каже в такива случаи/ Всички хора се чудят какво да кажат в такива случаи**. От друга страна, обобщаването на епистемичното задължение на говорещия предполага задължително, че говорещият е включен в това множество, затова по-новите автори с основание отбелязват като задължително условието за инклузивност на говорещия.

За да бъде едно изказване обобщенолично, задължително условие е изразяваната чрез него ситуация да бъде повтаряща се, а нереперентната форма на местоимението, съответно на съществителното *човек*, да препраща към генерализиран субект (по друга терминология *агенс*, защото винаги става дума за извършител човек), обект на действието или притежател. По този начин цялата изразявана ситуация в ОЛ изказване се възприема като генерализирана. За семантиката на ОЛ изказванията освен това е характерна специфична функция – когато влизат в различни речеви форми, да представляват тълкуване на дадено събитие, а не разказ за него.

1.2. Манипулация със субекта на речта може да се извършва и **без обобщаване на убедеността**, а направо – чрез приписването ѝ на слушащия (напр. *Събота. Отвратителен дъждец, ситен и студен... Всъщност идеален ден за Селинджър. Спокоен си, че няма какво по-лошо да ти се случва, и се отпуснаш*). В този случай смятаме, че макар че формално сказуемите, съответно местоимението, съвпадат с обобщеноличните форми, използвани в примера от т.1.1., по своята семантика такива изказвания не могат да се разглеждат като обобщенолични, защото изразяват не генерализирана, а конкретна, референтна ситуация. Тази семантична разлика понякога е трудно доловима, но като формален критерий може да се приложи синонимната замяна с конструкциите с десемантизираното съществително *човек*, защото тези изказвания са винаги обобщенолични (т.е. при тях, преди убедеността в истинността на изказваното твърдение да се припише на слушащия, тя винаги се обобщава спрямо всички възможни субекти на речта).

При анализа на ексцерпирания корпус с примери освен задължителния тест с изказване с десемантизираното съществително *човек* използваме и наблюдение над възможността да се правят замени и с другите две форми обобщенолични изказвания – тези с 2 л. мн.ч. и с 1 л. мн.ч. Получаваните специфични модели на синонимна замяна с другите възможни ОЛ форми са показателни за специфичните семантични особености на съответната разновидност изказване.

2. Наблюденията си върху изказванията с интересоващите ни форми във 2 л.ед.ч., представляващи извършване на манипулация със субекта на

речта (условно можем да ги наречем *манипулативни*), ще изложим в тази статия върху материал от Г. Господинов³ и Г. Марков⁴.

2.1. Ще започнем с най-фреквентната разновидност от групата на ОЛ средства. Изказванията от нея, както и всички други ОЛ изказвания, изразяват генерализирана ситуация, но характерно за тях е тълкуването на тази ситуация чрез употребата им в *речевата форма*⁵ **обобщително разсъждение**.

Ако в текста няма някакъв ограничителен фактор (за такива фактори ще става дума по-нататък), във формите за изразяване на **обобщително разсъждение** е възможна употреба и на четирите вида ОЛ изказвания, т.е. моделът на взаимната им синонимна замяна ще бъде: **2 ед.ч. = човек = 1 мн.ч. = 2 мн.ч.** (последната конструкция, с 2 л. мн.ч., е възможна при подходящи стилови особености на текста, свързани с по-дистанцирано и нефамиларно отношение към събеседника, най-често – към читателя).

Конструкциите от тази семантична разновидност имат изключително разнообразни модели, сред които тук, поради ограниченото място, ще представим, за да ги онагледим, само четири.

2.1.1. обобщителни разсъждения за **деонтична модалност**, изразявана най-вече с главния предикат *мога*⁶, но и по други начини: ...Можеш да киснеш там с часове, да четеш книги или да прелистваш комикси. Или **можеш** просто да си подпреш главата и да мислиш. В нито едно друго помещение човек не остава толкова сам със себе си; - Следващият етап в изучаването на този език можем да наречем **способност да говориш само с една муха**. В първия текст модалността, добавяна към генерализирано възприемани действия, е изразявана от глагол, докато във втория пример тя е предадена от отглаголното съществително *способност*, което препраща към изходния предикат *способен съм* със същата семантика (=мога). Посочените предикати са употребени в разглежданата речева форма **обобщително разсъждение** и с разглежданата семантика и могат да бъдат заменени, както казахме, с останалите ОЛ форми, срв.: Човек **може** да кисне там с часове/Можете да киснете там с часове/Можем да киснем там с часове..., съответно: ... можем да наречем **способност на човек да говори само с една муха/способност да говорим само с една муха/ способност да говорите само с една муха**.

³ Г. Господинов, *Естествен роман*, 2012.

⁴ Г. Марков, *Задочни репортажи за България*, 1990.

⁵ С това понятие означаваме типизирана в езиковото съзнание на носителите на даден език комуникативна стратегия за постигане на конкретно комуникативно намерение, конвенционално закрепена за определена форма (вж. Савова 2014).

⁶ Модалният глагол *трябва* има специфична семантика, която се влияе от темпоралния план на изказването и която изисква по-подробно разглеждане, затова тук няма да се спираме на него.

2.1.2. обобщителни разсъждения, в които се изтъква **оценка** на някакво генерализирано събитие, срв.: *И досега мисля, че това е **най-добрият начин** да се справиш с подобна ситуация*, срв. съответно: *...че това е **най-добрият начин човек** да се справи/ да се справите/ да се справим с подобна ситуация*. Срв. и друг пример на генерализирано твърдение с изразена оценка: *Искам да усещам как димът слиза в дробовете ми... **Има нещо ангелическо** в това да свършиш тъкмо така, да умреш, пушейки много бавно цигара след цигара*, със съответните синонимни замени: *Има нещо ангелическо в това **човек** да свърши тъкмо така/ ... в това да свършите тъкмо така/ ... в това да свършим тъкмо така*.

2.1.3. обобщително разсъждение с подчинено изречение, въвеждано от **относително местоименно наречие за време когато**, срв.: *Когато **хапнеш** малко от тези гъби, разказваше Хаша, ..., веднага **ти** се явяват всякакви елфи, джуджета, горски духове и вили. Може да **ти** се яви и самата царица Маб*. В примера синонимната замяна с ОЛ предикация с човек в първото просто изречение, както и с кореферентното му ОЛ местоимение му във валентностите за адресат във второто и третото прости изречения, е напълно възможна, срв.: *Когато **човек** хапне..., веднага **му** се явяват.. Може да **му** се явят и...*

При другите две възможности за синонимна замяна с ОЛ конструкции обаче се проявяват контекстуални фактори, свързани с конкретния пример, които ги изключват.

Най-напред, употребата на формата във 2 л. мн. ч. не е възможна поради причина, свързана с характера на самия текст – примерът е част от разговор на разказвача с негова конкретна събеседничка. Определяме такава комуникативна ситуация като **диалог с конкретен индивидуален събеседник** и отбелязваме характерната за нея особеност, когато обръщението към събеседника е на „ти“, да не допуска замяната с ОЛ формата за 2 л. мн.ч., срв.: **Когато **хапнете** малко, разказваше Хаша, .../ веднага **ви** се явяват...*, която противоречи на това обръщение. Когато пък обръщението е в учтива форма, формата за 2 л. мн.ч. отново не може да бъде ОЛ, защото ще се свърже със слушащия и ще стане конкретна и референтна; можем да обобщим следователно модела на възможни ОЛ синонимни замени за тази речева форма: 2 ед.ч. = човек = 1 мн.ч. ≠ 2 мн.ч.

От друга страна, синонимната замяна с ОЛ в 1 л. мн.ч. е възпрепятствана по друга частна причина, свързана отново с участието в пряк диалог. А именно – когато ОЛ реплика в 1 л. мн.ч. **със съюза когато** се отправя от говорещия, който предава/ преподава някакъв опит на **конкретен събеседник**, тя престава да се възприема като обобщително разсъждение и започва да се тълкува като речева форма, която условно ще наречем **речева ситуация на приобщаване на събеседника** (в която комуникативното намерение на автора е покана към адресата да мисли заедно с

него и като него). Тази употреба не е ОЛ, а е референтна употреба, която препраща към някакъв колектив, включващ и референтните говорещ и слушащ, и която често се използва напр. в комуникативна ситуация на обучение. Срв. за това изречението *Когато хапнем малко от тези гъби, разказваше Хаша, ..., веднага ни се явяват всякакви елфи* с някое типично за ситуацията на обучение изказване, напр.: *Когато прекараме през тази равнина една права, получаваме...* (посочената употреба е особено характерна за формите в 1 л. мн.ч., които не са предмет на тази статия). Така че използваният пример демонстрира колко податливи са манипулативните форми на въздействия от контекста. В случая моделът за синонимни ОЛ замени, който е в сила по принцип при разновидностите на обобщително разсъждение и който включва и 4-те възможни форми, тук се стеснява заради употребата в диалог с конкретен индивидуален събеседник и заради включването в речева ситуация на приобщаване на събеседника. Тази употреба, както посочихме, прави невъзможни, но поради различни семантични отклонения от ОЛ значение, замяната с форми във 2 л. мн.ч. и в 1 л. мн.ч., затова конкретният модел на синонимни замени при такова съчетаване на употреби ще бъде: 2 л. ед.ч. = човек $\neq$ 2 л. мн.ч. $\neq$ 1 л. мн.ч.

2.1.4. обобщителни разсъждения в условни изречения, напр.: ... *бях чул или измислил следната мистерия. Ако скъсам косъм от конска опашка и го държиш във вода 40 дни, косъмът ще се превърне в змия. По липса на кон опитах с косъм от магаре; – От опит знаех, че **ако не** ги/досадните автори на съчинения/ отрежеш веднага,... и благосклонно **не** им отвърнеш, че не си го дочел, ще **те** обсаждат всяка седмица....* Срв. синонимните трансформации: *Ако човек скъса косъм от конска опашка и го държи във вода 40 дни/ Ако скъсаме косъм от конска опашка и го държим.../ Ако скъсате косъм от конска опашка и я държите...*

За речева форма **обобщително разсъждение** са характерни и други разновидности, които тук няма да бъдат разглеждани.

2.2. Да се спрем сега на втората разновидност манипулативни употреби на конструкции във 2 л. ед.ч., които според нас не принадлежат към групата на ОЛ средства (от типа на споменатия по-горе пример *Спокоен си, че няма какво по-лошо да ти се случва, и се отпускаш*). Тази разновидност е също много характерна за текста на Г. Господинов и се среща в речева форма, която определяме като **внушаване на иреален свят, в който се помества слушащият/ читателят**, напр.: *Останах при Ема още два месеца. (...) Два месеца, в които никой не вземаше решение. С всеки изминал ден жена ти се превръща пред очите ти в майка, а ти не можеш да бъдеш бащата.* Макар и доста сходно по форма с ОЛ изказвания от горната група, изказването от този пример не представлява твърдение (генерализирано чрез обобщаване на субекта на речта) за генерализиран участник в изразяваната ситуация, както това става при употреба на ОЛ

средства. Освен това самата изразявана ситуация не е повтаряща се, каквото е изискването пред ОЛ изказвания, а представлява уникална ситуация, която не може да се припише на човека/ хората по принцип. Тук героят разказвач обрисова, най-често в сегашно време (което е по принцип характерно, но не е задължително, и при обобщеноличните форми във 2 л. ед.ч.), картина, в която самият той е участник, но прехвърля своята роля на субект на речта направо върху слушащия/читателя (без преди това да я обобщава) и го поставя като участник във внушаваната иреална ситуация. По този начин преживяването не е натрапвано като чуждо на читателя, а му се поднася като негово собствено и припознато. Невъзможността към разглеждания пример да бъде приложена синонимна замяна с изказване с генерализирания участник *човек* потвърждава негенерализирания и не-ОЛ характер на изказването, срв.: **Останах при Ема още два месеца. (...) Два месеца, в които никой не вземаше решение. С всеки изминал ден жена му на човек се превръща пред очите му в майка, а той не може да бъде бащата.*

Тъй като разглежданата тук употреба остава лична и референтна, маркер че се извършва манипулация с възприятията на слушащия, тя, както казахме, не е ОЛ употреба и при нея е невъзможна синонимна замяна с други ОЛ средства, освен с формата за 2 л. мн.ч. Последната в дадената речева форма също не е ОЛ средство, а представлява употреба на тази конструкция в речева ситуация на **пряк диалог с читателския колектив**, която осъществява референция към читателите (тя е особено характерна за формите във 2 л. мн.ч., които не са предмет на тази статия). Затова характерният модел на синонимни замени тук ще бъде: $\neq$ човек $\neq$ 1 л. мн.ч. = 2 л. мн.ч. (не-ОЛ), от който е най-показателна невъзможността да бъде извършена замяната с генерализирания участник *човек*.

2.3. Другите семантични разновидности на употреба на манипулативната форма за 2 л. ед.ч. се срещат значително по-рядко в текста на Г. Господинов.

2.3.1. Среща се, например, една употреба на **обобщително разсъждение** (задавано от оценка), което обаче се разполага в **минал план**: *А тук най-после съм сам. На брега на Дунава, в Сремски Карловци. Имаше някакво странно удоволствие в това да си сам на чуждо място, в държава, където не познаваш никой и е изключено някой да те познава. В това изречение общовалидната, според говорещия, оценка: **има някакво странно удоволствие в това да си сам на чуждо място**, се изважда от своята генерализираност чрез миналия план, в който е разположена оценяваната ситуация и който не я маркира като валидна и за настоящето (*тогава имаше*). За този модел ОЛ конструкции, които са много типични напр. за текста на Г. Марков (чието повествование е подчертано свързано с миналия план), е характерна невъзможността да се заменят синоним-*

но с ОЛ конструкции в 1 л. мн. ч., защото миналият план изключва от множеството засегнати от събитието участници слушащия, който вече не може да се възприеме като член на една и съща „група“ заедно с говорещия, срв.: *Имаше някакво странно удоволствие в това да сме сами на чуждо място. Докато в значението си на общовалидна оценка и в плана на настоящето такъв предикат може да се употреби с подчинена предикация в ОЛ форма за 1 л. мн.ч., срв.: *Има* някакво странно удоволствие в това да сме сами на чуждо място... . Синонимната замяна с ОЛ форма във 2 л. мн.ч. по принцип остава възможна, срв.: *Имаше* някакво странно удоволствие в това да сте сам на чуждо място, но тази употреба, както споменахме по-горе, е много зависима от стила на текста, и по-точно – от отношението на автора към читателя. При Г. Господинов наблюдаваме по-фамилярно отношение към читателската аудитория, което изпъква особено ярко в сравнение с отношението на Г. Марков, който държи на съблюдаването на дистанция. Затова в стила на Г. Господинов формите с референция към читателя във 2 л. мн.ч. не са подходящи, докато за Г. Марков наред с ОЛ форми във 2 л. ед.ч. са характерни и формите във 2 л. мн.ч. (формата във 2 л. ед.ч. е значително по-независима от стила на текста). При тази употреба е напълно възможна и ОЛ синонимна замяна с генерализираната конструкция с *човек*, за която отбелязахме, че не се влияе от никакви ограничителни фактори и представлява формален критерий за наличие на ОЛ значение, срв.: *Имаше* някакво странно удоволствие в това човек да е сам на чуждо място. Възможността за тази замяна остава разглежданата употреба на обобщително разсъждение в минал план в рамките на ОЛ средства, макар и с ограничен синонимен модел, който говори за една по-слаба степен на генерализираност на изразяваното събитие. Така че, с известни уговорки относно подходящия стил на текста, ще определим като модел на възможни ОЛ синонимни замени за нея модела: 2 л. ед.ч. = човек = 2 л. мн.ч. ≠ 1 л. мн.ч.

Изразяваната ситуация може да се „дегенерализира“ в известна степен, въпреки възможната замяна с ОЛ лексема *човек*, и ако елементи от нея представляват конкретни обекти или локации, срв.: *Колко дълго можеш да търпиш такова безобразие?! (с конкретен обект) или Не можеш да си починеш в тази къща!* (с конкретен локализатор). В изказвания с такава ситуация, **конкретизирана чрез отделен детайл**, отново се набелязва същият модел на синонимната замяна, макар че при ОЛ изказвания с нея е по-трудно да се намери текст с такава стилова характеристика, която да позволява замяната и с 2 л. мн.ч. Горните две изречения например предполагат фамилярно отношение към събеседника и затова в тях тази замяна ни се струва невъзможна. Можем да предположим изказване от рода на *Не можеш да се чувстваш сигурен в тази държава!*, което може и да не се свързва с такава фамилярно отношение, и тогава ще е възмож-

на и ОЛ замяна с 2 л. мн.ч., срв: *Не можете да се чувствате сигурен в тази държава!* Замяната с форма за 1 л. мн.ч. би превърнала ОЛ значение в референтно и конкретно значение.

В представената в тази точка разновидност на обобщителните разсъждения имаме случай, когато връзката между генерализирания участник в изразяваната ситуация и говорещия е много по-прозрачна, а ОЛ употреба – много по-откровено манипулативна.

Можем да обобщим за такава семантика на **конкретизирано** (чрез връзка с елемент от конкретна ситуация или чрез поместване в минал план) **обобщително разсъждение**: 2 ед.ч. = човек = 2 л. мн.ч. $\neq$ 1 л. мн.ч.

2.3.2. При Г. Господинов намираме още една употреба на манипулативна форма във 2 л. ед.ч., която е рядко срещана и която също не е ОЛ. Това е употребата на **да-конструкция**, която се използва самостоятелно, без въвеждащ главен предикат, означава синтезирана представа за някакво действие и е поместена в специфична речева форма – **реплики от диалог с иреален събеседник**. В текста на Г. Господинов откриваме един такъв пример: *На 30 години никак не му се започваше отначало. Да започнеш отначало. Най-глупавият възможен израз, добър за второразрядни романи и нискобюджетни филми. Да обърнеш гръб на всичко. Да се изправиш, след като си паднал. Воля за ново начало. Глупости. Откъде? Какво начало изобщо? Да се върне пет години назад? Наближаваше пладне. Имаше няколко възможности. Да зареже всичко и да избяга... Да се обеси. Да събере всичките си пари ..., да слезе долу и да си купи сандвич.* Тъй като в тези конструкции се изразява само синтезирана представа за съответната ситуация или действие, неположена чрез предикация във времето, в езиците с инфинитив за тази семантика е характерна употребата на инфинитив. При тази манипулативна употреба отново е невъзможна синонимна замяна с нито една ОЛ форма, срв.: ... *не му се започваше отначало. *Човек да започне отначало/Да започнем отначало/Да започнете отначало* (формата за 2 л. мн.ч. би могла да се употреби в подходящ по стила си текст, но тя отново би останала не-ОЛ). Срв. и друг, общоизвестен пример с такава употреба: *Да бъдеш или да не бъдеш! – това е въпросът*, където също имаме самостоятелна употреба на да-конструкциите в речева форма на **реплики от диалог с иреален събеседник**. Обобщаваме модел за синонимни замени за тази не-ОЛ употреба, при който отново е показателна невъзможната замяна с варианта с *човек*: $\neq$ човек $\neq$ 1 л. мн.ч. = 2 л. мн.ч (не-ОЛ).

3. Анализа на употребата на манипулативни средства при Г. Господинов ще допълним с някои нови разновидности, почерпани от анализа на материал, който е ексцерпиран от текст на Г. Марков.

3.1. Първата употреба, несрещана при Г. Господинов, е свързана с тематиката и характера на целия текст на Г. Марков, който обхваща един пе-

риод от обществено-политическото развитие на България, предизвикващ у автора силно изразено лично отношение и ангажираност с описваните събития. Тази подчертана емоционалност на текста, публицистичен като функционалностилистична характеристика, може да се сведе най-общо до едно основно авторово чувство, което оформя и „лицето“ на текста: неодобрение, стигащо до пълно отрицание.

Посоченото чувство поражда споменатата специфична ОЛ употреба, която наричаме **силно неодобрение на чужди действия** и която е всъщност отново застъпване на речевата форма **обобщително разсъждение**, този път с изразено **отношение на говорещия**. Както става ясно от наименованието на тази употреба, неодобрението засяга нечий изяви, действия, поведение, от които говорещият (авторът) се разграничава, срв.: – *Да признаеш и цениш качествата на едного или другото е нещо в реда на нормалните човешки отношения, но да паднеш на колене пред някого и да скимтиш името му, това е отрицание на всичко, което си ти*. В цитирания пример е възможна замяна с генерализирания участник *човек*, но е невъзможна с 1 и 2 л. мн.ч. Замяната в горните примери с 1 л. мн.ч. е невъзможна заради позицията на автора, който решително се разграничава от изложените в изреченията чужди действия и безкомпромисно ги осъжда, срв.: ..., **но да паднем на колене пред някого и да скимтим името му...* Когато неодобрението на чужди действия не достига до тяхното пълно отрицание, когато донякъде говорещият ги оправдава с обяснението: *хора сме все пак*, тогава то не влиза в противоречие с ОЛ формата в 1 л. мн.ч. Следователно, понякога за употребата на някоя семантична разновидност на ОЛ форма са важни не само синтактичната и лексикалната семантика, но и отношението на говорещия (автора) към изразяваните действия, а в крайна сметка – дори и степента на интензивност на това отношение.

Синонимната замяна в горния пример с конструкция във 2 л. мн.ч. е невъзможна по друга причина – поради свързаността на тази форма с представата ни за читателя, която би наложила на евентуална такава замяна тълкуване в смисъл на обидно приписване на читателя на съответните действия, срв.: **но да паднете на колене пред някого и да скимтите името му...*

В разглеждания пример става очевидна и ролята на лексикалната семантика на изразяваните предикати и включването/ изключването на авторово неодобрение в това изразяване. А именно – семантиката на предикатите в първата част от сложното изречение от посочения пример, в която е представена оценка (*X е в реда на нормалните човешки отношения*): *Да признаеш и цениш качествата на едного или другото е нещо в реда на нормалните човешки отношения*, предполага съгласието на автора с тях, т.е. те не са маркирани с негативната му оценка. Затова там е възможна синонимната замяна с всички възможни ОЛ конструкции, която

е характерна за обикновените обобщителни разсъждения (т.е. без застъпването с прагматичното значение, което разглеждаме в тази точка), срв.: *да признае и цени човек качествата/да признаем и ценим качествата/да признаете и цените качествата*), и затова за тези предикати, употребени без вложено отношение на силно неодобрение, определяме неограничена от нищо ОЛ употреба.

Определяме за изтъкнатата в тази точка речева форма **силно неодобрение на чужди действия** следния модел на ОЛ синонимни варианти: 2 л. ед.ч. = човек $\neq$ 1 л. мн.ч. $\neq$ 2 л. мн.ч.

3.2. При Г. Марков откриваме и друга неотбелязана дотук манипулативна употреба, която наричаме **въображаема картина**, защото се свързва с обрисуване в детайли на някаква ситуация. Тя е донякъде сходна с речевата форма **внушаване на иреален свят, в който се помества слушащият** (от т.2.2.), защото също представлява обрисуване на някаква картина, но разлика между двете има – както формална, така и семантична. Формално речевата форма *въображаема картина* не се ограничава само до употреба във форми за сегашно време, каквито са най-често формите в разгледаната по-горе не-ОЛ употреба, а на практика не отбелязва никакви темпорални изисквания към ОЛ изразни средства, като при това участва в много по-разнообразни смислови цялости, които натрупват детайли към създаваната картина. В нея обаче се съдържа поне едно изказване, което е употребено в някоя от формите, характерни за обобщителните разсъждения. Семантично разгледаната тук речева форма се различава от познатата ни вече не-ОЛ форма на внушаване на иреален свят по това, че обрисова в детайли не уникална, а повтаряща се ситуация, която засяга не само говорещия, и заради семантиката на повтаряемост и генерализираност представлява ОЛ средство, което не е маркирано с пряка връзка с говорещия и неговите преживявания. А общото между семантиката на двете близки манипулативни разновидности е комуникативното намерение – да се въздейства директно върху представите и емоциите на читателя чрез текст, който натрупва сетивно възприемаеми детайли. Такава употреба имаме напр. в текста: *Но ако при една религия човек трябва да се прекланя пред духовния образ на доброто,..., то в случая с комунистическата религия работите са съвсем различни. Виe трябва да се строите в редица, да заемете своето място в стадото, след това ... да преминете покрай някаква далечна и висока трибуна, да се обърнете към нея, да си свалите шапката,... Водачът на вашата група ще ви накара да скандирате името на съществуването,... От всички страни ви ограждат портрети на хора,....* В първото ОЛ изказване от този пример се съдържа модален глагол, с който се изразява деонтична модалност – глаголът *трябва*, който полага това изказване във формата на обобщително разсъждение и който задава ОЛ тълкуване на целия последвал откъс.

Макар че в текста са използвани форми във 2 л. мн.ч., примерът е показателен и за употребата във 2 л. ед.ч., защото при тази речева форма са възможни синонимни варианти във 2 л. ед.ч. и с генерализиран подлог *човек*, срв.: *Човек трябва да се строи..., да заеме.../Ти трябва да се строиш в редица, да заемеш своето място...* . Не е възможна единствено замяната с 1 л. мн.ч., срв.: **Ние трябва да се строим в редица, да вземем своето място...* , защото при тази речева форма, както и при речевата форма *внушаване на иреален свят*, употребата ѝ би предизвикала идеята за множественост на агенса, която пък в цитираните текстове, където повествованието основно се води в 1 л. мн.ч. – *ние, които живеехме при социализма*, би довела до референтно тълкуване на агенса. Следователно, за тази речева форма обобщаваме ОЛ синонимни варианти: 2 л. ед.ч. = човек = 2 л. мн.ч. ≠ 1 л. мн.ч.

3.3. В следващия пример отново имаме обобщително разсъждение, чийто синонимен модел е стеснен този път от друг съществуващ в контекста семантичен елемент: *Виждам... И налудното изражение на бившия старши лейтенант Б., който плачеше пред мен: "...!" И Христо, който казваше, че единственият начин да се противопоставиш е като при всеки повод обясняваш публично позицията си....* В този пример генерализираното тълкуване на подчинените предикации в последното изречение е продиктувано от главния предикат за оценка: *единственият начин ... е*. Това тълкуване обаче е ограничено от речевата форма, в която е употребено, – ситуация на диалог, който представлява предаван чрез непряка реч **пряк диалог с конкретен индивидуален събеседник** – с автора на изказването. Тази ситуация, както споменахме по-горе, не позволява употребата на форма във 2 л. мн.ч. (**И Христо, който казваше, че единственият начин да се противопоставите е като при всеки повод обяснявате...*), затова възможният модел на ОЛ синонимни замени ще бъде: 2 л. ед.ч. = човек = 1 л. мн.ч. ≠ 2 л. мн.ч.

4. В тази статия накратко представихме опит да се систематизират и схематизират различните видове нереференциална употреба във 2 л. ед.ч. на глаголи и местоимения, лични и притежателни, за които се обобщава комуникативното намерение на говорещия/автора да манипулира на ниво изказване представите на слушащия/читателя, като прехвърля по различни начини върху него своята убеденост в истинността на дадено твърдение.

4.1. С помощта на критерия за възможната замяна с генерализирана предикация с лексемата *човек* открийме две основни разновидности такова употреби: обобщенолични и необобщенолични (но също манипулативни). В двете основни групи различните модели за синонимна замяна откриха по-експлицитно семантичните различия между следните разновидности манипулативни употреби:

4.1.1. обобщенолични употреби:

обобщително разсъждение:

- 2 л. ед.ч. = човек = 1 л. мн.ч. = 2 л. мн.ч.;

обобщително разсъждение, но ограничено и със степен на дегенерализация:

- в минал план,

- във връзка с конкретни обекти или локализации;

въображаема картина:

- 2 л. ед.ч. = човек = 2 л. мн.ч. ≠ 1 л. мн.ч.;

пряк диалог с конкретен индивидуален събеседник:

- 2 л. ед.ч. = човек = 1 л. мн.ч. ≠ 2 л. мн.ч.;

силно неодобрение на чужди действия:

- 2 л. ед.ч. = човек; ≠ 1 л. мн.ч. ≠ 2 л. мн.ч.

4.1.2. необобщенолични употреби:

внушаване на иреален свят, в който се помества слушащият/читателят,

синтезирана представа за действие като реплика от въображаем диалог с иреален събеседник:

- 2 л. ед.ч. ≠ човек ≠ 1 л. мн.ч. = 2 л. мн.ч.

4.2. От направения анализ се вижда колко важна е за употребата на разглежданите форми ролята на контекста и на комуникативното намерение, отразено в речевата форма и свързано с речевата ситуация.

4.2.1. При обобщеноличните употреби, за които по принцип е характерна употреба при тълкуване на някакъв житейски опит, в откроените за формите във 2 л. ед.ч. разновидности тълкуването понякога е представено в чист вид (в случаите с обобщително разсъждение, което може да се замени и с 4-те ОЛ синонимни варианта). Понякога фактори от контекста ограничават степента на генерализация на изразяваната ситуация, което се експлицира чрез съкращаване на броя на възможните ОЛ синонимни замени – такива са употребите на обобщително разсъждение в текст, издържан в минал план или свързан с конкретни детайли от изразяваната извънезиковка ситуация. Речевата форма на въображаема картина, която представлява генерализирана ситуация, не е просто описание на тази картина. Тя също играе ролята на своеобразно тълкуване, задавано чрез някое включено в нея обобщително разсъждение. Всички тези фактори за дегенерализиране изключват употребата на формата за 1 л. мн.ч., защото

тя събужда асоциации със семантиката на колективност, свързваща говорещия и слушащия в една обща група, докато самите фактори правят по-прозрачна връзката с говорещия.

Когато пък обобщителното разсъждение се включи в речевата ситуация на пряк диалог с конкретен индивидуален събеседник, става невъзможна употребата на формата за 2 л. мн.ч., която има по-ограничени възможности да се включва в генерализирано тълкуване заради асоциациите, които предизвиква, с читателя и с по-дистанцирано отношение на автора.

Накрая, освен ролята на комуникативната насоченост на текста или на особености на речевата ситуация (на прекия диалог), значение за употребата на ОЛ конструкции във 2 л. ед.ч. има и отношението на говорещия към изразяваното действие, т.е. в случая имаме и прагматичен фактор в тесния смисъл на понятието.

4.2.2. При манипулативните, но не-ОЛ употреби на разглежданата форма липсва тълкуване на житейския опит, както и генерализираност и повтаряемост на изразяваната ситуация. С тях говорещият внушава на слушащия не абстрактни разсъждения, а свои усещания и сетивни възприятия, свързани с конкретна и уникална ситуация. Употребата на формите във 2 л. мн.ч., които единствени могат да заменят тези не-ОЛ форми във 2 л. ед.ч., ще бъде предизвикана от същите асоциации с читателя и с по-дистанцираното отношение на автора, за които стана дума. А обстоятелството, че могат да бъдат използвани само второлични форми, експлицира факта, че тези манипулативни форми са свързани пряко с фигурата на слушащия.

Библиография

- Булигина и Шмелъв 1991: Булыгина, Т., А. Шмелъв. Референциальные, коммуникативные и прагматические аспекты неопределенности и обобщенности. – В: *Теория функциональной грамматики*. Т. 3. *Персональность. Залоговость* (отв. редактор А. Бондарко). СПб: Наука, 1991.
- Горски 1985: Горский, Д. *Обобщение и познание*. Москва: Мысль, 1985.
- Грамматика 1994: *Грамматика на съвременния български книжовен език, т. 3. Синтаксис*. София: Издателство на БАН, 1994, 84–86.
- Золотова 1982: Золотова, Г. *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*. Москва: Наука, 1982.
- Князев 2014: Князев, Ю. Обобщенно-личные употребления форм 2-го лица в русском языке. – В: *Acta linguistica petropolitana, Труды института лингвистических исследований*. Т. 10, ч. 3. (отв. ред. Н. Казанский). СПб.: Наука, 2014, 324–340.
- Москова-Еленска 197: Москова-Еленска, В. *Конструкции с десемантизирано съществително човек в българския език*. – *Български език*, 1978, № 2, 128–136.
- Недев 1985: Недев, И. *Едносъставните изречения в съвременния български книжовен език*. София, Наука и изкуство, 1985.

- Николова 2006: Н и к о л о в а , А. О способах выражения обобщенности лица в русском и болгарском языках. – В: *Аспекты контрастивного описания русского и болгарского языков*. (отв. редактор А. Николова). Шумен, УИ „Епископ Константин Преславски“, 2006, 163–204.
- Падучева 2010: П а д у ч е в а , Е. *Семантические исследования: Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива*, Москва: Языки славянской культуры, 2010.
- Пешковский 2001: П е ш к о в с к и й , А. *Русский синтаксис в научном освещении*. Москва: Языки славянской культуры, 2001.
- Попов 1973: П о п о в , К. *По някои основни въпроси на българския книжовен език*. София, 1973.
- Савова 2014: С а в о в а , Д. *Деагентивността в българския език (в съпоставка със сръбския)*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2014.
- Шахматов 1941: Ш а х м а т о в , А. *Синтаксис русского языка*. Москва: Учпедгиз, 1941.

e-mail:dimkasav@abv.bg
София 1000
ул. „Борис I“ 156,

Метакоммуникативные маркеры как регуляторы межличностного взаимодействия в публичном диалоге

Силвия Петкова

Софийский университет им. св. Климента Охридского

В статье рассматриваются специфические прагматические функции, которые реализуются русскими маркерами метакоммуникации в диалогическом дискурсе, представленном в беседах в радио- и телеэфире последних пяти лет. Объектом исследования являются вводные метаоператоры, образованные от императивной формы глаголов со значением речевого, сенсорного или ментального действия, которые подверглись частичной (а в некоторых случаях и полной) десемантизации. Результаты анализа показывают, что языковые единицы данного типа обслуживают две основные сферы речевой интеракции: 1) оптимизацию взаимодействия с адресатом (в качестве аттракторов внимания, маркеров вежливости, сигналов акцентирования, коммуникативного диссонанса и др.), 2) организацию диалогического дискурса (в качестве сигналов перебивания, предоставления слова или перехода к новой теме, операторов, вводящих речевые акты аргументации, экземплификации, несогласия и др.).

The paper reviews the specific pragmatic functions realized by metacommunicative markers in Russian media dialogic discourse as represented in radio and TV shows in the past five years. The paper is focused on the analysis of supplementary metaoperators formed by the imperative of verbs of speaking, perception or mental activities which have undergone partial or total desemanticization. The results of the analysis reveal that the linguistic units of this type are subservient to two basic areas of speech interaction: 1) optimization of the interaction with the addressee (with the use of attention attractors, politeness markers, emphasis signals, signals of communicative dissonance, etc.) and 2) organization of the dialogic discourse (with the use of interruption signals, turn-taking signals, topic transition signals, and operators introducing speech acts of argumentation, exemplification, disagreement, etc.).

Ключевые слова: метадискурс, метакоммуникативный маркер (метакоммуникатив), прагматическая функция, вторичная коммуникативная интенция, массмедийный диалог.

Будучи целенаправленной социально значимой деятельностью, диалогическое общение постоянно регулируется субъектами речи в целях достижения запланированного воздействия на адресата. Основным инструментом такой регуляции (включающей организацию, оптимизацию и контроль речевой интеракции) является метакоммуникация. Под этим термином мы понимаем коммуникацию по поводу коммуникации, т.е.

речь, направленную на налаживание канала связи, организацию мены коммуникативных ролей, установление необходимых для реализации целей диалога межличностных отношений. Соответственно, как метакоммуникативные определяются те языковые единицы (слова и конструкции), которые непосредственно обращены к слушающему, направляя его речемыслительную деятельность по восприятию и интерпретации сообщаемой информации.¹ Отсылая ко второму элементу системы прагматических координат ситуации общения „я – ты – здесь – сейчас“, они реализуют категорию адресованности речи. Данная категория, связанная с двусторонностью речевого акта, представляет собой „обращенность к получателю сообщения с целью установления речевого контакта для оказания на него определенного воздействия, обусловленного конкретными задачами данного вида коммуникации“ (Нистратова 2001: 63).

В использовании метакоммуникативных элементов в дискурсе проявляется фатическая функция языка, которая, согласно Р. Якобсону, состоит в ориентации на контакт: на его установление, поддержание и размыкание, на проверку работы канала связи, на привлечение внимания собеседника и поддержание его интереса (см. Якобсон 1975: 200–201). Неслучайно данные элементы встречаются преимущественно в условиях контактного общения „лицом к лицу“ (англ. face-to-face interaction), участники которого строят свой коммуникативный вклад с учетом реального адресата. При этом представленная в метакоммуникативных единицах фатическая речь тесно переплетается с информативной речью, обеспечивая успешность протекания диалога.

Прагматическое значение метакоммуникативов, так же как и остальных единиц метадискурса², находится в прямой зависимости от ситуативного контекста, включающего участников общения (с присущими им индивидуальными и социально обусловленными характеристиками, их статусно-ролевыми отношениями, установками и убеждениями, их общими знаниями, касающимися социокультурного фона), обстановку общения и канал коммуникации. Следовательно, анализ условий и мотивов употребления единиц метакоммуникации имеет первостепенное значение для разработки таких фундаментальных проблем современного анализа дискурса, как присутствие другого, диалогизм и интерперсональность пространства общения (см. Квадратура смысла 2002).

Представленное здесь исследование проводилось на материале публичного диалога, в частности, расшифровок записей бесед в радио- и те-

---

¹ Подобная трактовка терминологического определения *метакоммуникативный* принята в ряде работ: Стабс 1983, Чхетиани 1987, Григорьева 2006 и др.

² К метадискурсу мы относим все речевые сегменты, посредством которых говорящий обращается к разным аспектам текущего дискурса, комментируя собственные речевые действия или же апеллируя к их адресату (см. подробнее Петкова 2011).

леэфире. Проанализированный корпус включает 40 полных текстов бесед, состоявшихся в период 2011–2015 гг. на радиостанции „Эхо Москвы“ и телеканалах „Дождь“ и „Комсомольская правда“. При отборе текстов мы руководствовались принципом максимального разнообразия по отношению к тематике дискуссии и профессионального статуса собеседников (были охвачены беседы с писателями, учеными, журналистами, политиками, певцами, музыкантами, актерами и др.).

Как жанр диалогического медиатекста, беседу можно определить как инициированный журналистом (ведущим) разговор с приглашенным на передачу гостем на темы, представляющие общественный интерес. Публичность влечет за собой одну важнейшую особенность данного вида диалога – он представляет собой „разговор для подслушивания“ (talk for an overhearing audience, см. Херитидж 1985), который ориентирован не только на непосредственного адресата (собеседника в студии), но и на опосредованного, конечного адресата (радиослушателей, телезрителей). На другую характеристику массмедийного диалога обращают внимание немецкие лингвисты В. Холли и У. Пюшель: ему свойственна „вторичная“ устность, которой противопоставлена „первичная“ устность спонтанного разговора (primäre – sekundäre Oralität). Вторичная устность, по мнению авторов, носит „культивированный“ характер: она заранее запланирована, нередко базируется на письменной речи (т.е. на „письменных заготовках“ журналиста, а иногда и приглашенного собеседника), порождается искусственно и является контролируемой (Холли, Пюшель 1993, цит. по Киселева 2010: 60).

Вместе с тем русскоязычный массмедийный диалог обнаруживает ряд общих характеристик со спонтанным, „первичным“ диалогом. В результате усиления авторского начала и либерализации языка СМИ в нем наблюдается повышение уровня контактности, большая раскованность и неофициальность коммуникативного взаимодействия. Следует подчеркнуть, что беседа в радио- и телеэфире в принципе протекают гораздо более непринужденно, чем интервью, так как в ней нет необходимости строго придерживаться вопросно-ответной системы мены коммуникативных ролей. Собеседникам предоставлена относительная свобода в выборе способа ведения диалога, манеры речи и средств выражения эмоций и оценок, в их общении нередко присутствуют элементы импровизации.

Обработка собранного нами корпуса языкового материала подтвердила, что реплики собеседников в массмедийном диалоге изобилуют метакоммуникативными сегментами, непосредственно обращенными к слушающему. На первом уровне классификации обнаруженные средства метакоммуникации были разделены на два типа: единицы, имеющие синтаксическую форму самостоятельного предложения (*Куда вы клоните?; Позвольте, я вас перебую; А вот с этого места подробнее!; Вы не мог-*

ли бы повторить?; Давайте разбираться... и др.), и единицы непредложенческого типа, которые инкорпорируются в базовое высказывание как вводные элементы (*знаете, представляете, понимаете, скажите, поверьте, согласитесь* и др.).

Объектом данного исследования являются метакоммуникативы второго типа, которые выступают в речи как дискурсивные маркеры, т.е. в их содержательном плане доминирует не семантическая составляющая (свернутая пропозиция, представляющая некое положение дел), а прагматическая функция.

В выявлении функциональных характеристик вводных метакоммуникативов мы будем опираться на их соотношение с элементами интенциональной структуры дискурса³. Начнем с того, что данные слова и обороты следует интерпретировать как метакоммуникативные микроакты, которые сопутствуют основному речевому акту, выражая вторичные интенции говорящего. В чем состоит суть этого вида интенций? Если представить интенциональную структуру дискурса как иерархически организованную систему, то в ней, наряду с базовыми интенциями, соотносящимися с иллюкутивной силой высказывания, следует разграничивать и вторичные интенции, которые ориентированы на сам процесс речевой интеракции – на обеспечение адекватного понимания и запланированного воздействия речи.

Предлагаемое разграничение базовых и вторичных интенций коррелирует с принятым в теории коммуникации разграничением двух типов целей, а именно: первостепенных целей, ради которых затевается коммуникация, и второстепенных целей, которые являются производными от разнообразных мотивов человеческой деятельности – стремления к самовыражению, готовности к соблюдению коммуникативных норм, желания управлять ситуацией, избегать отрицательных эмоций и т.п. (ср. Иссерс 2008: 58–59).

В силу того, что рассматриваемые языковые единицы вербализируют типичные, регулярно возникающие коммуникативные интенции говорящего⁴, они постепенно приобрели стандартную форму речевых сигналов, являющихся неизменным атрибутом диалогического общения. Исходя из того, что они имеют характер метавысказываний, мы разделяем их на 2

---

³ Мы исходим из теории трехуровневой структуры дискурса, представленной в исследовании Б. Грош и К. Сайднер (Грош, Сайднер 1986). Согласно этой теории, дискурс состоит из трех взаимосвязанных компонентов: структуры последовательности высказываний (лингвистической структуры), структуры целей (интенциональной структуры) и состояния фокуса внимания (структуры состояния внимания).

⁴ Ср. определение прагматических маркеров как языковых подсказок (linguistically encoded clues), сигнализирующих о потенциальных коммуникативных интенциях говорящего (Фрейзер 1996: 169).

основные группы в зависимости от эксплицитно выражаемой ими иллюкутивной силы.

Первую группу составляют вопросительные метакоммуникативные акты, реализуемые глагольной формой 2 лица: *верите ли, видите (ли), (вы) знаете, представляете, можете (себе) представить, понимаете* и др.⁵

Маркеры данной группы были объектом исследования в другой нашей работе (Петкова 2012). Здесь мы остановимся на второй группе, которая включает директивные метакоммуникативные акты, выраженные формой императива. В нашем корпусе примеров из диалогического медиадискурса представлены следующие две разновидности вводных императивных микроактов:

а) однословные вербиалы⁶: *скажите, поверьте, поймите, смотрите, согласитесь, заметьте, учтите, постоитте, подождите* и др.

б) фраземы: *поймите меня правильно, поверьте мне на слово, представьте себе* и др.

С точки зрения семантической репрезентации метакоммуникативные императивы указывают на необходимые действия адресата, связанные с восприятием/интерпретацией речевой продукции говорящего, а также с его собственной речевой активностью. Именно с этим связана специфика их плана выражения – они представлены словоформами глаголов со значением ментального, сенсорного или речевого действия, которые подверглись разной степени десемантизации в результате дискурсивной грамматикализации. Включив в свое значение прагматическую составляющую, они стали обслуживать разнообразные цели интеракции – регулировать и поддерживать речевой контакт, налаживать работу канала связи, ориентировать адресата в ходе разговора, осуществлять переход к новой теме и пр.

Анализ эмпирического материала показывает, что в прагматическом плане содержания метакоммуникативной единицы можно выявить инвариантную функцию, которая актуализируется в зависимости от конкретного употребления в дискурсивном контексте. Рассмотрим некоторые из типичных реализаций прагматического потенциала императивных метавысказываний в публичном диалоге с учетом их места в структуре диалогического единства.

---

⁵ Вопросительность метареplik данного типа обозначается в письменном виде (посредством вопросительного знака) только в тех случаях, когда они употребляются в постпозиции к базовому высказыванию. Если же он находится в препозиции или интерпозиции, имеет место “скрытая вопросительность”, которая остается необозначенной на письме, но в устной речи выражается посредством интонации (Кобозева и Захаров 1998).

⁶ Так как результат еделокутивной деривации (термин Э. Бенвениста) глагольные формы, функционирующие как вводные метаоператоры, превратились в неизменяемые единицы, мы называем их вербиалами. Таким образом они более четко отграничиваются от собственно глагольных лексем, имеющих полную парадигму спряжения и сохраняющих свою семантику в речевом потоке.

I. Метакоммуникативные маркеры, выступающие в инициальной позиции в реплике-стимуле.

К стимулирующим метакоммуникативным действиям относится употребление некоторых характерных для русского диалогического дискурса маркеров вежливости.

Таким языковым средством является метаоператор *скажите* (*пожалуйста*), при помощи которого ведущий передачи часто вводит свои вопросы. Это может быть как вопросительная реплика, инициирующая новую тему (1), так и вопрос, требующий от гостя уточнить тезис, высказанный им в предыдущем речевом ходе (2). В обоих случаях метакоммуникатив употреблен как стереотипный зачин вопросительной реплики в массмедийном диалоге, демонстрирующий вежливую заинтересованность журналиста в получении ответа:

(1) Р.Х.: *Смешного немало. <...> то, что мы серьезное пишем, мы стараемся увеселить, если можно так сказать, нашей актерской подачей.*

Ю.Т.: *Скажите, я опять пляшу от ваших предыдущих работ, вы верите в мужской и женский юмор?* (беседа Ю. Таратуты с участником труппы театра „Квартет И“ Р. Хайтом, телеканал „Дождь“, 06.10.2012)

(2) А.Г.: *Будем откровенны, все потенциальные участники коалиции совершенно не горят желанием участвовать там в чем-то на земле. <...> Я не думаю, что опять-таки при рациональном подходе возможна наземная операция.*

О.Ж.: *Скажите, пожалуйста, а что еще можно, если не наземная операция? Какие варианты?* (беседа О. Журавлевой с военным обозревателем А. Гольц, радио „Эхо Москвы“, 17.11.2015).

Если в (1) призыв, содержащийся в *скажите*, реализуется в стандартной функции вежливого предисловия к вопросу без каких бы то ни было дополнительных прагматических оттенков, то в (2) на значение маркера активизации речи собеседника накладывается и оттенок недоумения по поводу только что высказанного тезиса, которое влечет за собой реальную потребность в восполнении когнитивной лакуны.

В инициальной позиции в реплике-стимуле, хотя и реже, может употребляться и маркер *смотрите* (ср. более частотные метакоммуникативы *вижете* в болгарском языке и *look* в английском).

В (3) он выступает в роли оператора, фокусирующего внимание адресата на последующем развернутом речевом ходе, в котором ведущая подводит итоги состоявшейся в студии дискуссии.

- (3) *Смотрите, мне нравится, что мы выяснили две вещи. Во-первых, в Америке знают, что такое толерантность, и исповедуют это, и могут научить других. А во-вторых, наконец-то, я услышала человека, который не рассказывает про бесчинства Правого сектора ...* (ведущая К. Орлова в беседе с главным редактором „Литературной газеты“ Ю. Поляковым, радио „Эхо Москвы“, 24.04.2014).

Следует подчеркнуть, что прагматическая функция метаоператора *смотрите* здесь сводится не просто к акцентированию, а к выявлению ключевого момента текущей интеракции – обобщения ее результатов, которые, по мнению ведущей, следует оценить положительно. Эта вторичная интенция реализуется при поддержке таких средств выражения субъективной оценки, как *мне нравится* и *наконец-то*.

Анализ диалогического единства, представленного в (4), обнаруживает способность данного метакоммуникативного маркера реализовать и другую разновидность функции акцентирования, которую можно сформулировать как маркирование речевого акта экземплификации.

- (4) К.К.: *Из этих сфер есть такие, в которые вы больше вкладываете сил, а из которых вы больше получаете эту жизненную энергию, вдохновение? Или как-то всё равномерно происходит?*

О.А.: *Это круговорот: это как вдох-выдох. И сферы – музыка и театр – поддерживают друг друга, висят друг на друге.*

К.К.: *Ну смотрите, тренинги например – это большая отдача своих эмоций, своей энергии. Бывает такое: придете опустошенная, хочется подпитаться – и уже обращаетесь к музыке?* (беседа К. Кандеевой с певицей О. Арефьевой, радио „Маяк“ в Новосибирске, 22.11.2014)

Весь речевой ход описания конкретной ситуации, который открывается метакоммуникативным императивом *смотрите* в сочетании с инициальной разговорной частицей *ну*, преследует одну цель: побудить собеседницу дать более конкретный ответ на заданный вопрос, чем тот, который она уже продуцировала в предыдущем речевом ходе.

II. Метакоммуникативные маркеры, занимающие инициальную позицию в реактивных репликах.

Фокусирование внимания собеседника на последующем речевом ходе обеспечивается за счет употребления маркера (*по*)*слушайте*. Он, так же как и упомянутый выше маркер *смотрите*, относится к вербиалам, которые подверглись десемантизации лексической основы и характеризуются непрямым употреблением. Напомним, что и в других языках

формы глаголов сенсорного восприятия используются в функции маркера привлечения внимания собеседника и/или подчеркивания логической важности высказывания (англ. *look, listen*; болг. *вижте, чуйте*).

Маркер *(no)слушай(те)* характеризуется высокой частотностью. Анализируя эту речевую форму, С.В. Андреева отмечает, что по своему коммуникативному назначению она представляет собой инициальную фатическую реплику. „Она лишена пропозитивного компонента, не является членом модальной парадигмы предложения, следовательно, ее предикативность формальна“ (Андреева 2005: 21). Посредством нее говорящий заостряет внимание адресата и в то же время стремится получить незамедлительную ответную реакцию.

В непринужденном, естественном диалоге данный метакоммуникатив обычно предшествует вопросительным или побудительным высказываниям. Что касается анализируемого нами дискурса медийного диалога, то в нем он выступает чаще всего как инициальный маркер реплики гостя передачи, в которой заявляется о расхождении его позиции с только что выраженной позицией ведущего. Иными словами, *(no)слушайте* выступает как сигнал возникшего коммуникативного диссонанса.

Очевидно, что, с точки зрения семантики, императив *(no)слушайте* является редундантным (избыточным) в дискурсе публичного диалога – ведь адресат (журналист) и так все время внимательно слушает своего собеседника. Здесь мы снова имеем дело с инвариантной прагматической функцией акцентирования, которая обусловлена следующей вторичной интенцией говорящего: 'я хочу немедленно сказать что-то очень важное, требующее особого внимания'.

С реализацией функции акцентирования непосредственно связано регулярное использование данного метаоператора в целях нерегламентированного взятия инициативы в разговоре (перебивания) со стороны гостя передачи. Во всех представленных в нашем корпусе контекстах употребления маркера *(no)слушайте* налицо асимметричные отношения по параметру когнитивной компетенции в обсуждаемом вопросе. Этот маркер всегда вводит реплику эксперта, который, в силу своего более высокого когнитивного статуса, имеет право нарушать установленный порядок мены коммуникативных ролей для того, чтобы сообщить то, что считает нужным.

Когда публичный диалог ведется в полемическом ключе, метаоператор *(no)слушайте* может осуществлять перебивание, обслуживая задачу превенции коммуникативного рассогласования. Например:

- (5) О.Ж.: *Вот это пацанство, вот это вот:., сказал – сделал!“ – это вам нравится, да?*
С.М.: *Это нормально для политики, понимаете?*
О.Ж.: *Ну, просто, если таких политиков нет...*

С.М.: *Послушайте*, я же политолог. Я к ним отношусь, как к бабочкам и тараканам, *понимаете?* (беседа О. Журавлевой с директором института политических исследований С. Марковым, радио „Эхо Москвы“, 10.11.2015).

О намерении гостя радиопередачи урегулировать возникший в диалоге диссонанс свидетельствует взаимодействие метакоммуникатива *послушайте* с другими прагматическими операторами, участвующими в формировании интенциональной структуры данного речевого хода: частицей *же* и метакоммуникативом *понимаете*.

В примере (6) *послушайте* вводит речевой акт упрека, который презентует несогласие говорящего со взглядом ведущей на проблему, обсуждаемую в рамках данного тематического блока.

(6) М.К.: *Ну вот это мнение большинства. Вы же знаете об этом, что это мнение...*

А.М.: *Нет. Это мнение Патриарха Кирилла в данном случае. Персональное.*

М.К.: *Ну, вы, наверняка, просто видели опросы.*

А.М.: *Послушайте*, мы так легко бросаемся вот этим словом „большинство“. Я не очень верю нашей статистике. <...> Ну, не очень верю (беседа М. Королевой с музыкантом А. Макаревичем, радио „Эхо Москвы“, 06.11.2015).

Примечательно, что установленные прагматические функции русского *послушайте* во многом коррелируют с функциями, зарегистрированными при анализе употребления маркера *écoute/écoutez* во французской спонтанной речи. Согласно наблюдениям А. Родригес Сомолинос, его прагматическое значение сводится к двум основным категориям. Посредством *écoute/écoutez* говорящий: 1) сигнализирует о своем несогласии и пытается добиться консенсуса; 2) выражает неодобрение по отношению к речи своего собеседника (Родригес Сомолинос 2003: 80).

Когда маркер *послушайте* используется в качестве предисловия к вопросу, он ориентирует собеседника на возможное возникновение коммуникативного дискомфорта. Так, в (7) данный метаоператор вводит новую (хотя и связанную с предыдущей) „деликатную“ тему разговора, касающуюся нравственных качеств собеседника в юности. Кроме структурирующей функции, метакоммуникатив выполняет и функцию сигнала „проблемной зоны“ в текущем дискурсе. Употребляя его, телеведущая руководствуется вторичной интенцией нейтрализации коммуникативного напряжения, которое может быть вызвано нарушением максимы такта (Лийч 1983: 104).

(7) Ю.Т.: *Послушайте, а романтика романтикой, а вы были тогда хорошим человеком или плохим?*

А.Б.: *Это вообще очень сложно* (беседа Ю. Таратуты с музыкантом А. Беляевым, телеканал „Дождь“, 25.12.2015).

В инициальной позиции в реактивных репликах могут выступать и синонимичные маркеры *постойте* и *подождите*, призывающие к задержке речи адресата, т.е. к мене коммуникативных ролей. Они являются представителями класса дискурсивных метаорганизаторов, которые „меняют ход общения или выделяют его структурные фазы“ (см. Макаров 1997: 238). Более того, они, так же как и рассмотренный выше маркер (*по*) *слушайте*, функционируют как стандартные операторы, обслуживающие полемическую стратегию, достаточно часто применяемую в русских диалогических медиатекстах: в плане коммуникативно-прагматической интеракции они выступают как сигналы столкновения позиций собеседников.

В следующих примерах *постойте* и *подождите* выступают как специализированные интродуктивные маркеры, усиливающие иллокутивную силу базового речевого акта, посредством которого ведущая радиопередачи оппонирует своему гостю.

Типичный случай коммуникативного противопоставления, мотивированного разными видениями собеседников относительно необходимости кардинальных перемен в обществе, представлен в (8). Модель острого противоречия строится здесь именно благодаря метакоммуникативу, сигнализирующему о несогласии. Если „изъять“ его из состава высказывания, оно прозвучало бы не столь категорично, так как основывается на категории косвенности (ср. употребление вопроса *разве нельзя бороться/пытаться...* вместо недвусмысленного асертива *ведь можно бороться/пытаться...*).

(8) В.Ш.: *... Дальше уже наша с тобой и некоторого количество десятков миллионов, я надеюсь, людей задача – сделать так, чтобы правила игры поменялись. Ну вот мы, кто как может, в этом участвуем.*

И.В.: *Подождите, а бороться в существующих правилах игры разве нельзя, разве нельзя пытаться сделать так, чтобы ученым было лучше?* (беседа И. Воробьевой с писателем В. Шендеровичем, радио „Эхо Москвы“, 25.06.2015).

В другом диалогическом единстве *постойте* сигнализирует о неприемлемости выбранного собеседником подхода к оценке обсуждаемой ситуации. Призыв к задержке речи мотивирован стремлением ведущей направить разговор в студии в нужное русло. Об этом свидетельствует тот факт, что в рамках речевого хода вводный метакоммуникативный императив взаимодействует с прескрипторами *не надо (обобщать)*, *мы го-*

ворим про другое, которые направлены на коррекцию речевого поведения коммуникативного партнера.

- (9) И.Р.: *Весь репертуарный театр объявлен болотом.*
К.Л.: **Постойте**, вы обобщаете. *Не надо. Мы говорим про другое.* Мы говорим про систему управления, она осталась советская. Это невозможно (беседа К. Лариной с режиссером И. Райхельгаузом и др., радио „Эхо Москвы“, 11.05.2013).

Все три инициальных маркера данной группы настраивают адресата на тип информации, который он должен ожидать, а также выступают как важное средство структурирования диалога, реализуя в нем категорию связности на основе реляции с предыдущим контекстом.

III. Метакоммуникативные маркеры, употребляемые в середине реактивной реплики.

В данную группу входят метакоммуникативные маркеры, применение которых мотивировано желанием говорящего укрепить контакт с собеседником, сократить интерперсональную дистанцию, добиться высокого уровня взаимопонимания и доверия в диалоге. Иными словами, посредством операторов середины речевого хода говорящий маркирует свою реплику как реализующую определенную коммуникативную стратегию, направленную на обеспечение ментальной и эмоциональной солидарности в диалоге (ср. Кормилицына 2011: 306).

Глобальная коммуникативная стратегия достижения солидарности чаще всего реализуется в виде более частной дискурсивной стратегии убеждения. Среди императивных метакоммуникативов середины речевого хода мы выявили две единицы, которые обслуживают эту стратегию.

Вербал *поймите*, эксплицитно выражающий желание говорящего найти понимание, выступает в функции усилителя аргументативной силы речи.

- (10) В.В.: *А уничтожение тысяч священников, Соловки?*
С.Ж.: *Об этом, безусловно, сказано. Но именно такой формулировки, как в вашем вопросе, не будет. Поймите, это лишь каркас, перечень главных процессов и фактов. К тому же ведь не только православных священников уничтожали... Разговор о морали у нас выходит несколько однобокий. <...> Учебник должен настраивать на толерантность, примирять общество, а не раскалывать его* (беседа В. Ворсобины с замдиректора Института российской истории РАН С. Журавлевым, одного из авторов новой концепции учебника истории, телеканал „Комсомольская правда“, 27.09.2013).

По поводу специфики употребления метакоммуникатива *поймите* М. Сивенкова подчеркивает, что „во многих исследуемых русскоязычных диалогических контекстах реплики-призывы к пониманию представляют собой один из вариантов вспомогательных ходов, реализуемых говорящим в рамках стратегии убеждения адресата в собственной правоте“ (Сивенкова 2007: 117). При этом следует особо отметить более высокую степень импозитивности данной метакоммуникативной единицы по сравнению с часто употребляемым в русском публичном диалоге маркером *понимаете*, который имеет вопросительную форму и в силу этого звучит ненавязчиво. Ср.:

- (11) И.В.:...*Но это же очевидно, что здесь просто произошла трагедия, в результате которой все узнали, что вообще такое возможно, чтобы у матери отобрали ребенка в отделении.*
М.Ш.: *Всегда так бывает, **понимаете?** Всегда так бывает* (беседа И. Воробьевой с журналистом М. Шевченко, радио „Эхо Москвы“, 22.10.2015).

В отличие от мягкого побуждения, содержащегося в вопросительном варианте призыва к пониманию, императивная форма *поймите* возлагает на адресата определенную ответственность за процесс понимания. Вот почему, несмотря на свою парентетическую позицию, этот маркер оказывается мощным суггестирующим средством, на которое говорящий нередко рассчитывает в попытках довести до сознания адресата суть своей позиции. Показательным в этом отношении является следующий речевой ход гостя радиопередачи, в котором интересующий нас метаоператор взаимодействует с аргументативными частицами *ведь* и *же*:

- (12) *Люди, которые занимаются крупным бизнесом или у которых какие-то отработанные коррупционные схемы, давно обросли разными умными счетами, оффшорными и не обязательно оффшорными, которые позволят им уйти от любых преследователей. Ведь, поймите, мы же там честные люди, это для нас большая проблема открыть оффшорный счет или открыть счет в иностранном банке, как-то легализовать какие-то там деньги, которые мы вдруг чудом где-то заработаем за границей. А для человека криминального склада ума это совершенно не проблема* (руководитель медиагруппы „Живи!“ Н. Усков в беседе с ведущим программы „Особое мнение“, радио „Эхо Москвы“, 24.12.2012).

Что касается фраземы *поймите меня правильно*, то ее следует интерпретировать в несколько ином ракурсе. В диалогическом единстве (13) говорящий использует эту вводную конструкцию, руководствуясь интенцией

предотвратить коммуникативный конфликт, который, вероятно, вызовет его реплика. Симптоматично то, что речевой акт, в который инкорпорирован данный метакоммуникативный маркер, имеет иллюкутивную силу категорического возражения, т.е. является нарушением максимы согласия („Уменьшай разногласия; увеличивай согласие между собой и другими“).

(13) К.С.: *Давайте так, пока мы в эфире, я попрошу сейчас редактора принести информационную справку. Я понимаю, что Вы можете мне не доверять...*

В.Л.: *Нет, я Вам доверяю, но я привык информационные справки, **поймите меня правильно**, готовить сам (беседа К. Собчак с председателем Синодального информационного отдела Московского Патриархата В. Легойдой, телеканал „Дождь“, 08.02.2013).*

В речевом ходе гостя передачи, выражающем его несогласие, в действие вступает фрейм диссонансного диалогического единства, для которого характерна противоположность прагматического содержания исходной и ответной реплик. Реализация этого фрейма характеризуется тем, что „отдельные элементы реплики-реакции противопоставляются отдельным элементам исходной реплики на основе отождествления большинства элементов, входящих в обе реплики“ (Гельпей 2007: 16). При помощи метакоммуникативной фраземы *поймите меня правильно* говорящий применяет дискурсивную стратегию смягчения негативного эффекта от вызванного им коммуникативного диссонанса.

В ходе осуществления дискурсивной стратегии убеждения говорящий иногда прибегает и к метакоммуникативному призыву к доверию, выраженному маркером *поверьте (мне)*. Данный метаоператор, как правило, выступает в прагматической функции эмоционального интенсификатора аргументативной силы высказывания. Например:

(14) С.М.: *... вот такой диалог-то нам, на самом деле, крайне необходим. Но его нет, потому что западники прекрасно знают, что они не правы на 100%.*

О.Ж.: *О!*

С.М.: *Прекрасно, **поверьте мне**, все знают это (беседа О.Журавлевой с политологом, директором института политических исследований С. Марковым, радио „Эхо Москвы“, 10.11.2015).*

В контексте диалогического единства (14) усилительная функция метакоммуникатива, находящегося в интерпозиции к базовому высказыванию, становится очевидной благодаря взаимодействию с другим эмфатическим средством – лексическим повтором ключевых компонентов

предыдущего речевого хода с добавлением кванторного слова *все*. Этот комплексный механизм передачи коммуникативной интенции применен гостем передачи в ответ на высказанное (посредством междометия *О!*) сомнение ведущей в истинности прозвучавшего утверждения. Более высокий когнитивный статус говорящего в обсуждаемой области позволяет ему продемонстрировать абсолютную категоричность в своем втором (закрепляющем) речевом ходе, и он делает это при поддержке экспрессивно окрашенного метакоммуникатива *поверьте мне*, который заранее исключает возможность оспаривания.

Маркер *поверьте (мне)* употребляется также и в развернутых речевых ходах, в которых гость передачи излагает свою позицию в ответ на реплику-стимул, затрагивающую его „личную сферу“. Посредством него он реализует интенцию предупреждения возможных сомнений в искренности говорящего. Обратимся к примеру (15), в котором телеведущая обсуждает с популярным певцом слухи о том, что, несмотря на первоначальные планы организаторов, его могут лишиться возможности петь на закрытии Олимпиады.

(15) К.С.: *Уже, как говорят, „повесили на холод“. Вас держат „на холоде“, „не сливают“, чтобы вы совсем уж не обиделись, и правды не говорят. Ведь выглядит так со стороны.*

Г.Л.: *Смотрите, как я думаю на этот счет. Все, что делает государство в интересах государства, не должно кого-то обижать или унижать, или обескураживать. Если государство решит, что в интересах государства, Олимпиады, того или иного Григорий Лепс не должен петь, Григорий Лепс должен это понять <...>. Никакой обиды у меня ни на кого не будет, **поверьте мне**, я буду дальше работать, заниматься своим делом (беседа К. Собчак с певцом Г. Лепсом, телеканал „Дождь“, 09.01.2014).*

Стратегию достижения единомыслия в диалоге реализует маркер *согласитесь*, посредством которого говорящий апеллирует к тому, чтобы собеседник присоединился к его мнению. Например:

(16) О.Ж.: *А вы вообще в отчаяние не приходили. Вот вы сидите, пишете законопроект. Понимая, что он никому не нужен, что шансов у него нет никаких. <...> Это все, извините, в мусорное ведро.*

Д.Г.: *В отчаяние я не прихожу. Потому что я реалист, я изначально понимал, что законы в этом созыве не пройдут. Просто жизнь не заканчивается в 2016 году, **согласитесь**. И все равно наступит момент, когда эти реформы будут нужны (беседа О. Журавлевой с депутатом Госдумы Д. Гудковым, радио „Эхо Москвы“, 19.02.2015).*

Отметим, что призыв к согласию, содержащийся в этом высказывании, не предполагает вербальной реакции со стороны собеседника, и поэтому говорящий не делает паузы в ожидании подтверждения. Данный метакоммуникативный маркер выполняет, как правило, инклюзивную роль, так как претендует на существование общей коммуникативно-когнитивной платформы, объединяющей его с собеседником (ср. аналогичное употребление англ. *you know* для реализации стратегии „negotiation of common ground“ (Джукер, Смит 1998: 172)).

Итак, осуществленный анализ подтвердил, что для употребления императивных метакоммуникативных маркеров характерен семантический сдвиг, при котором прагматика выходит на передний план. Можно обобщить, что вторичные коммуникативные интенции, выражаемые исследованными метаоператорами, ориентированы на две основные группы параметров диалогического общения:

1. параметры, связанные с регуляцией коммуникативного взаимодействия: привлечение внимания адресата, обеспечение его понимания и эмпатии, оптимизация его интерпретации речи в случаях нарушения конверсационных максим, установление определенного типа речевой тональности (дистанцированного или сближающего, нейтрального или экспрессивного) и др.;

2. параметры, относящиеся к структурированию диалогического дискурса: пограничная сигнализация начала речевого хода, взятие и предоставление слова, переход к новой теме, указание на связь с предыдущей репликой и др.

Реализуя свой прагматический потенциал, маркеры метакоммуникации оказываются незаменимым инструментом координации коммуникативных усилий непосредственных участников массмедийного диалога и обеспечения адекватной интерпретации конструируемого в ходе интеракции смысла со стороны опосредованного массового адресата.

Библиография

- Андреева 2005: Андреева, С. В. *Элементарные конструктивно-синтаксические единицы устной речи и их коммуникативный потенциал*. Автореф. дис. ... докт. филол. наук, Саратов, 2005.
- Гельпей 2007: Гельпей, Е. А. *Конструктивная роль фреймов в прагматической связности реплик в английской диалогической речи*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Ростов на Дону, 2007.
- Григорьева 2006: Григорьева, В. С. *Речевое взаимодействие в прагмалингвистическом аспекте*. Тамбов, 2006.
- Грош, Сайднер 1986: Grosz, B. J., Sidner. Attention, Intentions, and the Structure of Discourse. – *Computational Linguistics*, 1986, № 12 (3), 175–203.

- Джукер, Смит 1998: J u c k e r, A. H., S. W. S m i t h. And people just you know like 'wow'. Discourse markers as Negotiating Strategies. – In: Jucker A. H. & Ziv Y. (eds.), *Discourse Markers: Descriptions and Theory*, Amsterdam, John Benjamins, 1998, 171–202.
- Иссерс 2008: И с с е р с, О. С. *Коммуникативные стратегии и тактики русской речи*. Москва: URSS, 2008.
- Квадратура смысла 2002: *Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса*. Москва: Прогресс, 2002.
- Киселева 2010: К и с е л е в а, Т. А. О формах реализации текста телевизионного интервью как разновидности медиатекста. – *Вестник Челябинского государственного университета*, 2010, № 13 (194). Филология. Искусствоведение. Вып. 43, 2010, 57–62.
- Кобозева и Захаров 1998: К о б о з е в а, И. М., Л. М. З а х а р о в. О скрытой и смещенной вопросительности. – В: *Труды международного семинара Диалог '98 по компьютерной лингвистике и ее приложениям*. Казань, 1998, 223–227.
- Кормилицына 2011: К о р м и л и ц ы н а, М. А. Активные процессы в языке современной российской прессы – *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*, 2011, № 6, ч. 2, 304–309.
- Лийч 1983: L e e c h, G. *Principles of Pragmatics*. London: Longman, 1983.
- Макаров 1997: М а к а р о в, М. Л. *Языковое общение в малой группе: опыт интерпретативного анализа дискурса*. Диссертация ... докт. филол. наук. Тверь, 1997.
- Нистратова 2001: Н и с т р а т о в а, С. Л. Контактустанавливающая функция языка и сферы ее проявления. – В: *Язык, сознание, коммуникация*. Сб. статей, вып. 20. Москва, 2001, 63–68.
- Петкова 2011: П е т к о в а, С. *Метадискурсивные единицы русского языка. Функционально-прагматический аспект*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2011.
- Петкова 2012: П е т к о в а, С. Реализация прагматического потенциала вводных метакоммуникативных единиц в контексте публичного диалога. – В: *Русистика: язык, культура, перевод*. Сборник докладов юбилейной международной научной конференции, София, Изток– Запад, 2012, 195–202.
- Родригес Сомолинос 2003: R o d r i g u e z S o m o l i n o s, A. Un marqueur discursif du français parlé: écoute ou l'appel à la raison, Thélème, – *Revista Complutense d Estudios Franceses*, 2003, Número Extraordinario, 71–83.
- Сивенкова 2007: С и в е н к о в а, М. А. „Поймите меня правильно“, „I just want to be clear“: Метакоммуникативные ходы понимания в диалоге (на материале русского и английского языков). – В: *Понимание в коммуникации 2007. Язык. Человек. Концепция*. Тезисы докладов Международной научной конференции (28 февраля – 1 марта 2007 г.), Москва: НИВЦ МГУ, 2007, 116–118.
- Стабс 1983: S t u b b s, M. *Discourse Analysis. The Sociolinguistic Analysis of Natural Language*. Chicago: UCP, 1983.
- Фрейзер 1996: F r a s e r, B. Pragmatic markers. – *Pragmatics* 6(2), 1996, 167–191.
- Херитидж 1985: H e r i t a g e, J. Analyzing news interviews: aspects of the production of talk for an overhearing audience. – In: van Dijk T. A. (ed.). *Handbook of Discourse Analysis*. Volume 3. London, 1985, 95–117.
- Холли, Пюшель 1993: H o l l y, W., P ü s c h e l U. Sprache und Fernsehen in der Bundesrepublik Deutschland. – In: *Sprache in den Mediennach 1945*. Hg. v. Bernd Ulrich Biere und Helmut Henne. Tübingen: Niemeyer. 1993, 128–158.

- Чхетиани 1987: Ч х е т и а н и , Т.Д. Специализированные метакоммуникативные сигналы поддержания речевого контакта – В: *Прагматические и текстовые характеристики предикативных и коммуникативных единиц*. Краснодар, 1987, 27–33.
- Якобсон 1975: Я к о б с о н , Р. Лингвистика и поэтика. – В: *Структурализм: „за” и „против”*. Москва: Прогресс, 1975, 193–230.

*Метакоммуникативните маркери като регулатори
на междуличностното взаимодействие в публичния диалог*

Силвия Петкова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

В статията се разглеждат специфичните прагматични функции, реализирани от руските метакоммуникативни маркери в медийния диалогичен дискурс, представен в радио- и телевизионни предавания от последните няколко години. Обект на изследване са вметнатите метаоператори, образувани от императивната форма на глаголи за речево, рецептивно и ментално действие, които са претърпели частична (а в някои случаи и пълна) десемантизация. В рамките на анализираната функционална категория са обособени две структурни разновидности: а) еднословни вербиали: *скажете, поверьте, поймите, смотрите, согласитесь, заметьте, учтите, постойте, подождите* и др. б) фраземи: *поймите меня правильно, поверьте мне на слово, представьте себе* и др. Особеностите на реализацията на прагматичния потенциал на императивните метакоммуникативи са разгледани в зависимост от дистрибуцията им в диалогичното единство: в инициална позиция в репликата-симул, в инициална позиция в реактивната реплика, в интерпозиция в реактивната реплика. Резултатите от анализа сочат, че интересуващите ни езикови единици обслужват две основни сфери на речевата интеракция: 1) оптимизацията на взаимодействието с адресата (при употреба като атрактори на вниманието, маркери за учтивост, сигнали за акцентирание, за комуникативен дисонанс и др.), 2) организацията на диалогичния дискурс (при употреба като сигнали за прекъсване, предоставяне на думата или преминаване към нова тема, като оператори, въвеждащи речеви актове на аргументация, екземплификация, несъгласие и др.). Те служат като важен инструмент за координация на комуникативните усилия на преките участници в медийния диалог, осигурявайки адекватната интерпретация от страна на непрекия адресат (зрителската или слушателската аудитория) на смисъла, конструиран в хода на разговора.

e-mail: silpet2000@yahoo.com

СУ „Св. Климент Охридски”, ФСлФ
София 1504, бул. Цар Освободител № 15

Псувнята като подтип на (езиковата) вулгарност

Лада Бадуринa, Николина Палашич

Университет в Риека

Ругателство как комуникативен феномен достатъчно дълго оставалось вне поля зрения исследователей. В данной статье предпринята попытка определить коммуникативную роль отдельных типов ругательств в рамках разговорного дискурса и выявить различия по сравнению с некоторыми другими, на первый взгляд подобными выражениями. Мы касаемся культурологических измерений языка и эмоциональных концептов, которые активизируются в таком типе коммуникации. Анализ проводится с учетом нескольких языковых общностей. Мы также останавливаемся на табуированных выражениях и их неизбежном присутствии в высказываниях, которые интерпретируются как ругательства.

Swearing, as a linguistic phenomenon, has remained outside the focus of linguistic research. In the current article we will try to define the communicative function of different types of swearing in spoken discourse and contrast them with some expressions that seemingly closely resemble swearing. The specific cultural dimensions of the phenomenon and the emotional concepts activated in this type of communication are discussed in the context of several speech communities.

Ключови думи: вулгаризъм, псувня, табу, комуникация, речев акт

Терминологично определяне на вулгаризма и псувнята

Още в заглавието е изтъкната нуждата от установяване на взаимоотношенията между вулгаризма и псувнята, а заедно с това – и на подхода към псувнята като към един от възможните типове вулгаризми. Многобройни са опитите псувнята да бъде дефинирана, както и да се разграничи от вулгаризмите и от останалите форми на „неприемливия“ език, като най-често псувнята в своето основно значение се свързва с агресивността или с някоя друга силна отрицателна емоция (вж. напр. Пранкович 1999, Джей 1999). Освен това, *употребата на вулгаризми сама по себе си не означава, че човек псува, макар че псуването много често включва употребата на вулгарни думи и изрази* (Бадуринa–Пранкович, под печат: 6¹). От друга страна, съществуват и псувни, които ще включим към сферата на вулгарния начин на изразяване, макар че те не съдържат нито един лек-

---

¹ Номерът на страницата за тази библиографска единица се отнася за ръкописния вариант на текста.

сикален елемент, който бихме могли да означим като вулгаризъм (напр. *A u tri materine!*). Вулгаризмите, от своя страна, в своята най-проста форма могат да бъдат дефинирани като думи, които произхождат от сферата на някакво обществено табу.

За да изясним от терминологична и от семантична гледна точка и да определим посоката на анализ на езиковите реализации, които наричаме псувня, ще си послужим с критериите, които посочва в своето интеркултурно лингвистично изследване за псувнята М. Люнг (2011: 4). А именно, той смята за псувня речевите актове, които включват думи табу (добавяме: и речевите актове, които със своята структура имплицират такива думи, дори и когато те са пропуснати); думите табу се прилагат в преносно значение, което ги отличава от истинските вулгаризми; речевият акт, който наричаме псувня, нерядко подлежи на многобройни лексикални и синтактични ограничения, което обуславя *формулният характер* на това изказване; основна е ролята на псувнята за отразяване на емоциите на говорещия.

По този начин в работата си ще се спрем, от една страна, на лексемите, от които се оформят псувните, а от друга страна, на вида (езиково) действие, което произвеждаме с псувнята. Както и при други вербални структури, при псувнята нерядко отношението между формата и функцията не е 1 : 1, т.е. имаме случаи, когато една и съща вербална реализация служи на съвсем различни комуникативни намерения, и обратно: едно и също комуникативно намерение се изпълнява от различни вербални структури.

Псувнята като неизбежност в (цивилизованата?!) междуличностна комуникация

Може би мисълта, че псувнята е показател за цивилизованост, а не за липса на цивилизованост при даден човек, най-напред изглежда учудваща. Ако трябва да вярваме на Фройд (2010: 296) обаче, човек е започнал да се цивилизова в онзи момент, когато е решил да не удари събеседника си с камък в знак на несъгласие, а е дал отдушник на своя гняв по вербален начин. Съвсем ясно е, че този вербален начин в никакъв случай не би могъл да бъде блага и любезна дума, щом функцията му е била да замени камъка.

Така псувнята, поне в една от своите функции, осмеляваме се да го твърдим, е стара колкото и човешкият езиков изказ изобщо. По-конкретно, в литературата псувнята понякога се споменава като израз на агресивност (срв. Аман 1975)², даже и на страх, а от антропологичните изследвания е

---

² Аман (1975: 153) например описва псувнята като нападателен акт, който се реализира чрез обидни думи, а от психологическа гледна точка може да се разглежда като заключителен

известно, че именно като израз на тези емоции са възникнали първите, макар и неартикулирани звуци в развитието на човека, затова не е невъзможно това, което днес характеризираме като псувня, клетва или вулгарност, да представлява всъщност наченки на праезик. Близко до това е и мнението на Ужаревич за псувнята като ядро на езика – защото тя спада към неговите основни възможности и аспекти, така че изобщо не може да се разглежда като *езиков отпадък* или *страничен продукт* (срв. Ужаревич 2012: 171). Но тъй като този езиков израз с времето е станал обществено жигосан (с което почти напълно му е отказан достъпът до „изтъчнения“ академичен свят), съвсем не е учудващо, че по-сериозно внимание му обръща съвсем малък брой учени (макар че съществува дисциплината *маледиктология*³) и че псувнята става предмет на изследване само в единични работи, които могат да се тълкуват по-скоро като кратък тематичен екскурс на отделни изследователи, отколкото като фокус на тяхната научна работа, или като по-сериозен обект на техните научни интереси.

Още едно обстоятелство, което говори в подкрепа на вкоренеността на псувнята в почти подсъзнателни сфери на човешкото същество, е и това, че *псуването и слушането на чужди псувни активира по-дълбоки и по-стари части от мозъка* (Пинкер 2008: 187). По-точно, в изследвания на нарушенията, които могат да се характеризират като афазия, е отбелязано, че говорещи с различни типове загуба на речевите способности запазват главно способността да псуват. Обстоятелството, че псувните могат да преживеят речеви нарушения като афазията, води до извода, че табуизираните думи са запазени под формата на готови и лесно достъпни формули в дясното полукълбо на мозъка (пак там, 188). Това местоположение на псувнята в мозъка съвсем сигурно обуславя и тясната връзка на псувнята с емоциите – добре известно е, че дясната страна на мозъка отговаря за емоциите.

Затова вулгарният език (и псувнята като негова комуникативна реализация) неизбежно трябва да се разглежда от перспективата на човешките емоции, при което трябва да се запитаме кой точно аспект на отделните думи, съответно изрази отключва съответните емоции. Когато става дума за псувнята, съответно за вулгарния език като цяло, емоциите, които обикновено свързваме с тях, са негативно маркирани – става дума за гняв, страх, погнуса и др. Разбира се, съществуват и форми на евфемистична употреба на псувнята, например като знак за разнеженост и съчувствие

член на тричленна причинно-следствена верига. Тази верига, по-просто казано, се състои от фрустрацията като причина, афекта като състояние и псувнята като агресивна експресия.

³ Маледиктологията е по-нов клон от психолингвистиката, който се занимава с употребата на онези езикови елементи, които се свързват с отрицателните емоции, т.е. с обидите, подигравките, псувните, съответно с всички форми на емоционално негативния начин на изразяване (Хес-Лутих 2008: 328).

(*Jebemu⁴ miša maloga!*), или пък на употреба на псувнята като изказ на приятна изненада (срв. Лучич 2014: 5) и изтъкване на някакво свойство (*Bilo je jebeno dobro*), но такава употреба на псувнята не влиза във фокуса на вниманието ни в тази работа.

Когато размишлява за емоционалната обусловеност на псувнята, Пинкер (2008: 192) твърди, че емоции като страх или погнуса⁵ не се създават чрез активиране на самите концепти, върху които се основава псувнята, защото лексемите, които се съдържат в нея, обикновено имат цял ред „благоприлични“ синоними, с чиято употреба обаче посочените емоции не се активират. По същия начин не се активират и от фонетичните характеристики на думите, защото *много от тях имат признати омоними в названията на животни, действия, а дори и хора*. Това, което определено влияе върху потенциалното активиране на някои емоции, е *свързането в двойки на определени значения и звуци*. Както показват психолингвистичните изследвания, това свързване на отделни думи с точно определени емоции е нещо, което съзнателно или несъзнателно учим от най-ранното си детство, което се доказва и от примера на двуезично израснали лица, които никога не смятат изразите от своя втори език за също толкова силни и експресивни, колкото изразите от първия си език (пак там, 196).

От табуто до псувнята

Понятието за табу е тясно свързано с определена култура, съответно културата на определена общност определя кои области от човешкия живот ще се смятат за табу в тази общност. Но независимо от конкретните разлики между областите, които са свързани с табуто, за всички култури е общо значението на самото понятие – става въпрос за нещо забранено. В западните общества в днешно време понятието за табу най-често се свързва с областите на сексуалността и расизма (Хю 2006: 463), но това не винаги е било така. По-конкретно, думата *табу* е с полинезийски произ-

---

⁴ Формулният характер на псувнята – дума или израз, е причина и за контракцията *jebemu* < *jebem tu*; също и *jebemti* < *jebem ti*. Нещо повече, вторият израз се появява в псувните и в евфемистична форма *jesemti*.

⁵ Още Дарвин (1965) дефинира емоцията на погнусата като една от първичните емоции, свързана със сетивото на вкуса, докато в някои психоаналитически изследвания (напр. Angyal 1941, в ТенХутен 2007) погнусата се дефинира като специфична реакция към отпадъчните секрети на човешкото и животинското тяло. Тези първични емоции са се вградили в морални кодове, затова не е чудно, че тъкмо секретите (фекалии, урина, сексуални секрети, кръв, пот и др.) в много от културите представляват плодородна почва за създаване на табута. Силен компонент от погнусата е желанието да нямаме контакт с това, от което ни е гнус, затова е съвсем разбираемо силното експресивно значение на псувните, които ни казват да консумираме тъкмо това, от което ни е гнус или от което се предполага, че би трябвало да ни е гнус (напр. *Jedi govna!*, *Puši kurac!*).

ход, а нейното тогавашно значение е трудно да бъде описано, защото ние днес не познаваме концептите, които е означавала по онова време тази дума⁶ (Фройд 1950: 21); значението, от една страна, на нещо забранено, опасно, а от друга страна, на нещо свято тя е получила с пренасянето си в други култури и езици.

От историческа гледна точка табутата са имали тенденция да преминават от сакралната към секуларната област⁷, а според някои мнения дори табуто представлява първата форма на неписания закон. При това, в началото се е очаквало, че наказанието ще застигне само по себе си лицето, което наруши някое табу (т.е. очаквало се е наказание от страна на някаква „висша сила“), а по-късно обществото е поело върху себе си задачата да санкционира (пак там, 23).

В своето първо обществено значение табуто е било свързано преди всичко с извършването на магии с думи, особено при вярването, че името на определени сили или създания не бива (или не може) дори да се изговори, което пък е било свързано с убеждението, че със самото изговаряне би се задействала съответната сила. Списъкът на явленията/ концептите, обхванати от такъв „страх от изговаряне“, е дълъг, затова тук ще посочим само онези, върху които направо е израсла, можем да кажем, псувнята в езиците, чиято съпоставка набелязваме в тази работа: Бог, дявол, болест, смърт, различни секрети, сексуалният акт (срв. Хю 2006: 462).

Следователно, псувнята се развива от постановените от обществото табута отчасти и заради страха от неизвестното, тя е служила като щит срещу неизвестното и неуловимото, и то именно срещу онова неуловимо, което се е скривало във формулите на разни клетви (Хес-Лутих 2008: 329). С превръщането на псувнята в съставна част от всекидневния живот на човека явленията, които стават предмет на псувнята, се включват в ежедневието и с времето стават по-малко мистични и страшни. Интересно е при това да се отбележи, че от една страна, с развитието на човешката цивилизация някои думи престават да са маркирани като табу, докато същевременно други, съвсем „невинни“ думи, получават такава маркираност. Както твърди С. Пинкер (2008: 187), непреднамерените реакции спрямо табуизирани думи могат частично да оформят езика, и то така, че съвсем невинни думи да започнат да се употребяват колоквиално с вул-

---

⁶ Според тълкуването на Фройд антоним на думата *tabu* в полинезийския език означава приблизително нещо, което е обичайно, съответно – достъпно за всички, въз основа на което може да се направи заключение, че табуто и там изконно е означавало нещо недостъпно (1950: 22).

⁷ Същото от историческа гледна точка се е случило и с псувнята, по-конкретно – и тя е слязла от нивото на богове и герои и днес, освен в религиозната област, се появява в области, които носителите на езика от някои по-стари периоди не биха разпознали като възможност за образуване на псувня (Хю 2006: 256).

гарно значение, и тогава с времето такива думи постепенно изчезват от употреба в невулгарен контекст.

Макар че връзката между псувнята и табуто е едновременно – парадоксално – и разбираема сама по себе си, и не съвсем доловима (в смисъл че няма пряко съответствие между псувнята и магията, свързана с табуто; би могло всъщност да се каже, че става дума за противоположност, защото с псувнята правим именно това, което е забранено от табуто), показателно е, че и при обществената неприемливост на псувнята става дума за въздържане от вербализация, както става и при първото възприемане на табутата като неопишуема магия. Можем следователно да кажем, че за проблематична се смята не емоционалната основа, върху която възниква псувнята, т.е. не е жигосан например гневът, страхът, болката, а определената вербална реализация на тези емоции, което отново непреодолимо напомня за най-примитивното възприемане на табутата, а именно – това, при което понятието не бива да се назовава, за да не придобие сила. Дали тази жигосаност на псувнята не се основава върху неосъзнат страх от нарушаване на равновесието, съответно на разпределението на силите в комуникацията? Дали обществото не е обявило псувнята за по-нисък (низш) стил на регистър именно за да бъде предварително отнето на лицето, което използва такъв езиков израз, предимството, което псувнята евентуално би му дала?

Псувнята като обществено образование

Както е установено в малобройните научни трудове, които се занимават с езиковия феномен на псувнята, езикът сам по себе си няма обидно, непристойно, „лошо“ значение (срв. Бадурина–Пранкович, под печат, Макенери 2006), следователно думата като конкретен езиков знак в този смисъл е невинна, но от друга страна, както твърди Катнич-Бакаршич (2012: 27), няма невинен *избор* на дискурс, затова няма и невинен *избор* на дума.

От това следва, че негативната конотация, която псувнята получава в конкретния речев акт, е свързана с илокутивната сила на речевия акт (срв. Сърл 1979: 3), тоест с комуникативното намерение на говорещия. По-точно, макар че още от времето на ранния структурализъм ни е известно твърдението за относителността на езиковия знак, т.е. че няма задължителна връзка между езиковия израз и неговото съдържание (освен, разбира се, когато става дума за секундарна мотивация), повечето хора, както твърди С. Пинкер (2008: 195), все пак са интуитивно убедени в противното. Според него хората *третираат названието на някакво явление като част от неговата същина, затова така самият акт на създаването на изказването се смята за начин на извършване на въздействие върху референта*. В този контекст молитвите и клетвите са един от начините, по които хората се опитват да въздействат върху извънезиковите обстоя-

телства в света чрез езика, а за разлика от тях табутата и евфемизмите ни служат като начин, по който се опитваме да не въздействаме върху света около нас (пак там).

Ако приемем твърдението, че вулгарните думи нямат никакъв специален езиков белег, който да ги прави вулгарни, и че този белег те получават едва със съзнателния избор на говорещия, можем да се запитаме какъв смисъл имат замените на псувни, съответно т.нар. евфемизми.⁸ С други думи, различаването на „истинския“ вулгаризъм и замаяната на вулгаризма в контекста на илокутивната цел изцяло се премахва (няма никакво значение дали ще кажем *Jebemti!* или *Jesemti!*). В подкрепа на това твърдение ще изтъкнем и факта, че съществуват определени ситуации, в които вулгаризмите са напълно неприемливи и в които не използваме и техните евфемистични замени (например в академичната комуникация между преподаватели и студенти). Освен това, можем да се запитаме въз основа на какво думата *jesemti* може да се смята за евфемистична замяна на думата *jebemti*, съответно кой именно елемент частично отнема на фонемата [s], в сравнение с фонемата [b], вулгарната конотация – единственият приемлив отговор би бил: общественият консенсус.

С основание смятаме псувнията, както и вулгарните изрази като цяло за комуникативно явление, защото, от една страна, то възниква с това, че обществото приписва на определен езиков израз белега на вулгарното, нежеланото, а от друга страна, същият този езиков знак при употреба „въреща удара“ на своя създател, съответно отнася начина на комуникиране на продукта (а и самия продукт) към контекста на социално нежеланото поведение. Този амбивалентен аспект на разглеждане на вулгарните изрази неминуемо ни довежда до теорията на П. Бурдио за сформиранието на обществените групи: а именно, обществените групи се оформят около определени елементи на културата, които учредяват обществена йерархия, основаваща се върху определени обществени убеждения. Като резултат от процеса на учредяване на йерархично отношение между обществените групи се създава възможност за идентифициране на членовете на отделна група като членове именно на тази група, но същевременно тази въз-

---

⁸ Евфемистичните замени на псувните, както и самите псувни, представляват, можем да кажем, езикова универсалия – известни са във всички езици, за които е доказано и съществуването на псувни. При това за евфемизъм в псувнията могат да се смятат онези езикови образувания, в които с вулгарни изрази съпровождаме някакво положително чувство (разнеженост – *Jebemti/jesemti gajde!*, изненада – *O, jebote, otkad tebe nisam vidjela!* и др.), както и онези езикови изрази, които чрез замяна на отделна фонема получават различна форма, но запазват същата функция, която има и оригиналната псувня. Така например, като евфемизирана псувня, съпровождаща емоцията на гняв, ще чуем изрази, в които се евфемизира вулгарна дума (*Jesemti!*), или пък изрази, в които вулгарната дума се използва в своята оригинална форма, но се променя формата на друга дума, включена в псувнията, особено ако тази дума представлява някакъв религиозен образ (*Jebemti Iruda!*, където думата *Irud* (*Ирод*) замества думата *Isus*).

можност налага йерархично позициониране спрямо другите обществени групи (Бурдио 1984: 176 и сл.). Подобна е ситуацията с определянето на употребата на езиковия знак – чрез приписването на определено значение (конотация) езиковият знак се контролира по такъв начин, че налага обществената структура, чийто символ е. С други думи, ако обществото определя кои езикови знаци трябва да се смятат за нежелателни (в контекста на тази работа – вулгарни), тогава неизбежно поляризираме такъв езиков знак по отношение на езиковите знаци, които нямат тези характеристики, съответно които съставляват противоположното – изтънчената комуникация. Чрез решението си да употреби този или онзи езиков знак лицето, не непременно преднамерено и съзнателно, се идентифицира като член на една или друга обществена група, чиято идентичност, между другото, се основава на определена употреба на езика.

Граматика и прагматика на псувнята

От граматическа гледна точка на пръв поглед може да изглежда, че благодарение на своите доста прости синтактични модели (срв. Бадуринна – Пранкович, под печат: 7) псувнята не предлага никакви по-специфични черти, към които изследването би могло да се насочи. Ако обаче погледнем синтактичната структура на различните типове псувни от комуникативна перспектива, можем да отбележим поне една интересна особеност. А именно: на всички ни са добре известни конструкциите, с които характеризираме отрицателно някое лице, като го наричаме глупак, идиот, кретен и др. В конкретната речева реализация такива псувни имат форма на съществително във вокатив, напр. *Idiote!*, нерядко в съчетание с числително, което тук има роля на интензификатор: *Idiote jedan!* Както знаем, вокативът играе в комуникацията ролята на обръщение, на инициране на комуникация, съответно – на призоваване на събеседника към диалог. В случая с изрази от типа на *Idiote!* отбелязваме загубата на тази функция при запазване на формата, така че можем да кажем, че такива изрази представляват един вид псевдовокативни конструкции, които могат да бъдат описани и като форми на псевдообръщение, тъй като не само не призовават събеседника към комуникация, но и често служат като индикатори и инициатори за приключване на комуникационния процес. Ако сравним такива изрази с подобни изрази в немския език, ще видим, че те неизбежно имат формата местоимение + съществително, напр. *Du Depp!*, което пък ни навежда на мисълта, че такава конструкция всъщност произлиза от съобщителната форма *Du bist (ein) Depp*, съответно, от констатацията, която е преминала в някаква форма на псевдовокатив (срв. Д`Ави, Майбауер 2013: 190). Макар че в хърватския език това не е толкова очевидно заради окончанието за вокатив, можем да приемем, че изконната форма на

такива изрази е всъщност съобщителната, констативната, което се вижда от запазването на констативната функция, а вокативната форма е само комуникативен избор, с който се постига експресивност на изказа.

Освен такава употреба псувнята може да изпълнява и различни роли в изречението и затова може, например, да послужи като усилителна частица (*Jebote, dodem ja tamo, kad ono...*), наречие (*Bilo je jebeno dobro!*) или дори като негация (*Kurac si ti rekao!*) или квантификатор (*Ma imam pun kurac briga*).⁹

Ако разгледаме псувнята от прагмалингвистична перспектива, задължително трябва да направим това от гледна точка на теорията за речевите актове. Ако се опитаме при това да я интерпретираме като речев акт, първото, което забелязваме, е фактът, че това, което ѝ липсва, е пропозиционално съдържание¹⁰, защото псувнята никога няма денотативното значение, съдържащо се в езиковите единици, от които се състои. Несъществуването на пропозиция е именно това, което дава възможност на псувнята да има многобройни варианти и предизвиква и нейната нестабилност – псувните възникват и изчезват, обществото създава нови изрази, според съответните обстоятелства. Разбира се, някои от псувните са по-постоянни от другите (напр. псувните, които включват женския и мъжкия полов орган в хърватския език, псувните, които включват фекалиите в немския език и др.) и именно те съставляват основата на досегашните изследвания, които включват националния и културологичния аспект.

Като вид речев акт псувнята без съмнение се включва в групата на експресивите (Сърл 1979: 15), в която влизат например извинението, изказването на съболезнование, честитенето, изразяването на благодарност и пожелаването на добре дошъл. Можем да си зададем въпроса как така това от много аспекти жигосано явление е намерило своето място в такава *изискано общество*, съответно, между речеви актове, които произлизат именно от любезното поведение. Смятаме, че приемлив отговор намираме в мисълта на Бахтин за двуаспектността на цялостното възприемане на света, която се изразява в амбивалентното съпоставяне на похвалата и псувнята, които съответстват на топографските стойностни интервали на света/културата – горните (високите) и долните (ниските). С други думи, „псувнята и похвалата са два аспекта на един и същи двутелесен свят“, те съставляват амбивалентно единство (Бахтин 1984: 198, 203; също и Ужаревич 2012: 170).

---

⁹ Повече за функционалните специфики на псувнята виж при Янеш 2009. Интересна класификация на формите псувни с оглед на тяхната функция предлага британският/американският антрополог Ашли Монтагю (Монтагю 1967: 104–106; срв. и Бадурина – Пранкович 2015).

¹⁰ Според делението, което Сърл прави на речеви акт, на локуция, пропозиция, илокуция, перлокуция и позиция. По-подробно вж за това при Сърл 1969: 26 ff.

Критериите на Сърл за класификация на речевите актове, макар и ориентирани комуникативно, не отделят внимание на това дали даден езиков израз спада към по-високия или към по-ниския регистър; те вземат предвид преди всичко пропозиционалното съдържание, илокутивната цел и посоката на приспособяване с оглед на думата и света (пак там). В случая на експресива илокутивната цел е изказването на психическото състояние на говорещия, а посока на приспособяване с оглед на думата или света липсва. С други думи, не можем да твърдим, че с експресива се опитваме да приспособим света към изказването (каквото е случаят например с директива, напр. *Затвори вратата!*), нито че изказването е отражение на картината на света (каквото е случаят с асертива, напр. *Вали сняг.*). Освен липсата на посока на приспособяване на думата по отношение на света при псувнята няма съвпадение между пропозицията и илокутивната цел. По-точно, в голям брой случаи псувнята е отражение на психическото състояние на говорещия, но това психическо състояние не е изказано в пропозиция (каквото е случаят например в речевия акт *Извинявам се!*).

От прагмалингвистична гледна точка можем да мислим и за перформативен ефект на псувнята, но и в този случай са необходими малки модуляции на теорията на перформативите, както е описана от Дж. Остин (2014: 3). А именно – приемаме перформативите за речеви актове, които не служат за описание на някакво действие, а самото действие се извършва чрез тях (така например и псувнята *Jebo ti pas mater!* съвсем сигурно не описва действие, с което някакво куче общува полово с нечия майка). Но това, което в този смисъл е специфично при псувните, е фактът, че с тях не се извършва действието, изказано в локутивната част на речевия акт, защото, както казахме, псувнята няма пропозиционално съдържание. Следователно, в този контекст псувнята е такъв речев акт, т.е. перформатив, чрез който едновременно се говори нещо и се извършва някакво действие, но това не е същото онова действие, което локутивно съставлява този речев акт, каквото е случаят при перформатива *Обявявам ви за мъж и жена!* (където и локуцията, и извършеното действие се отнасят до факта, че двама души са се венчали). С псувнята просто се изказва някаква позиция, чувство или настроение, съответно се извършва действието на клетва.

Както виждаме, в случая с псувнята става дума за доста необикновен речев акт, който не се поддава на съществуващите прагмалингвистични класификации въпреки много честата си употреба във всекидневната комуникация.

Псувнята в контекста на отделните езикови общности

Със сигурност можем да приемем твърдението, че псувнята в някои култури, съответно в някои езикови общности, е изключително често езиково явление, докато в други наистина съществува, но като цяло се използва по-рядко. Също така можем да се съгласим с твърдението, че обикновено на по-слабо развитите общности се приписва по-честата употреба на вулгаризми и псувни. Въпреки това, както констатирахме по-горе, не съществуват изследвания на псувните, които да потвърждават това убеждение, и можем да кажем, че при това става дума само за импресии, съответно за заключения, основаващи се на определени стереотипи¹¹. Съществуват обаче разлики в концептите на псувните/вулгаризмите, съответно в елементите, от които се оформят такива езикови образувания. Няколко работи за псувните се фокусират именно върху културологичните сравнителни концептуални картини, съдържащи се в псувните. Така например, Х.-М. Гаугер сравнява редица езици с оглед на най-фреквентния тип псувни, които се явяват в отделния език, и стига до малко изненадващи изводи за разлики във фокусирането при конструирането на вулгаризмите между пространствено много близки езикови общности. Може би най-учудваща е разликата между холандския и немския език – в холандския език псувните се основават върху понятието за сексуалност, а в немския – около концепта за изпражненията (Гаугер 2012: 72).¹² С други думи, съвсем идентично значение на дадена псувня в единия език се осъществява с езикови изрази, които включват половите органи, а в другия – с езикови изрази, които включват понятия, отнасящи се до телесни секрети, главно

¹¹ В хърватската наука е известно и много коментирано изследването на фра Игнация Гавран, в което, между другото, са описани и някои национални/ регионални особености в употребата на псувните (думи и изрази), като по-специално те са разгледани в балканските страни и в Унгария, при западните и северните славяни, в западна Европа (италианци, французи, англичани, немци), при класическите и другите стари народи, но и извън Европа (турци, араби, китайци, японци, индийци, ескимоси и т.н.) (срв. Гавран 1962: 72–99).

¹² Макар че не смятаме да се занимаваме по-нататък с тази проблематика, искаме да подчертаем възможността/необходимостта да се различават два вида (блудно) псуване – сексуално (полово) и анално. Словашкият лингвист Любомир Джурович констатира, че „единствената граница [между тези два типа псуване] [...] е западната граница на сексуалното пространство, която съвпада с границата на Светата Римска империя“, а според чешкия автор Любомир Хегер псуването, в което се споменават думи, засягащи ходенето по голяма нужда и ануса, излиза на сцената чак с протестантизма (знаменателно е заглавието на неговата статия – *Zaklej, a já ti řeknu odkud jsi / Изпсувай, а аз ще ти кажа откъде си*) (цит. по Пилх 2011: 17). За особен тип псуване при чехите (словаците, поляците и лужишките сърби) пише впрочем още Гавран: макар че те имат „нашия глагол, с който псуваме“, „по принцип не го използват за псувня“, и продължава: „чехите и словаците имат редица скатологични песнички и историйки. Еротично-сексуалният речник при чехите е дори доста богат, но те нямат сексуални, глаголни блудни псувни [...] Затова не е учудващо, че, както казва д-р Л. Йонке – 'конструкциите за изразяване на клетва и гняв се движат при тях в друга сфера'“ (срв. Гавран 1962: 77–78).

изпражнения. От друга страна, хърватите, които в сравнение с немците са много отдалечени пространствено, езиково и културологично от холандците, имат големи прилики с холандците в образуването на псувни, съответно, инвентарът от псувни се основава в по-голямата си част върху половите органи и сексуалността въобще. Основната разлика при холандците спрямо хърватския език е тази, че те включват в своите псувни не само обидните названия за пенис и вагина, но и други части на тялото, тясно свързани със сексуалния акт, като в техните псувни се споменават *tiet* (гърди) и *hoden* (тестиси) (пак там: 73). В групата на езиците, в които основа за създаване на псувните съставлява концептът за сексуалността, влиза, разбира се, английският език, а малко по-близки до немския концепт на псуване са французите, които основават своите псувни върху аналното и изпражненията, и шведите, които имат обща черта с немците – включването на дявола в езиковите вулгаризми и псувните (пак там, 75).

До много сходни заключения стига и авторската двойка Нюблинг и Фогел, която се занимава със сравнителен анализ на псувните и клетвите в немския, шведския и холандския език. Естествено, и те като Гаугер стигат до еднакви заключения относно концептите, от които се черпят най-фреквентните псувни: в немския език преобладават псувните, които включват изпражненията и аналността, в холандския – тези, които включват сексуалността, а в шведския доминират псувните от религиозния концепт. За сравнение, това, което в немския вулгарен език представлява думата *Scheiße* ‘сране’, в шведския е представяно от думата *дявол*, която в този език се реализира в псувните и вулгаризмите с три лексеми: *fan*, (*d*) *javel* и *satan* (Нюблинг-Фогел, 2004: 25). Освен това, посочените авторки се опитват да отделят повече място на разсъжденията защо именно тези области от дадените култури са послужили като източник за създаване на табуирани изрази. Така те се опитват да обяснят начина на конструиране на псувните от религиозна гледна точка – по-точно, фактът, че шведската култура на псувнията се основава върху дявола, а същият концепт се открива и в немската култура, би могъл да се разглежда в контекста на либерализма и протестантизма. Но в този случай остава въпросът какво се е случило в Холандия, която също е протестантска страна (пак там, 29).

Освен това, някои изследвания показват, че фокусът на псувните понякога се променя и в рамките на една култура – с течение на времето и със смените на поколенията, което е обусловено от обществената промяна, свързана с отслабването на степента на табуизираност на определена област от човешкия живот. Така например, за Холандия са характерни сексуалните псувни, защото сексуалността там е била силно потискана и табуизирана, а когато потискането на сексуалността отслабнало, се е освободило място за вербално рефериране към този концепт (пак там, 30). Разбира се, по-мощни изследвания на тази тема все още липсват, така че

и за причините за културологичните особености на псувнята можем само да гадаем. Макар че такива пояснения изглеждат приемливи, аргументацията може да се насочи и в обратната посока: известно е, че човек винаги го привлича това, което е забранено, затова в този контекст и псувнята е по-експресивна, когато се отнася до някоя „забранена“ област. Например, ако сравним честотата на вулгаризмите и псувните, които засягат областта на религията в хърватския и в чешкия език (при което хърватската култура е известна като подчертано католическа, а чешката като по-атеистична), ще забележим, че в чешкия почти няма вулгаризми и псувни, които биха се характеризирали като богохулство, докато хърватският език е пълен тъкмо с такива езикови образувания (срв. Пилх 2011: 29).

Заклучение

От всичко казано дотук се вижда, че псувнята е специфично езиково-социално образувание, което може да изпълнява различни функции в комуникацията (обида, езиков паразит, попълване на празно място в изречението, израз на разнеженост и т.н.). И не само това! От една страна, псувнята може да е показател за желание комуникацията да продължи, а от друга страна, тя често означава тъкмо обратното – прекъсване на общуването. Тази нейна многофункционалност (а с това и „неуловимост“, чийто резултат са и проблемите, на които се натъкваме при опитите тя да се определи по-точно и/или да получи системно описание) със сигурност е допринесла, заедно със споменатото обществено избягване на тези езикови изрази, за факта, че псувнята е избрана за тема, може да се каже, на пренебрежимо малък брой лингвистични работи. Разбира се, условията за изучаване на псувнята като преди всичко и в най-голяма степен експресия на човешките емоции са неподходящи преди идването на т.нар. емоционален обрат (Шварц-Фризел 2007: 1), при който именно емоциите си извоюват статут на предмет, достоен за научно внимание.

Общоизвестно е твърдението, че работата на Дж. Остин *How to do things with words* означава началото на лингвистичния обрат към възприемане на езика като средство, с което езиковата действителност не само се описва, но се и създава, а тази идея се продължава по-нататък от Дж. Сърл и Й. Хабермас¹³, от които пък знаем, че дейността на езика поражда всъщност обществени събития. С други думи, ние не говорим за света, а с речта си създаваме обществената реалност, в която речта се отразява в създаване на обществени връзки с партньора в комуникацията (срв. Кремер 2007: 32). В този контекст е още по-учудващ фактът, че на псувнята като образцов пример за явление на изключително обществено

---

¹³ Тук става дума за приноса на Сърл към теорията на речевите актове в книгата му *Speech acts* (1969) и за съчинението на Хабермас *Theorie des kommunikativen Handels* (1981).

взаимодействие, на отношения между събеседниците и действия с езика в езиковофилософските разработки не е отредено мястото, което ѝ се полага. Освен това, можем да поставим въпроса как да *помирим* псувнята с класическата езиковофилософска дефиниция на комуникацията като образуване на общественото взаимодействие, особено като вземем под внимание някои нейни реализации, в които тя означава тъкмо обратното – разрушаване на общественото взаимодействие.

Макар че с тази работа се стремим да допринесем за поправяне на несправедливото пренебрегване на това интересно и разнообразно езиково (комуникационно) явление, както виждаме, темата все още изобщо не е изчерпана, а човек получава впечатление, че с всеки опит за интерпретация на отделни функционални аспекти на псувнята се поставят повече нови въпроси, отколкото се получават отговори.

Библиография

- Аман 1975: Aman, R. *Bayrisch-österreichisches Schimpfwörterbuch. Lexikon der Schimpfwörter. Psychologisch-sprachliche Einführung ind das Schimpfen*. München: Goldmann, 1975.
- Бадурин – Пранкович, под печат: Badurina, L., I. Pranjković. *Jezična i pragmatična obilježja psovke. – Romanoslavica*. Bukurešt: Universităţii din Bucureşti, под печат.
- Бахтин 1984: Bakhtin, M. *Rabelais and His World*. (прев. Н. Iswolsky). Bloomington, Indiana: University Press, 1984.
- Бурдийо 1984: Bourdieu, P. *Distinction: a Social Critique of the Judgement of Taste*, London: Routledge, 1984.
- Гаугер 2012: Gauger, H.-M. *Das Feuchte und das Schmutzige. Kleine Linguistik der vulgären Sprache*. München: C. H. Beck, 2012.
- Гавран, 1962: Gavran, I. *Bludna psovka: povijesno-psihološka studija*. Sarajevo: Udruženje katoličkih svećenika NR BiH, 1962.
- Гофман 1959: Goffman, E. *The presentation of self in everyday life*. New York: Doubleday, 1959.
- Гофман 1967: Goffman, E. On face-work: An analysis Of ritual elements in social interaction. – In: *Interaction ritual: Essays on face-to-face behavior*. New York: Random House, 1967.
- Д’Ави, Майбауер 2013: D’Avis, F., J. Meibauer: „Du Idiot/Din Idiot!“ Pseudovocative constructions and insults in German (and Swedish). – In: Noel, Patrizia/Sonnenberger, Barbara (ed.): *Vocative! Addressing between System and Performance*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2013, 189–217.
- Дарвин 1872/1965: Darwin, Ch. R. *The Expression of the Emotions by Man and Animals*. Chicago: Chicago University Press, 1872/1965.
- Джей 1999: Jay, T. *Why We Curse. A Neuro-Psycho-Social Theory of Speech*. Philadelphia-Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1999.

- Дундес 1987: D u n d e s , A. *Sie mich auch! Das Hinter-Gründige in der deutschen Psyche*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1987.
- Кремер 2007: K r ä m e r , S. Sprache als Gewalt oder: Warum verletzen Worte – In: Hermann, K. Steffen, Krämer, Sybille, Kuch, Hannes (ed.) *Verletzende Worte. Die Grammatik sprachlicher Missachtung*. Bielefeld: Transcript Verlag, 2007.
- Катнич-Бакаршич 2012: K a t n i ć - B a k a r š i ć , M. *Između diskursa moći i moći diskursa*. Zagreb: Zoro, 2012.
- Лучич 2014: L u č i ć , R. Kako to tamo psuju? Vulgarizmi u hrvatskom i nizozemskom: jedan slučaj 'lažnih' neprijatelja. – Доклад пред научна конференция на Хърватското дружество за приложна лингвистика *Многоезичието като предмет на мултидисциплинарни проучвания*; работата е достъпна на: <https://www.google.hr/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=Radovan+Lu%C4%8Di%C4%87+kako+to+tamo+psuju+HDPL>, последно посетен на 20.12.2015.
- Люнг 2011: L j u n g , M. *Swearing. A Cross-Cultural Linguistic Study*. New York: Palgrave Macmillan, 2011.
- Макенери 2006: M c E n e r y , T. *Swearing in English. Bad language, purity and power since 1586 to the present*. London-New York: Routledge, 2006.
- Монтагю 1967: M o n t a g u , A. *The Anatomy of Swearing*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1967.
- Мор 2013: M o h r , M. *Holy Shit. A Brief History of Swearing*. Oxford-New York: Oxford University Press, 2013.
- Нюблинг, Фогел 2004: N ü b l i n g , D. , V o g e l , M. Fluchen und Schimpfen kontrastiv. – In: *Germanistische Mitteilungen* 59, 2004, 19–33.
- Остин 2014: A u s t i n , J. L. *Kako djelovati riječima* (прев. А. Milanko). Zagreb, Disput, 2014.
- Пилх 2011: P i l c h , P. *Psovka u hrvatskome i češkome jeziku. Završni rad*. Brno: Масариков университет в Бърно. 2011. Достъпно на адрес https://www.academia.edu/5476038/Psovka_u_hrvatskome_i_%C4%8De%C5%A1kome_jeziku; последно посетен на 13 декември 2015.
- Пинкер 2008: P i n k e r , S. *The Stuff of Thought. Language as a Window into Human Nature*. London: Penguin Books, 2008.
- Пранкович 1999: P r a n j k o v i ć , I. Vulgarizmi i psovke. – In: I. Pranjković *Ogledi o jezičnoj pravilnosti*. Zagreb: Disput, 2010, 115–118.
- Сърл 1969: S e a r l e , J. R. *Speech acts*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1969.
- Сърл 1979: S e a r l e , J. R. *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 1979.
- ТенХутен 2007: T e n H o u t e n , W. D. *A General Theory of Emotions and Social Life*. London-New York: Routledge, 2007.
- Уайнриб 2005: W a j n r y b , R. *Expletive deleted: a good look at bad language*. New York – London: Free Press, 2005.
- Ужаревич 2012: U ž a r e v i ć , J. Fenomenologija psovke. – In: J. Užarević. *Književni minimalizam*. Zagreb: Disput, 2012, 167–184.
- Франкфурт 2006: F r a n k f u r t , G. H. *Bullshit*, prev. Michael Btschoff, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2006.

- Фройд 1950: Freud, S. *Totem and Taboo. Some Points of Agreement between the Mental Lives of Savages and Neurotics*. London – New York: Routledge, 1950.
- Фройд 2010: Freud, S. "On the psychical mechanism of hysterical phenomena". – In: *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. New York: W. W. Norton & Company, 2010, 287–298.
- Хабермас 1981: Habermas, J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. T. 2. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1981.
- Хес-Лутих 2008: H e s - L ü t t i c h , E. W. B. Himmel Herrgott Sakrament! Gopfridstutz! und Sackzement! Vom Fluchen und Schimpfen – Malediktologische Beobachtungen. – In: *Kodikas/Code, Ars Semeiotica*, Volume 31, № 3–4. Tübingen: Günter Narr Verlag, 2008, 327–337.
- Хю 2006: Hughes, G. *An Encyclopedia of Swearing. The Social History of Oaths, Profanity, Foul Language, and Ethnic Slurs in the English-Speaking World*. New York: M. E. Sharpe, 2006.
- Шварц-Фризел 2007: S c h w a r z - F r i e s e l , M. *Sprache und Emotion*. Tübingen–Basel: A. Francke Verlag, 2007.
- Янеш 2009: J a n e š , F. Funktionale Besonderheiten kroatischer Schimpfwörter. – In: Kabić Slavija i Goran Lovrić (ed.): *Mobilität und Kontakt – Deutsche Sprache, Literatur und Kultur in ihrer Beziehung zum südosteuropäischen Raum*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2009, 197–208.

Превод от хърватски: Димка Савова

e-mail: lbadurin@ffri.hr

nikolina.palasic@uniri.hr

Filozofski fakultet, Sveučilište u Rijeci
Sveučilišna avenija 4, HR-51000 Rijeka

Семантика и прагматика *или синтаксис, семантика и прагматика*

Дафина Генова

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

В статията са представени и подвергнати критическому анализу две ясно изражени тенденции на изследвания в областта на прагматиката – прагматика на изводимостта и прагматика на корелацията форма-функция. Основната цел на прагматиката на изводимостта – да се установи отношението семантика-прагматика, тогава как функционалната прагматика разбира прагматиката по-широко. Ейната цел – да се открие взаимодействието и отношенията между синтаксиса, семантиката и прагматиката. В статията се дават аргументи както за предимствата, така и за недостатъците на двата подхода.

The aim of the paper is to present and critically evaluate two distinct tendencies in pragmatics studies – inferential pragmatics and form-function pragmatics. The goal of inferential pragmatics is to explicate the semantics-pragmatics distinction, whereas the form-function pragmatics proposes a wider understanding of pragmatics – the interface between syntax, semantics and pragmatics. Arguments are provided for the advantages and disadvantages of both tendencies.

Ключови думи: контекст, значение в контекст, изводимост, граматика и прагматика

Въведение

Прагматиката е нова лингвистична дисциплина и е разбираемо да съществуват разногласия относно предмета ѝ на изследване. След като предлага и отхвърля няколко работни дефиниции в първата систематизирана монография по прагматика, Ст. Левинсън завършва с тясно екстенсивно разбиране, включващо деиктични изрази, имплицатури, пресупозиции, речеви актове и анализ на речта (Левинсън 1983: 27), въпреки че то също не е идеално, тъй като изключва евентуални нови, все още неидентифицирани прагматични феномени. Минималистично разбиране за прагматиката в рамките на разграничението какво се казва срещу какво се имплицира срещаме и у философи (Грайс 1989; Бах 1999). По-широкото разбиране за предмета ѝ на изследване поставя прагматиката между социолингвистиката и психолингвистиката (Левинсън 1983: 374-375), а най-широкото разбиране – изучаването на езика от когнитивна, социална и културологична гледна точка (Версхюрен 1999).

Дефинирането на обекта на изследване на прагматиката зависи до голяма степен от трудностите при разграничаването ѝ от семантиката, така

че най-дискутираният дебат в момента (публикации на английски език) е именно дебатът за границата между семантиката и прагматиката. По традиция, ако дадено значение не може да се обясни от гледната точка на семантиката (или явление от областта на синтаксиса), се прехвърля на прагматиката. Според П. Грайс семантиката изследва „онова, което се казва“, което е „пряко свързано с конвенционалното значение на думите (на изречението)“ (Грайс 1989: 25). Възниква обаче въпросът как обясняваме значението на „онова, което се казва“, или на изречението. Изреченската семантика се интересува само от значението на деконтекстуализираното съобщително изречение. Значението му се обяснява с единството на две понятия: референция (условията за истинност или обстоятелствата в света, които правят деконтекстуализираното съобщително изречение истинно) и смисъл – пропозицията, която то изразява. Терминът *пропозиция*, от своя страна, се използва със следните значения: 1) мисъл; 2) абстрактното значение на деконтекстуализираното съобщително изречение, когато то се използва за описанието на дадено положение на нещата (state of affairs) в действителността и 3) като метаезик за представяне на значението на съобщителното изречение или като пропозиция на пропозицията. Като метаезик пропозицията се състои от аргумент/и и предикат. Аргументът/аргументите представят предмети от действителността, а предикатът представя качество на предметите, както и отношенията (relations) между тях. Какво казва говорещият за света чрез съобщителното изречение? Той назовава някого, напр. с израза *Иван*, и с останалите изрази, напр. *говори английски*, приписва качество на Иван, където *Иван* е референциален израз, а *говори английски* – предикативен. При линейната репрезентация на пропозицията предикатът предхожда аргумента/аргументите, като последните се дават в скоби. В случая при репрезентацията на значението на *Иван говори английски* в (1а) граматичното време се игнорира, а *Говори* представя предикативния израз *говори английски*. В (1г) значението на (1б) е представено още по-абстрактно като конюнкция, където *Книга* се преосмисля като качество на множество от обекти x:

- (1) а. *Говори (Иван)*
 б. *Иван прочете една книга.*
 в. *Чета (Иван, Книга)*
 г. $\exists x((\text{Книга}(x) \ \& \ (\text{Чета}(\text{Иван}, x)))$

Защо при опитите да се разграничи прагматиката от семантиката се използва пропозиционална, а не падежна семантика? Защото пропозицията отчита референцията на съобщителното изречение: думите именува обекти, качества и отношения от действителността, а съобщителното изречение описва положение на нещата. Наистина, звуковете имат потенциала да предават значение в комбинация с други звукове, морфемите са

най-кратките значещи единици в езика, но само думите (има изключения) и съобщителните изречения се отнасят към същности от действителността. Да не забравяме, че освен какво е значение, семантиката се стреми да обясни отношението език-действителност, които другите дялове на граматиката¹ – фонетика и фонология, морфология и синтаксис – няма как да обяснят. Падежната семантика е по-близка до синтаксиса от пропозиционалната семантика, поради което от нея повече се интересуват изследователи в областта на синтаксиса, докато от пропозиционална семантика повече се интересуват семантици и, разбира се, философи. Семантичните падежи Агенс, Пациенс, Инструмент и т.н. също вземат под внимание как съобщителното изречение се отнася към действителността, но те именуваат само отделни елементи на описваната ситуация; с други думи, падежната семантика не предлага обобщено понятие за тяхната конфигурация, за разлика от **положение на нещата** като референт на съобщителното изречение при пропозиционалната семантика.

В статията приемам минималистичното разбиране за прагматиката, обясняващо предмета ѝ на изследване по отношение на семантиката: семантиката изследва пропозиционалното значение и семантичната изводимост (entailment)², докато прагматиката изследва аспекти на значението отвъд пропозицията или значение в контекст като референция, импликатури, пресупозиции, речеви актове и изводимост (inference, inferencing) в резултат на структурата и организацията на разговора, които не са част от онова, което се казва. Прагматичните аспекти на значението се извеждат от контекста (вербален, ситуационен и фонови), от принципи на употреба на езика и от интенцията на говорещия. Целта на прагматиката е да специфицира значението на изказването (utterance meaning). Проблемът е, че пропозиционалното значение не е изцяло автономно по отношение на прагматиката. Още Грайс признава, че за да се стигне до „онова, което се казва“, т.е., за да стигнем до пропозицията, която съобщителното изречение изразява, се нуждаем от контекста за: (1) приписване на референти на деиктичните изрази и (2) премахване на двузначност (лексикална, референциална и синтактична), като (1) и (2) в същността си са прагматични процеси. Разбира се, „онова, което се казва“, включва и трети компонент: възстановяването на елиптични синтактични структури, аргументирано от лингвисти последователи на Грайс (Левинсън 2000).

---

¹ В статията се придържахме към становището на Лийч 1990: с. 179, за следните дялове на граматиката: фонология, синтаксис (включващ морфологията) и семантика.

² Аналитичното следствие представлява семантична изводимост, при която значението на Изречение₂ следва от значението на Изречение₁: *Това е лале* (Изр.1) винаги води до *Това е цвете* (Изр.2). Аналитичното следствие се поражда от лексикални отношения по значение като частична синонимия и хипонимия.

Прагматика на изводимостта

Към настоящия момент в изследванията по прагматика се очертават две направления: прагматика на изводимостта (inferential pragmatics) и прагматика на корелацията форма/функция (form/function pragmatics) или функционална прагматика. Прагматиката на изводимостта представлява продължение на философските традиции в прагматиката и в това направление работят както философи, така и лингвисти, докато представителите на второто направление са само лингвисти. Грайс (1975/1991; 1989) с право се смята за основоположник на прагматиката на изводимостта – нещо повече: максимите му, в основата на които стои човешката рационалност, са повлияли не малко изследователи. Грайс е и основоположникът на инференциалния модел на комуникация (1968/1991), според който основната цел на говорещия е да предаде на слушателя интенцията на изказването си и слушателят да я разпознае. Вербално предадената информация (традиционният модел на комуникация на Ф. Сосюр – кодиране и декодиране на информация) е само отправната точка, откъдето слушателят тръгва, за да стигне до интенцията на говорещия. Интенцията на дадено изказване често не е вербално предадена и слушателят достига (или не) до нея индиректно чрез инференции от видовете контексти и принципи на употреба на езика: при загуба в комуникацията слушателят директно пита говорещия какво е възнамерявал да каже. С други думи, инференциалният модел на комуникация прави разграничение между значение на изречението (пропозиционалното значение) и значение на говорещия (speaker's meaning) или една и съща вербално предадена информация се интерпретира по различен начин в зависимост от интенцията на говорещия. Най-голямо разминаване между значение на изречението и значение на говорещия има при иронията, при която говорещият мисли обратното на онова, което казва.

Грайс разглежда два вида имплицатури: конвенционални и имплицатури на разговора. Конвенционалните имплицатури се извеждат от значението на определени лингвистични изрази, напр. *дори, поне, още повече* *че*, но тъй като не влияят на пропозиционалното значение, са смятани за проява на прагматична изводимост. Имплицатурите на разговора, от своя страна, са два вида: генерализирани³ и партикуларни. Партикуларните имплицатури на разговора се извеждат от маркиран контекст, напр. този в (2). Имплицатурите на разговора се извеждат от значението на цялото

---

³ Генерализираните имплицатури на разговора са скаларни (scalar) и към части от изречение (clausal). Скаларните имплицатури се извеждат от скали, формирани въз основа на лексикално значение, напр. скалата <горещ, топъл, хладък, студен>. Когато кажем *Кафето е топло*, скаларната имплицатура към него е по отношение на думата вляво, а именно: *Кафето не е горещо*. Имплицатурите към частите на сложното изречение *Дъжд вали и слънце грее* ще бъдат следните: *Възможно е да вали дъжд, Възможно е да не вали дъжд, Възможно е да грее слънце, Възможно е да не грее слънце*.

изказване и от нарушаването – но и от спазването – на кооперативния принцип⁴ и неговите максими.

(2) А: *Къде ми е пържолата?*

Б: *Кучето изглежда много доволно.*

Импликатура към Б: Може би кучето е изяло пържолата.

Друга съществена черта на импликатурите на разговора е, че те могат директно да се отричат, без да се стига до противоречие. Импликатурата на разговора към (3а) е тази в (3б) в резултат на неспазването на максимата за количество на предаваната информация – импликатура, която в (3в) директно се отрича:

(3а) *Той издъхна в ръцете на (една) жена.*

(3б) *Той издъхна в ръцете на съпругата си (не на майка си, не на дъщеря си).*

(3в) *Той издъхна в ръцете на (една) жена, всъщност съпругата му.*

Левинсън (2000) като последовател на Грайс също счита, че прагматиката допълва непълната пропозиция на „онова, което се казва“, но предлага свое виждане как тя участва при спецификацията на пропозиционалното значение. Между двете нива на интерпретация на изказването – какво се казва и какво се имплицира (импликатури) при Грайс – Левинсън въвежда трето ниво: дефолт интерпретация или интерпретация по подразбиране (default interpretation), което той нарича типизирано значение (utterance-type meaning). До дефолт интерпретацията говорещият стига въз основа на общи принципи, но не и въз основа на контекста и на интенцията на говорещия. Генерализираните импликатури на разговора според Левинсън формират това трето ниво на интерпретация. Типизираното значение не се основава „на директна изводимост по отношение на интенцията на говорещия, а по-скоро на базата на общи очаквания за това как обичайно се използва езикът“ (Левинсън 2000: 22).

Левинсън споменава в цитираната монография, че илокутивната сила на изказването също допринася за спецификацията на пропозиционалното значение, но се фокусира основно върху генерализираните импликатури на разговора. Според него те основно съдействат за спецификацията на пропозиционалното значение, включително и за приписването на референти и снемането на двузначност. Те се пораждат от взаимодействието на три евристични принципа: за количество (Q – quantity), за информативност на изказването (I – informativity) и за начин на поднасяне на изказването (M – manner), като Q и I представляват реинтерпретация на максимата на Грайс за количество, а именно: изказването да е толкова

---

⁴ В българското езикознание терминът е познат и като *принцип на сътрудничеството* (Ницолова 1984).

информативно, колкото е необходимо и изказването да не бъде по-информативно, отколкото е необходимо (Грайс 1975/1991). М принципът не се различава от този при Грайс. Ето как Левинсън формулира трите принципа (2000: 31–33):

- Q принцип: което не е казано, не е;
- I принцип: което е казано по несложен начин, описва стереотипна ситуация;
- M принцип: което е казано по сложен начин, описва маркирана ситуация.

Нужно е да се направи следното уточнение по отношение на максимата за качество на Грайс, която не винаги се интерпретира правилно. Тази максима не се отнася за истинността (truth) на онова, което говорещият твърди за света чрез изказването, а за неговата достоверност (truthfulness), така че стандартната импликатура към изказването на говорещия в (4a) при спазването на максимата на Грайс за качество е тази в (4б):

(4a) *Петър говори английски.*

(4б) *Вярвам, имам основания за това, че Петър говори английски.*

С други думи, условията за истинност (обстоятелствата от действителността) правят пропозицията като абстрактна същност истинна или неистинна, но когато говорещият описва дадено положение на нещата, описанието му най-често има приблизителен, но не и абсолютен характер. Според Левинсън евристичните принципи, които той постулира, се прилагат в следната последователност: $Q > M > I$. По Q се извеждат генерализирани скаларни импликации, по I се извеждат импликации към условни и двойно условни изречения (изречения, въвеждани с *ако и само ако*), конюнкции с темпорална и каузална зависимост и др., докато M постулира да не описваме дадено положение на нещата по сложен начин, когато можем да го опишем по несложен. Например, да не се използва двойно отрицание в *Не е вярно, че Петър не говори английски* за равностойното му *Петър говори английски*. Впрочем, различните видове елипси също могат да се обяснят със спазването на I принципа (да не се казва очевидното) – примерът в (5):

(5) *Петър влезе в стаята и отиде до прозореца.*

След генерализираните импликации на разговора се извеждат партикуларните импликации, за да се стигне до значението на говорещия.

Теорията за релевантността на Д. Спърбър и Д. Уилсън (1986/1995) постулира само един принцип, който стои в основата на комуникацията: принципът на релевантността (the relevance principle). Тази теория също е във формата на инференциалния модел на комуникация на Грайс. Крайна цел

на теорията е разпознаването на комуникативната интенция на говорещия от слушателя. Обемът на понятието „онова, което се казва“, е максимално разширен: то включва много повече прагматика от приписването на референти и снемането на двузначност, както е при Грайс. Основания: много често съобщителните изречения изразяват непълна пропозиция и прагматично детерминирани аспекти на значението я допълват или „обогатяват“ „онова, което се казва“. Те включват говорещия, слушателя, както и времето и мястото на изказването, които са, както е известно, постоянни контекстуални параметри на изказването. За „обогатената“ (допълнена) пропозиция Спърбър и Уилсън използват термина експликатура (explicature, от explicare – обяснявам), която, според тях, е близо до „онова, което се казва“. Според техни критици обаче, при Спърбър и Уилсън става дума не за семантика на условия за истинност (truth-conditional semantics), а за прагматика на условия за истинност (truth-conditional pragmatics). Схващането им е известно като максималистично разбиране за „онова, което се казва“. Експликатурата представлява кодирано значение плюс прагматична изводимост на базата на контекста (изключва се интенцията или значението на говорещия), докато импликатурата е допълнителна прагматична изводимост от експликатурата, за да се достигне до комуникативната интенция на говорещия и до значението на изказването. Теорията за релевантността изключва конвенционалните импликации по смисъла на Грайс. В примерите в (6) думите извън скоби изразяват непълна пропозиция, докато непълната пропозиция, заедно със значението на думите в скоби, съответно са експликации.

- (6) *(аз, Дафина) Не съм закувала (днес).
 Пак вали (дъжд, сняг, в Търново, сега).
 Петър взе приспивателно и (в резултат на това) заспа.
 Петър и Петранка си купиха пиано (заедно).
 Петър влезе в стаята и (Петър) отиде до прозореца.
 Тя (Ивана) е по-добре (отколкото Ивана беше).
 Петър е висок (за шестгодишно момче?).
 Хареса ми (гледането на) филма.
 А1: Гладна ли си?
 Б: Не много.
 А2: Изяла съм един сандвич с шунка.
 Експликатура към А2: Изяла съм един сандвич с шунка (скоро днес).
 Импликатура към А2: Не съм гладна.*

Експликациите представляват директно комуникирани, неартикулирани конституенти на пропозицията, която дадено съобщително изречение изразява, докато импликациите се комуникират индиректно. Много от генерализираните импликации на разговора по Грайс теорията за релевантността интерпретира като експликации. Да обобща: има три вида значение

от гледната точка на теорията за релеванността: 1) непълна пропозиция, независеща от контекста; 2) експликатура - прагматично обогатена пропозиция от контекста и 3) импликатура/и, изведена/и от експликатурата.

Видяхме, че в прагматиката на изводимостта контекстът играе роля както при семантичната интерпретация на съобщителното изречение, така и при интерпретацията на изказването. Проблемът се свежда до това, колко се взема от прагматиката, за да се обясни семантиката. За да илюстрирам този факт, нека да анализираме в (7) значението на едно и също съобщително изречение първо от гледната точка на максималистичната семантика, включваща максимално количество прагматика, а след това от гледната точка на минималистичната семантика, включваща минимално количество прагматика (лексико-синтактична интерпретация):

(7) *Колата на Петър е червена.*

Максималистична интерпретация: *Колата, която Петър притежава, е червена отвън* или *Колата, на която Петър е дизайнер, е червена отвън* или *Колата, която Петър кара, е червена отвън.*

Минималистична интерпретация: *Колата, намираща се в някакво отношение към Петър, е червена по някакъв начин.*

Преимуществото на максималистичната интерпретация е в това, че тя е много по-близо до онова, което говорещият комуникира: при нея, също така, истинността/неистинността на пропозицията, която съобщителното изречение изразява, е максимално контекстуално обусловена, докато при минималистичната семантика значението е максимално независимо от контекста на употреба, следователно обобщено. Обобщеното значение обаче води до обратна зависимост между обобщеност и различните обстоятелства в света (условията за истинност), които удовлетворяват съобщителното изречение (Сърл 1979: 126). В (8) каква порода е котката, която е на килима, лежи ли тя по корем, настрани или е изправена на задните си крака? Цялото ѝ тяло ли е на килима или предните ѝ лапи са извън него?

(8) *Котката е на килима.*

Както в теорията на Левинсън за генерализираните импликатури на разговора, така и в теорията за релеванността, пресупозиции не съществуват. Те се реинтерпретират както следва: и двата подхода разглеждат пресупозициите към положителни изречения като семантична изводимост или като аналитично следствие. Левинсън разглежда пресупозициите към отрицателни изречения като генерализирани импликатури на разговора, докато теорията за релеванността ги разглежда като експликатури.

В таблицата са дадени схващанията на Грайс, Спърбър и Уилсън и на Левинсън за разграничаването и интерфейса между семантиката и прагматиката (Левинсън 2000: 195).

автор	семантична репрезентация	референти, двузначност	минимална пропозиция	обогатена пропозиция	допълнителни пропозиции
Грайс 1989	какво се казва			импликатура	
Спърбър и Уилсън 1986	семантика	експликатура			импликатура
Левинсън 1988	какво се казва				
	кодирано значение	импликатура			

Очевидно е, че в опитите да се разграничи семантиката от прагматиката се стига до порочен кръг: за да стигнем до „онова, което се казва“, се нуждаем отчасти от прагматична изводимост, но за да стигнем до допълнителната прагматична изводимост (импликатурите), се нуждаем от „онова, което се казва“.

Функционална прагматика

Другото направление в прагматиката, както вече отбелязах, е прагматиката на корелацията форма-функция (form/function pragmatics) или прагматика на функционалистите (Ариел 2008, Ариел 2010; Грийн 1996; Шифрин 1987). Привържениците на това направление търсят корелация между форма и функция, като дават прагматично обяснение за функцията. Направлението води началото си от привържениците на генеративната семантика с изследванията във функционалния синтаксис, а по-късно и с изследване на значението на прагматичните частици (Шифрин 1987), като последните водят до конвенционални импликатури. Тъй като информационната структура на изречението и конвенционалните импликатури не влияят върху условията за истинност на съобщителното изречение, функционалистите ги смятат за прагматични явления.

М. Ариел (2008; 2010) разглежда граматиката като конвенционален код, а прагматиката като изводимост извън граматиката (code/inference criterion). Двете са както самостоятелно обособени, така и допълващи се. Лингвистичните изрази притежават конвенционално значение (лексикално и пропозиционално в рамките на граматиката) и почти всички лингвистични изрази притежават и прагматично обусловени аспекти на значението. И по-точно, граматиката „се ръководи от конвенционалност, свързваща определени лингвистични изрази с определени значения и/или условия за употреба, докато прагматиката ... от изводимост, чувствителна към контекста, при интерпретацията на лингвистичния израз“ (Ариел

2010: 233). Възниква въпросът: след като всички лингвистични изрази притежават конвенционално и почти всички прагматично значение, това не обезсмисля ли разграничението между граматиката и прагматиката? И в този смисъл не е ли по-уместно да се приеме екстенсионалното определение на Левинсън за прагматиката въпреки неговото несъвършенство?

Прагматичната функция на страдателния залог е игнорирането на извършителя на действието, а да-конструкцията в (9) изразява по-голяма убеденост – прагматично значение – на субекта от тази на подчиненото допълнително изречение в (10):

(9) *Той очаква да спечели.*

(10) *Той очаква, че ще спечели.*

Прагматичното значение напр. на сегашно време, когато то се използва за изразяване на бъдещо действие, е предварителна уговорка за действието или събитието – примерът в (11):

(11) *Той ще я види утре > Той се вижда с нея утре.*

В английския език възможностите за изразяване на бъдещо действие са повече от тези в българския език и същите образуват скала на сигурност за извършване на бъдещото действие, като формата *to be going to V* изразява най-голяма сигурност в сравнение с останалите форми, дадени в (12):

(12) *He will see her tomorrow > He is seeing her tomorrow > He sees her tomorrow > He is going to see her tomorrow.*

Някои лингвисти обаче смятат тази функция на формите за изразяване на бъдещо действие като част от граматиката (Принс 1982). Наречията поясняват глагола в изречението, но това не важи за т.нар. изреченски наречия (*sentential adverbials*) в английския език, които поясняват цялото изречение. Приравняването на изреченските наречия към останалите наречия е възможно единствено чрез тяхната прагматична функция или когато те поясняват перформативен глагол в имплицитно перформативно изречение, предхождащо главното изречение (Левинсън 1983: 255) или (13а) винаги се интерпретира като изречението в (13б). В българския език също е необходимо перформативно изречение, поради което буквалният превод на (13а) *Откровено, той не става за тази работа* считам за неприемливо за българския език. Доколкото ми е известно в българската граматика не се предлага прагматично обяснение за *Откровено ти казвам*.

(13) а. *Frankly, he's not fit for the job.*

б. *I tell you frankly he's not fit for the job.*

Разногласията в прагматиката не се свеждат само до разграничаването на семантика от прагматика или до взаимодействието между синтаксис, семантика и прагматика от гледната точка на референциално-ролева-

та граматика (Вейлин 1993, 2008). В прагматиката има разногласия и по отношение на постулирането на различни принципи на употреба на езика (Генова 2005, 2015), както и използването на различни термини за една и съща изводимост най-често поради смяна на перспективата, от която се гледа дадено езиково явление (Генова 2000, 2015). Изводимостта представлява когнитивна способност дори когато е мотивирана от граматиката и все още е неустановено и спорно кога се използва дедукция, индукция или абдукция при интерпретацията на изказването. Все пак, установено е, че при интерпретацията на изказването е необходима синтактична, семантична и контекстуална информация (Стивънсън 1993). Има сведения, че синтактичната информация (структурата) се интерпретира автоматично, като значението отхвърля по-малко вероятната синтактична информация. Освен това съществуват последователни, паралелни и интерактивни модели за активирането на трите вида информация, като се сочат основания за всеки модел (пак там).

Заклучение

В статията представих две схващания за предмета на изследване на прагматиката: по-тясно разбиране в традицията на Грайс в рамките на разграничението значение на изречението и значение на изказването и едно по-широко разбиране от гледната точка на граматиката като корелация между форма и функция. Възможни са и други интерфейсни отправни точки: когнитивна лингвистика, социолингвистика и не на последно място типология на езиците и историческа лингвистика. Защото именно от гледната точка на историческата лингвистика се вижда как вчерашната прагматика се е превърнала в граматика. Прагматиката във философската традиция се фокусира върху отношението език-действителност и обяснява референцията, докато когнитивната лингвистика се фокусира върху отношението съзнание-език и върху когнитивните принципи, структуриращи и организиращи знанията ни за езика, но няма теория, която да взема под внимание и двете отношения, тъй като такава теория е невъзможна. Да се обясни взаимодействието между синтаксиса, семантиката и прагматиката изглежда по-възможно, при положение че на езиковите явления се гледа от пределно широка гледна точка.

Библиография

- Ариел 2008: Ariel, M. *Pragmatics and Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Ариел 2010: Ariel, M. *Defining Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

- Бах 1999: B a c h , K. The semantics-pragmatics distinction: what it is and why it matters. – In: K. Turner (ed.). *The Semantics-Pragmatics Interface from Different Points of View*. Oxford: Elsevier Science, 1999, 65–84.
- Вейлин 1993: v a n V a l i n , R. D. Jr. (ed.). *Advances in Role and Reference Grammar*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1993.
- Вейлин 2008: v a n V a l i n , R. D. Jr. (ed.). *Investigations of the Syntax–Semantics–Pragmatics Interface*. John Benjamins Publishing Company, 2008.
- Версхюрен 1999: V e r s c h u e r e n , J. *Understanding Pragmatics*. London: Arnold, 1999.
- Генова 2000: G e n o v a , D. Some inconsistencies with what is said and what is implicated in an utterance. – *Съпоставително езиковедие*, 2000, № 3, 43–52.
- Генова 2005: G e n o v a , D. The perlocutionary principle or how principles in pragmatics proliferate. – *Съпоставително езиковедие*, 2005, № 1, 48–62.
- Генова 2015: G e n o v a , D. *‘Did You Get What I Said?’ or How the Speaker Uses Language*. Veliko Turnovo: Sts. Cyril and Methodius University Press, 2015.
- Грайс 1968/1991: G r i c e , H. P. Utterer’s meaning, sentence meaning and word meaning. – In: St. Davis (ed.). *Pragmatics. A Reader*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1968/1991, 65–76.
- Грайс 1975/1991: G r i c e , H. P. Logic and conversation. – In: St. Davis (ed.). *Pragmatics. A Reader*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1975/1991, 305–315.
- Грайс 1989: G r i c e , H. P. *Studies in the Way of Words*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1989.
- Грийн 1996: G r e e n , G. M. *Pragmatics and Natural Language Understanding*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1996.
- Левинсън 1983: L e v i n s o n , S t. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Левинсън 2000: L e v i n s o n , S t. *Presumptive Meaning: The Theory of Generalized Conversational Implicature*. Cambridge, MA: The MIT Press, 2000.
- Лийч 1990: L e e c h , G. *Semantics: The study of meaning*. Penguin Books, 1990.
- Ницолова 1984: Н и ц о л о в а , Р. Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език. София: Народна просвета, 1984.
- Принс 1982: P r i n c e , E. F. The simple futurate: not simply progressive futurate minus progressive. – *Chicago Linguistic Society*, 1982/ 18: 453–465.
- Спърбър и Уилсън 1986/1995: S p e r b e r , D. and D. W i l s o n . *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford/Cambridge: Blackwell Publishers, 1986/1995.
- Стивънсън 1993: S t e v e n s o n , R. J. *Language, Thought and Representation*. Chichester: John Wiley and Sons, 1993.
- Сърл 1979: S e a r l e , J. R. *Expression and Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
- Шифрин 1987: S c h i f f r i n , D. *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

e-mail: dafinagenova50@gmail.com
 ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”,
 Катедра по англицистика
 ул. „Теодосий Търновски“ 2
 5003, Велико Търново

M. Marcjanik (ed.). *Jak zwracają się do siebie Europejczycy*. Warszawa, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, 2013. 419 s.

Сборникът *Jak zwracają się do siebie Europejczycy* с главен редактор Малгожата Марцяник е част от поредица, посветена на обносните в межкултурен аспект. Конкретният том разглежда формите за обръщение в европейските езици.

Правилната употреба на адресативните форми е първо условие за успешна комуникация. Оказва се, че всеки език има специфична система от способности за обръщение към събеседниците, която го отличава дори от езиците, с които е от една група. Затова при изучаване на чужд език, наред с граматиката и лексиката, е необходимо да се обърне специално внимание на тези прагматични особености.

В сборника са описани адресативните форми в почти всички европейски езици, като от славянското семейство отсъства само словенският. Най-голямо внимание е обърнато на полския език, като отделно изследване е посветено на формите за обръщение, характерни за полското село. На статията, описваща полската адресативна система, се опират останалите изследвания в тома, като следват нейната структура. Затова всеки от разгледаните езици е представен в съпоставка с полския. Анализите започват с кратък исторически преглед, в който се обръща внимание на етапите, през които преминава системата от апелативни форми за дадения език. Приема се, че народната култура успоредно с политическите, икономическите и обществените промени, са основата, от която израства и се развива разглежданата система. В същинското изследване с помощта на богат илюстративен материал, включващ както конкретни адресативни форми, така и контекстите на тяхната употреба, се представя йерархията на отношенията при официални и неофициални комуникативни ситуации: на работа и вкъщи, в училище и университета, в църквата, болницата и т.н.

Общото между адресативните системи във всички разгледани езици е противопоставянето на два типа отношение между говорещите – на *ти*, изразяваща равенство, симетричност, близост, и на *Вие*, показваща неравенство, липса на близко познание, асиметрия – говорещите са на различни нива в обществената или професионалната йерархия. Във всеки език обаче те са вербализирани по специфичен начин и, което е по-важно, имат специфична употреба, носят различна конотация и се възприемат различно.

Формата на *Вие* във всички описани езици се възприема най-общо като учтива. Но наред с това, че е знак за добро възпитание, тя създава дистанция между говорещите, което е не по-малко важна нейна функция. В комуникативната ситуация обаче нещата далеч не са толкова еднопластови: можем да бъдем невъзпитани и груби, ползвайки обръщение на *Вие*, и същевременно, говорейки на *ти*, да изразим близост и положително отношение, което далече не е признак за лошо възпитание.

В повечето разгледани езици, за да изразим дистанция, ползваме местоимение за множествено число, например във френския (*vous*) и във всички славянски езици, освен полския. По-рядко, за да се демонстрира дистанция, се ползва трето вместо второ лице. Така е в италианския (*lei*), испанския (*usted*), немския (*Sie*), както и в полския (*pan/ pani*). Специфични случаи представят английският и шведският език. Английското *you* ('ти' и 'вие'), произлиза от местоимението за 2 лице, множествено число и се употребява от XVII век като форма и за ед.ч., и за мн.ч. Шведите преминават изцяло на *tu (du)*, но едва през 70-те години на XX век. Изразяването на дистанция с помощта на 2 л., мн.ч. или 3 л., ед. или мн.ч. социолингвистите обясняват като основна стратегия за вежливост (в широкия смисъл) – метод за деперсонализация на адресата. Обръщайки се на *vie* или *той* към адресата, молбата на адресанта привидно се насочва към някой друг или към една по-широка група от хора. Това е вид игра, езикова конвенция. Освен подмяна на лицето и числото, в някои езици местоимението допълнително се замества със съществително име, което също е стратегия за деперсонализация на адресата. Така вместо местоимения за дистанция се използват старите благороднически титли. Освен полските *pan/ pani*, такъв е случаят например с испанското *usted*, което произлиза от *Vuestra Merced* 'Ваше Величество', с италианското *lei* – от женска благородническа титла *Signoria* 'Ваше Благородие' и др. При европейските езици третолични местоимения, еднакви по форма с титли или деривирани от такива, се използват в полския, италианския, испанския, португалския и унгарския. Откроява се закономерност: това са все народи с многовековна и силна феодална традиция, в които аристокрацията има важна историческа роля, обществото е по-скоро консервативно, а религията – католическа.

Обърнато е внимание и на спорния въпрос относно същността на полските лексеми *pan/pani*. Приема се, че в изречението *Niech pani siada* и в израза *nasza pani* участват различни езикови единици (които са в омонимна връзка). Само във втория случай лексемите могат да получат прилагателно-определение и да се квалифицират като съществителни имена, докато в първия говорим за третолични местоимения.

Коментират се и призивите, подкрепяни от редица социолингвисти, за премахване на официалната форма и преминаване изцяло на *tu*, независимо от комуникативната ситуация. Приведени са следните основателни контрааргументи: липсата на опозиция *tu/ Vie* би лишила събеседниците от възможността да се дистанцират един от друг, което може да бъде както необходимо, така и желано; много по-трудно би станало изразяването на близост – всеки има право да разграничи близки от чужди, което е възможно само при наличие на езикови средства, изграждащи дистанция.

За всеки от описаните езици откриваме подробна информация за официалната форма за обръщение. Според М. Лажински¹ в полския език такава универсална формула не съществува. Ползват се различни комбинации, всяка със своите специфики. Например съчетанието *pan/ pani* + фамилия + 3 л., ед.ч. показва несиметрични отношения между говорещите (така се обръща началник към своите подчинени), но то не е универсално и е сравнително ново в Полша. Съчетанието *pan/ pani* + малко име се употребява както при асиметрични, така и при симетрични отношения. Не е допустимо при всяка ситуация, но именно то, според автора, в най-голяма степен може да се приеме за стандартно. Формулата за обръщение към непознат е *pan/ pani* + 3 л., ед.ч.

¹ Автор на статията, посветена на полския език.

Официалната уважителна форма при всички останали славяни е *Вие* + 2 л., мн.ч². В Русия тя се използва както към непознати, така и към познати. Често обаче руснаците ползват обръщенията *женщина/мужчина* при разговор с непознат човек, което не противоречи на официалната норма. Работническата и селската класа ползва родствени названия във функция на обръщения: *отец, мать* към по-възрастни, *брат* към хора на същата възраст, а *сын/дочь, внук/внучка* – към по-млади. Официалното обръщение към по-млад човек е *молодой человек*. В Беларус влиянието на руския език е много силно и оттам се заимстват и формите за обръщение. Има специфични беларуски форми, но те не се владеят и припознават от всички носители на езика: *шаноўны спадар/шаноўная спадарыня*. Ползват също *мужчына, малады чалавек* по руски модел. Украинците пък заемат от полски *pan/pani*, но го използват само в много официална ситуация (или при разговор с поляци). Общоприетото обръщение към непознат е *шановний пан/шановна пані*, но и там се ползва по руски модел неутралното *мужчино/дівчино* плюс *Вие*. Обръщенията в чешки и словашки са *slečna* (г-ца), *paní* (чеш.)/*pani* (слш.), *pán*. При словациите откриваме още една официална форма, заета от унгарски: на *они* (3 л., мн.ч.). Днес тя е много рядка, използва се само от най-възрастното поколение и езиковедите очакват нейното пълно заличаване. За младите словаци обръщението *pán/pani* носи подигравателен нюанс, предпочитат формулата име + *Вие* (без *pani*). Официалните обръщения в българския са *господине/госпожо/госпожице*, в сръбския: *господине/госпоћо/госпоћице*, в македонски: *господине/госпоѓо*. Последните ползват като стандартни и апелативните форми *колего/колешка, другар/другарка*. Сърбите ползват и конструкцията с малко име: *госпоћо Драгана* плюс 2 л. мн.ч. (срв. *pani Agato*³). Специфични са и обръщенията от 3 компонента – *господине професоре Новаковићу*. В Германия и Англия официалните форми за обръщение са *Frau / Herr // Mr / Mrs* + фамилия. В немски има и средна форма (между близост и дистанция): конструкция от малко име + *sie* (3 л., мн.ч.), която се среща все по-често (в Полша такива конструкции са отдавана наложени: *Janku, czy mogę pana prosić?*). За разлика от полския обаче, и в двата германски езика комбинацията **Herr Frans/ *Frau Monika // *Mr John* е невъзможна (честа грешка за изучаващите тези езици поляци заради модела *pani Agato*). Към непознати британците се обръщат на *sir/ madam*. Официалното обръщение във Франция е *madame/ mademoiselle / monsieur* + *vous* + 2 л. мн.ч. То се използва както при контакт с непознат, така и между познати като израз на уважение. Включването на фамилия съкращава дистанцията между комуникантите: така се обръща служител към своя ръководител, лекар към пациент, продавач към постоянен клиент, учител към познат родител. Ползва се и нулево обръщение – *vous* без име. За испанския език се твърди, че не е строго нормиран и начините за обръщение се избират субективно. Най-голяма дистанция и уважение изразява конструкцията *señor / señora* + фамилия. С подобна функция е формулата *don/ doña* + име + 3 л. ед.ч., но употребата ѝ е все по-рядка. Възможно е обръщение без име и титла. За целта служи третоличното местоимение *usted*, което се съчетава с глагол в 3 л. ед.ч. (срв. *pan*

² Преди XIX век такава е била уважителната форма и в Полша. Днес тя се пази в селата, където се конкурира с актуалната официалната норма, като се срещат и контаминации, срв. *wysiada pan / Wy wysiadacie / wysiadacie pan*.

³ Формула, неприемлива в българския: *г-н Иван.

/ *pani*⁴). То се употребява с цел да се съхрани аз-ът, да се дистанцира събеседникът, но употребата му е ограничена и дори може да се възприеме негативно (особено от младите испанци), тъй като конотира общуване с по-възрастен събеседник⁵.

Наред с официалните форми за обръщение се коментира и въпросът за титлите и званията и тяхното място в апелативните конструкции. В полския език принципите на употреба на тези лексеми са изключително сложни, и то не само за чужденците, но и за носителите на езика. Това до голяма степен отличава полския от останалите европейски езици, в които, независимо от заеманата от събеседника длъжност, се използват стандартни конструкции от типа *madame/ Frau/ signora* плюс фамилия⁶. Източните славяни също ползват установената формула на руския модел от първо и бащино име, който е толкова универсален, че се ползва дори при обръщение към президента. Подобна всеобща употреба (*pan* плюс фамилия) е немислима при обръщение към полския президент например (освен ако не е съзнателна демонстрация на пренебрежение). Но в Полша се титулуват далеч не само президентът или премиерът. Всяка длъжност, която се отличава в обществената йерархия, се включва в апелативната конструкция след стандартното *pan/ pani* на мястото на фамилията. Инвентарът от полски титли е много широк, като най-чести са: *profesor, doktor, docent, magister* (за аптекар), *general, kapitan, mecenas* (адвокат), *sędzia* (съдия), *poseł* (депутат), *naczelnik* (началник), *dyrektor, kierownik* (ръководител) и др. (т.е. обръщението е *panie profesorze/ doktorze/ mecenasie* и т.н.). Друга специфика е, че титлите се повишават (подполковника наричат полковник, заместник-министъра – министър) и са пожизнени – въпреки изтичането на мандата титлата се запазва. Поляците титулуват дори шофьора на автобус (или друго средство за масов транспорт) – *panie kierowco*.

Относно половата дискриминация в езика, във всички описани в сборника езици мъжката форма е основна, а в някои е универсална – ползва се и за двата пола. В полския такава несиметричност откриваме на много места, в това число и при обръщението. Почти всички титли остават във формата за мъжки род при обръщение към жена: *pani doktor, pani profesor, pani poseł*⁷. От названията на престижни професии/ постове не се деривират женски форми. Не такава е ситуацията при останалите западни славяни: чехите имат женски форми за всички научни степени и длъжности (магистър, доктор, професор, декан, ректор), които са неутрални, напълно приети; словаците имат женски форми за всички професии. При южните славяни половата дискриминация в езика е по-силна: сръбските апелативни конструкции към жени наподобяват полските *gospođo/ koleginiçe* (в звателен падеж) плюс основна форма за м.р., именителен падеж *profesor/ магистар/ инжењер*; в българския титлите винаги са в мъжки род и към тях се добавя фамилията: *д-р Иванова*. Подобно на чехите и словаците, в немския регулярно се деривират женски форми на професии и длъжности от мъжките, суфиксът за женски род е *-in*: *Dekanin*. Французите избягват употребата на титли, и макар в езика да съществуват женски форми, те не се ползват. Това обаче не е проява на

---

⁴ Откроява се подобие между полския и испанския език на ниво местоимения: *tú/ ty – vosotros/ wy* (при симетрични отношения); *usted/ pan, pani usted/ panowie, panie, państwo* (асиметрични отношения).

⁵ Подобно е отношението на младите поляци и словаки към апелативите *pan/ pani*.

⁶ Модел, наложил се и при западните и южните славяни.

⁷ Като титлата остава винаги в основната си форма в именителен падеж.

сексизъм – феминизацията е повсеместна, но не се е отразила в езика. За силна феминизация и равенство между половете може да се говори и в Англия, където в последно време се налага нов апелатив за женски род – *Ms.*, което, подобно на мъжкото *Mr.* ‘г-н’, е неутрално спрямо признака (*не*)омъжена (срв. *Mrs.* ‘г-жа’ и *Miss.* ‘г-ца’).

Описани са и правилата за общуване в учебните заведения. При източните славяни учениците се обръщат към учителите си, ползвайки стандартната конструкция – малко и бащино име. В чешките детски градини и начални училища обръщението е *paní učitelko*⁸, а в средното училище – *pane profesore/ paní profesorko*. В българските детски градини и училища обръщението е *госпожо/ господине* плюс 2 л. мн.ч. – без фамилия или титла. Подобна е ситуацията във Франция и Испания – фамилията и титлата се изпускат. Апелативите за учител са *madame* (фр.), *maestro, señorita* (исп.). Във Франция дори в университета титлата и степената не се споменават, обръщението остава *madame*. Съвсем различна е ситуацията в Англия, където учениците се обръщат към учителите си с фамилиното име: *Mr. Brown*. В университета към фамилията се прибавя и научната степен на преподавателя, но се засилва тенденцията към скъсяване на дистанцията: студентите все по-често се обръщат към преподавателите на малко име. Същата ситуация се наблюдава и в Испания: повече от половината студенти се обръщат към преподавателите си по име.

При употребата на университетските титли и степени отново се открояват интересни специфики. За западните славяни са типични конструкциите *pani docent, pani doktor* (пол.), *pane doktore, pane děkane* (чеш.), *pán doctor/dekan/rector* (слш.). Специфично за Чехия е, че ползват титлата магистър наравно с останалите. При южните славяни липсва обща схема. Сърбите избират между конструкции с един апелатив – самата титла: *докторе, професоре*, или с два: *господине професоре, госпоно професор, колега инжињеру*, докато в България към научната степен задължително се добавя фамилията на адресата. В Германия научните титли са само две – *Herr/ Frau Professor; Herr/ Frau Doktor Meier*. Французите не обичат титлите и не ги използват, като дори към ректора се обръщат с *monsieur*.

Специфични са и начините, по които преподавателите се обръщат към своите ученици и студенти. Източните славяни и в тази ситуация ползват официалната конструкция – малко и бащино име. В България обръщението е само на малко име, като в зависимост от възрастта се съчетава с форми за 2 л., ед.ч. или мн. число на глагола (официалната форма – в горните класове и в университета). В университета е наложен и апелативът *колега/ колеги*, както и необщоприетото *колежке*. Ползват го и сърбите: *колега, колегинице*, както и в Чехия, но там конструкцията *pane kolego* е все още спорна. Характерно за този тип апелатив е, че въпреки привидното равенство, което изразява, се ползва само от преподавателя към студентите, но не и в обратния случай. В Сърбия е прието на учениците да се говори на фамилия плюс 2 л., ед.ч., на *ти* със студентите са и преподавателите в Македония. В Англия както към ученици, така и към студенти, обръщението е на малко име, докато във Франция апелативът зависи от възрастта на адресата: в началното училище – на име, в основното на *vous + име/ vous + име* и фамилия, в средното *mademoiselle + vous/ mademoiselle + фамилия + vous/ име + vous*.

⁸ Въпреки склонността на поляците да използват титли и професии, подобна конструкция в полския език е невъможна: **pani nauczycielko*.

При обръщение към лекар поляци и чехи ползват един и същи модел, различаващ се от останалите славяни: *panie doktorze* (пол.), *pane doktore* (чеш.). В Русия и Беларус обръщенията *доктор*, *сестра* се ползват само в случай, че адресатът е непознат (и съответно не се знае първото и бащиното му име). В България обръщението към лекаря е *д-р* плюс фамилия и 2 л. мн. ч., а французите ползват уважителната форма *madame/monsieur + vous*. На другия полюс са испанците, които се обръщат по име към лекаря. Апелативът за медицинска сестра при всички славяни е родовото название *сестра*, *siostro* (пол.), *sestro* (чеш.) без назоваване на фамилия или име.

Коментират се и обръщенията към духовенството. В България официалният апелатив към свещеник е *отче*, но с широка употреба и е и по-разговорното *дядо none*⁹. Поляците ползват както за католически, така и за православен и евангелистки свещеник апелатива *ksiądz*, който функционира като местоимение, подобно на *пан*. Във функция на местоимения са и названията *siostra*, *matka*, *ojciec*, *brat* (сестра, майка, баща, брат) – за монаси и монахини, като винаги заместват *pani/pan* в апелативната конструкция.

В статиите, посветени на славянските езици, са разгледани и характерните за социализма апелативи *другарю/другарко*. Официални обръщения във всички страни от блока до падането на режима, сега те все още се ползват от членовете на социалистически и комунистически партии. В Полша *towarzysz* никога не се е наложило в езика – нито като местоимение, нито като обръщение¹⁰, докато в други езици така и не излиза от употреба. Например в Беларус *таварыш* се ползва и до днес. В Сърбия обръщенията *друже/другарице* не са идеологически натоварени и имат широка употреба в значение 'приятелю' (плюс 2 л., ед.ч). Подобна е ситуацията в Македония, където *другар/другарка* са стандартни форми за обръщение, но все повече се изместват от обръщенията *господине/госпоіо*. Интересна особеност на руското обръщение *товарищ* е, че няма форма за женски род, след него се назовава професията или фамилията на адресата.

Наред с официалните форми за обръщения подробно се описват и апелативните конструкции при симетрични отношения между говорещите и ситуациите, при които се използват. В Полша въпреки високата степен на формализираност на езика сравнително лесно се минава на *ти*. Така разговарят колегите в работата (които са относително близки в йерархията), като възрастовата разлика не е от значение. В големите чужди компании, по американски модел, всички служители са на *ти*¹¹. В Чехия колегите в работа са както на *ты*, така и на *Ѕу* (към по-висшестоящите – задължително на *Ѕу*). Специфично обръщение е *pane kolego/pani kolegyně* (срв. с полския, където значението на думата е различно). В работните си отношения словаците бързо преминават на *ты*, а *Ѕу* се запазва само при контакт с по-висшестоящи или много по-възрастни колеги. Говоренето на *ти* е все по-разпространено при всички западни славяни, по американски модел, така се обръщат в семейството, с приятелите и връстниците. За словаците е характерна широката употреба на деминутиви като обръщение към близките, които се деривират дори от чужди имена. Подобна тенденция се наблюдава и в руския език. Там като мили обръщения се използват много умалителни от названия на животни. В

⁹ Ползва се дори когато свещеникът е много млад.

¹⁰ По подобен начин в Русия не успява да се наложи апелативът *господине*.

¹¹ Практика, която в България още не се е наложила.

Украйна и Беларус, по руски модел, познатите се обръщат помежду си с име и бащино име плюс *Vue* (в израз на уважение). Все пак в последно време, отново под американско влияние, започват да преминават по-бързо и по-свободно на *tu*. С най-слаба формализираност при славянските езици се характеризира сръбският. Това се обяснява с продължителното отсъствие на социален елит, което е довело до по-висока степен на непосредственост в междуличностните отношения. В Македония употребата на *tu* също е много честа дори между непознати¹². В английския местоимението *you* е омонимно (*tu* и *vue*) и в кое от двете му значения е употребено показва адресативната форма: име или титла плюс фамилия, срв.: *How are you, John / How are you, Mr. Brown*. Ползват се и конструкции само с местоимението *you*, без име или фамилия – така се избягва демонстрация на конкретно отношение към адресата. Французите са на *tu* не само в семейството и сред приятелите си, но и с всички колеги на работа (без това да показва близост между тях). Въпреки че принципно *tu* се свързва с приятелство, близост, фамилиарност, а *vous* с уважение и дистанция, във френския *tu* не изключва уважително отношение, нито *vous* изключва близост. Още по-широка е употребата на *tú* в Испания. Както при македонците, тази конструкция се използва дори между непознати и както във Франция тя не е знак за липса на уважение. За испанците демонстрацията на симпатия чрез скъсяване на дистанцията показва, от една страна, уважение към събеседника, а от друга доброто възпитание на говорещия. Масовата употреба на *tu*-конструкции създава ситуация на привидно обществено равенство. Испанците са склонни да демонстрират много по-голяма близост в сравнение със съседните народи, затова се прегръщат и целуват дори при случайна среща, както и при запознанство. Често използват деминутиви (срв. руски, словашки), както и много псевдоними.

Симетричните отношения са характерни за семейната среда, но и тук се откриват различия между езиците. За северните славяни, например, е характерен известен консерватизъм. За поляци, чехи и украинци е прието при разговор с родители, баби и дядовци да се използва уважителна форма. Така в полския език роднинските названия *tata, ojciec, mama/ matka, dziadek* приемат характеристиките на местоимения, а не на съществителни, подобно на *pan: Jak się babcia czuje?* (срв. *Jak się pan czuje?*). Все пак тази употреба не е норма, характерна е за семейства с по-възрастни родители и за селата. Словаците винаги използват уважителна форма към тъстовете си, дори след апелативите *mama, otec*. Като цяло, системата от роднинските названия при славяните е далеч по-богата в сравнение с останалите европейски езици. Между отделните групи обаче има и някои различия. Южните славяни са запазили и активно употребяват по-голяма част от старославянските названия, в сравнение със северните, които са съкратили инвентара им. Южните и източните славяни използват роднински названия като обръщения към непознати: *отец, мать* (рус.), *вуйку, дядю* (укр.), *лельо, чичо* (бълг.), *стрино/ стринко* (мак.) към по-възрастни; *сын, дочь, внук, внучка* (рус.) – към по-млади; *брат* (рус., бълг.), *отец, мать, старик* (рус.) към връстници. Специфично обръщение към децата откриваме при сърби и македонци: апелативът *сине* се използва не само за мъжката, но и за женската рожба, като умалително, събирателно обръщение със значение 'дете', конотира близост и нежност. За македонци и българи пък е характерно родителят да се обръща към детето си със същия апелатив, който детето използва към него *мамо, тате*.

¹² Така например е прието да се обръща купувач към продавача.

Откроява се една сфера на употреба на формите за обръщение, в която полският език се оказва далеч по-слабо формализиран от повечето езици – тази на рекламите, информационните табла, инструкциите за употреба, политическите манифести. Вместо стандартната конструкция (*pan/ pani* плюс 3 л., ед.ч.) при всички тях апелативната форма е във 2 л., ед.ч. Освен от чисто прагматична гледна точка (стремеж да се изгради близост с адресата), тук се намесва и езиковата икономия – учтивата форма изисква далеч по-дълга конструкция, срв. *Kup już dziś* и *Proszę pana, niech pan kupi już dziś!* Командите в MS Word също са във 2 л., ед.ч.: *kopiuj* (*Copy*), *usuń* (*Cut*), за разлика например от чешки, руски, немски, където са в инфинитив¹³.

Сборникът завършва с бележки за авторите на статиите и кратко резюме на тома на английски и немски език.

Факултетът по журналистика и политически науки към Варшавския университет не случайно посвещава пореден том на проблематиката, свързана с интеркултурното общуване – контактът с носители на чужд език е неизменна част от работата на журналиста, а доброто познаване на специфичните за всяка култура адресативни форми е задължително условие за успешна комуникация. Така, наред с несъмнената научна стойност (задълбочено и многоаспектно проучване на формите за обръщение във всеки от разгледаните европейските езици, както и в съпоставителен план с полския), книгата има висока практическа стойност. Отделните статии биха били много полезни и за изучаващите съответния език като чужд.

Жана Станчева
e-mail: jana_stancheva@abv.bg
СУ „Св. Климент Охридски, ФСлФ
бул. „Цар Освободител” № 15, София 1504

Актуални тенденции в развитието на прагматиката и когнитивната лингвистика. Сборник с материали от Международна научна конференция, 2012 г. (съст. Милена Попова). София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2015. 179 с.

Представеният сборник излезе в края на 2015 г. като обобщена публикация на материалите от три прояви, организирани от Университетския комплекс по хуманитаристика „Алма матер“ в рамките на новоучредения Висш семинар „Нови прочити в хуманитаристиката: ибероамерикански, средиземноморски и трансатлантически езици и култури“ – от въстпителния семинар „Актуални тенденции в развитието на лингвистичната теория“ (2 май 2012 г.), от кръглата маса „Прагматика и синтаксис“ (17 май 2012 г.) и от заключителната конференция „Когнитивната лингвистика и прагматиката през новото хилядолетие (11 юни 2012 г.)“. В първия раздел на книгата са включени приветствието на Н. Пр. Хосе Луис Тапиа Висенте, извънреден и пълномощен посланик на Кралство Испания в България, и лекцията *Синтаксис и прагматика* на

¹³ Тук откриваме подобие с българския език, където командите в MS Word също са във 2 л., ед.ч.: *копирай*, *изрежи*, *постави*.

почетния гост на кръглата маса акад. Салвадор Гутierrez Ордонес, както и встъпителните думи на проф. Милена Попова, представящи научното дело на госта.

В лекцията си Гутierrez Ордонес се спира на основните въпроси от взаимоотношенията между отделните клонове на езикознанието и мястото на прагматиката сред тях. Всестранно са анализирани взаимоотношенията в рамките на езиковия знак между десигнат и денотат, между прагматиката и отделните езикови равнища – фонологично, морфологично, синтактично, както и взаимодействието с лексикалната система. Встъпителният акцент е поставен върху противопоставянето между кодифицираната информация, която досега е била основен обект на анализ от езикознанието, и некодифицираната информация, която е обект на изследване от прагматиката. Отделя се обхватът на имплицитното, диференцират се пресупозициите и имплицатурите като форми на съдържащата се в речевия акт имплицитна информация. Отделя се ново равнище на анализ – синтаксис на изказването, което е типична сфера на проявление на прагматичните явления. Представени са примерни анализи на структурите, изразяващи причинно-следствени отношения, изречения за причина и за отстъпка, механизмите на възникване на единична и двойна имплицатура. В заключение се подчертава ролята на понятия като ‘речев акт’ и ‘имплицатура’ за по-пълното съвременно описание на езика и особено на неговите устни форми.

Майя Пенчева посвещава текста *Прозорци към езиковата еволюция* на подходите към езика като феномен, чиято онтогенеза носи следи от предходни етапи от своето съществуване. Авторката проследява три основни подхода към тази проблематика: чомкианската теория за вродения език, която имплицира тезите за липса на еволюция на езика и на разлика между езиците; неодарвинизма, чийто основоположник Д. Бикертън се стреми да отговори на въпроса как, кога и защо се е зародила езиковата способност; и накрая, но най-подробно представена – теорията на прозорците, предложена от Р. Бота, смятащ, че „протоезикът и езиковата еволюция могат да се изучават чрез анализ на други езикови явления („прозорци“, за които има преки данни“ (с. 36): ранния детски език, майчиния език (motherese), пиджините, спонтанното усвояване на чужд език от възрастни, спонтанните жестомимични комуникативни системи на деца, родени глухи от чуващи родители, аграматичната афазия, теорията за граматикализацията най-вече в работите на Хайне и Кутева, а също така и приносите на диахронната съдържателна типология.

Докладите на Майя Пенчева и на Стефана Димитрова (Прагматиката като генератор на нови подходи към изучаване на езика и познанието) отвеждат към интегралния и интердисциплинарен подход към езика. Тази идея е експлицирана от Ст. Димитрова по следния начин: „колкото повече изучаваме езика, толкова по-трудно върви този процес, защото той изисква все по-широка осведоменост от изследователите и защото става дума за един процес, който наистина е твърде многопластов и многоаспектен“ (с. 41). Авторката подчертава съвременната тенденция да се акцентува не толкова върху езиковите форми, колкото върху говорещия човек, върху процеса на познанието, който в крайна сметка определя и развитието на езиковите форми. Сбитият преглед на теоретичните основи (с. 42–44) е всъщност преглед на съвременното състояние в развитието на прагматиката като наука, в който се подчертава и ролята на контактите на носителите на езика с чужда езикова система (напр. в обучението по чужд език), което играе важна роля за изследване на системата преди всичко на чуждия език. Транзакционният модел на дискурса (наречен още когнитивен

модел на съобщаването на знания) в изследванията на О. Йокояма е представен от Ст. Димитрова в непрекъснат диалог с множество постижения на лингвистиката от средата на XX век до днес. След като разглежда 7 вида знания (5 вида информационни и 2 вида метаинформационни), необходими според О. Йокояма за транзакцията на знания между участниците в речевия акт, Ст. Димитрова изтъква необходимостта от пресичането на активните знания на говорещия и слушащия с цел успешно реализиране на транзакцията. Във връзка с критерия уместност тя предлага термина *синдискурсивни изречения* (зависещи и от дискурса, и от ситуацията) и споделя виждането си за разширената координатна система на прагматиката, състояща се от 4 (а не 3) шифтера: аз – ти – тук – сега.

Сред публикациите, които доказват необходимостта от налагащата се в съвременните лингвистични трудове интегралност на подходите, е и работата на Милена Попова „Семантични и прагматични аспекти на синтаксиса на съвременния испански език“. Тя изследва „динамичното взаимодействие между синтактичните, семантичните и прагматичните аспекти на изказа, което определя формалното представяне и спецификата на функциониране на синтактичните категории подлог, пряко и непряко допълнение в испанския език“ (с. 47). В основата на тази публикация лежат и резултатите от типологическите изследвания, които, както подчертава М. Попова, разширяват емпиричната база за функционалната природа на синтактичните отношения и насочват към неотчитани в предходни периоди отношения между „формалните, семантичните и прагматичните измерения на семиозиса на лингвистичния знак“ (с. 58). Пример за това е например преформулирането на традиционното понятие ‘синтактична категория’ във връзка с концепцията за ергативността като отправна точка при изучаването на прагматичната основа на граматическите категории в работите на И. Бехерт (с. 59). На базата на теориите, отчитащи зависимостта от комуникативната ситуация и информационния поток (напр. Б. Комри), приносите на референциално-ролевата граматика (Р. Ван Валин, У.Фоли) и анализите на А. Вежицка за функционалната природа на синтактичните категории М. Попова приема дефиниция за синтактичната категория „въз основа на набор от типични признаци, които са свързани със семантичното съдържание, граматичното оформяне и участието им в различни синтактични процеси“, а не „въз основа на един диференциален признак“ (с. 64). От тази позиция М. Попова разглежда особеностите на т.нар. нетипичен подлог, нетипично пряко и нетипично непряко допълнение в испанския език, при които формалните, семантичните и прагматичните аспекти са неотделимо обвързани. Систематизирани са различни видове диатезни промени: в съотношението семантична роля ~ синтактична функция, свързана с избора на подлог въз основа на признаците на проторолите на Даути (с. 65–67), в същия тип съотношение, но обусловени от действието на синтактичните процеси функционално притегляне и инкорпориране (при задължителна употреба на дативната клитика *le*) (с. 67–68). Анализират се алтернациите, свързани с промяна на съотношението между синтактичните функции и дискурсивните роли на прякото допълнение, както и метаалтернациите, които маркират само фокуса и имат субективен и факултативен характер. Очертани са тенденции при формалното представяне на нетипичните подлози в испанския език, както и особеностите на нетипичното пряко и непряко допълнение.

В статията на Иван Кънчев („За типологичните характеристики на съвременния испански език“) са представени основните типологически особености на испан-

ския на звуково равнище, проследява се типологията на морфологичните категории в този език във връзка с категоризирането им като нерелационни („характеризиращи се с *вътрешна функция* в плана на системата и *парадигматични форми* (окончания) в плана на нормата“ – с. 53) и релационни (притежаващи „*външна функция*, реализирана посредством *синтагматични форми* (описателни конструкции)“ – с. 53). Изпъкват различията между българската и испанската глаголна система в съвременното им състояние – докато в испанския тя е подчертано темпорална, в българския е преди всичко аспектиална. В основата на това твърдение стои спецификата на категорията глаголен вид в българския език, или както казва авторът: „видът не само предхожда, но и е независим от времето“ (с. 55).

Статията на Максим Стаменов „Тебе лъжã – мене истина и принципът на комуникативното сътрудничество“ предлага алтернатива на максимите на Гайс, „която е в състояние да моделира начина, по който разсъждаваме, когато имаме намерението да лъжем“ (с. 75). В работата се коментира основополагащият принцип за комуникативното сътрудничество в теорията на Грайс и критиките към целесъобразността и универсалността му. Именно при осмислянето на лъжата според М. Стаменов се проблематизира универсалността на този принцип поради налагащото се питане дали когато лъжем злоупотребяваме с кооперативността, „която се очаква да е налице при всяко реализирано вербално общуване“ (с. 76). Авторът на статията е представил постулатите на Грайс, различните видове отклоняване от тях, обобщени под названието „експлоатация“ на постулатите (нарушаване, отказ, пренебрегване, погазване), но и формулира противоположни постулати (антипостулати), отговарящи на „комуникативни цели, които нямат нищо общо с идеала да се съобщава правдива информация в разбираем за събеседника вид“ (с. 81). Антипостулатите представляват не вид „експлоатация“ (по Грайс), а злоупотреба с комуникативните очаквания на събеседника. Осъществяването им зависи от едно важно условие – събеседникът не трябва да е наясно за следването им, защото това анулира взаимното доверие между събеседниците. Освен това е критически представена теорията за релевантността на Спърбър и Уилсън, която не отчита „сложната надстройка на междуличностно детерминираното тълкуване на значението, което се надгражда над контекстуалната и ситуативната“. М. Стаменов вижда тази междуличностна надстройка във формулата „аз зная, че ти знаеш, че аз зная“, чието тълкуване трябва да се базира не на един-единствен признак, а на йерархия от признаци. След коментарите на принципа на учтивостта на Лийч в диалога му с максимите на Грайс и разсъжденията за противоречията между постулатите в тези теории, М. Стаменов предлага формула на обобщена разговорна импликатура с 9 стъпки в речеви актове, в които събеседникът не се доверява на контрагента си, различаваща се по 2 допълнителни стъпки от тази при наличие на доверие. В резултат авторът издига принципа на (не)доверието като един от четирите елемента в йерархичната модална рамка на изказването. Като обобщение се конкретизира принципът на сътрудничеството на Грайс с два взаимно допълнителни начина на тълкуване: „сътрудничество – отказ от сътрудничество спрямо сътрудничество – експлоатация на сътрудничество“. Става ясно, че отношенията на доверие или недоверие към събеседника предопределят тълкуването на кооперативността, а наличието на недоверие налага преосмисляне на всички постулати.

Между текстовете на Максим Стаменов „Тебе лъжã – мене истина и принципът на комуникативното сътрудничество“ и на Йовка Тишева „Речевата комуни-

кация и теорията за релеванността“ могат да бъдат открити допирни точки, отвеждащи към осмислянето, което двамата автори предлагат, на инференциалния подход към комуникацията на Спърбър и Уилсън, известен като теория за релеванността. В работата си Й. Тишева посочва за своя основна цел представянето на общите принципи на теорията на релеванността, но реализацията на тази цел основателно е предшествана от задачата инференциалният подход да бъде ситуиран в общия развой на теоретичните постановки в сферата на прагматиката. Авторката разглежда първо семиотичния подход към комуникацията, насочен към изучаване на кода, използван от слушателя за достигане до онова съдържание или информация, които говорещият в своето конкретно изказване е искал да предаде. Ограничеността на обяснителната сила на семиотичния подход само до определени речеве ситуации провокира авторката да изтъкне различията между него и появилите се в началото на ХХІ в. нов подход към комуникацията, наречен „инференциален (дедуктивен, основаващ се на изводи)“ (с. 94). Както подчертава Й. Тишева, в основата на тези два подхода лежат различни представи за природата на комуникацията: според семиотичния подход успешната реализация на комуникативните цели на говорещия е зависима от правилното приложение на процедури за декодиране на вложеното в даден езиков знак съдържание, а според инференциалния модел такава презумпция за правилност не съществува, тъй като в основата на успешната комуникация според нея лежи формулирането и проверката на хипотези или предположения относно намеренията на говорещия. Тя проследява начина, по който авторите на инференциалния подход Спърбър и Уилсън доразвиват в цялостна теория една от основните максими на Грайс – максимата за релеванността, като изхождат от базисното виждане, че „търсенето на релеванност е основна характеристика на човешкото познание“ (с. 95). Акцентира се върху разбирането им за оптимална релеванност, върху двата основни принципа: когнитивния и комуникативния, върху характеристиката на стимулите „на входа“ на когнитивните процеси и тяхната релеванност за индивида. Авторката подчертава, че „Колкото по-големи са постигнатите положителни когнитивни ефекти и колкото по-малко е усилието (от страна на слушателя) за постигането им, толкова по-висока е релеванността на изказването за индивида“ (с. 96). Според оценката на Й. Тишева теорията на релеванността променя философията на лингвистичната прагматика, като когнитивнопсихологическа теория, „в чиито рамки интерпретацията на изказването се разглежда като когнитивен процес“.

Цветомира Пашова в статията „Конективи и видове значение“ се интересува от развитието на изследователския интерес към конективите като функционален клас от езикови изрази, обособен на ниво дискурс („език в употреба, устна и писмена, диалогична и монологична“ – с. 99). В очертаните три основни линии на проучвания на конективите авторката открива нееднозначно използване и неточно интерпретиране на термини, с които се описва значението на конективите. Затова и основната ѝ задача е да уточни „понятийното значение на две дихотомни двойки термини – семантичен/прагматичен и понятиен/процедурен – така, както се използват от две направления в изследванията на конективите“ (с. 100). Разглеждайки гледните точки на Ван Дайн, на Суицър, Сандерс, Пандер Маат и др., принадлежащи към направлението, за което основно свойство на дискурса е неговата кохерентност, авторката извежда четири възможни комбинации от признаци, които биха могли да бъдат кодирани в системноезиковото значение на конективите или пък да бъдат пресупонирани като контекстуална

импликатура. В рамките на теорията за релевантността (в работите на Спърбър и Уилсън, а и на Блейкмор) значенията на конективите се извеждат въз основа на признаци според начина на когнитивна обработка на постъпващата информация. Формираните комбинации между двойките понятийно ~ процедурно значение и непропозиционално ~ пропозиционално значение предполагат наличието на 4 вида значения на конективите. Съпоставката между тези две терминологични схеми за описание на значението на конективите: семантично ~ прагматично и понятийно ~ процедурно води до заключението, че комбинирането им е ползотворният подход за изследване на този функционален клас от езикови изрази.

В работата си „Нужен и е преводач между различните езикови теории“ Цветомира Венкова поддържа мнението за търсенето на мостове между различни изследователски позиции и/или езиковедски школи като необходим компонент в съвременните проучвания на езика. Многообразието от различаващи се и дори противопоставящи се подходи и школи според авторката има положителни аспекти (отстояване на идентичност и изграждане на цялостна концепция), но и отрицателни страни (повторения на тези, но с нова терминология, абсолютизиране на дадени виждания и в следствие на това ограниченост на търсенията и пр.). Затова Цв. Венкова представя пред научната общност опита си да открие пресечните точки между три теории в описанието на глаголната фраза в английския език, неразширена с комплемементи или адюнкти: фразово-структурната граматика (в граматиките на Хъдълтън и Пулъм, а също и на Куърк, Гройнбаум, Лийч и Свартвик), опорната фразово-структурна граматика (в труда на Саг, Уазоу и Бендър) и системната функционална граматика (в работите на Халидей, Даунинг и Лок). Авторката очертава четири становища в научната литература, представляващи отговор на въпроса кой е главният елемент на глаголната фраза. В статията се коментират възгледи, представителни за две от тези становища: а) за пълнозначния глагол като опора на фразата (тази теза има своите варианти във фразово-структурната граматика на Р. Хъдълтън и в системната функционална граматика на Халидей); б) за спомагателния глагол като опора на фразата (чиито застъпници в рамките на фразово-структурната граматика, в опорната фразово-структурна граматика и в системната функционална граматика имат различия по отношение на основните си постулати, анализа на спомагателните глаголи и предлаганите диаграми). Съпоставките между различните теории несъмнено дават възможност за нови търсения и аргументации от привържениците на всяка от тях, а те са и сред двигателите на развитието на лингвистичната наука.

Александра Багашева в статията си „Когнитивната лингвистика и словообразуването“ изследва въпроса приложими ли са постулатите и аналитичните процедури на когнитивната лингвистика в полето на словообразуването. Според нея щом когнитивната лингвистика се фокусира върху значението и менталното му представяне и щом според някои учени (конкретно М. Пенчева) тази наука се разбира „като възприемането на даден светоглед“ (с. 114), то тя може да предостави работещи методики и модели за анализ на производните думи (афиксални деривати, композити, телескопични образувания, акроними, съкращения, универбати) като продукти на човешкото словотворчество. А. Багашева прилага гледната точка на когнитивната лингвистика към значението на *словообразуване* и *словотворчество* и подчертава, че те не са „регистърно или емоционално маркирани синоними“ (с. 115), тъй като се различават по акцента, който е вложен в тях, върху пасивната или върху активната дейност на създа-

теля при възникването на нови лексикални единици. Придържайки се към когнитивната парадигма, авторката предпочита в работата си да говори за словотворчество. В отговорите на четири основни въпроса, които си задава изследователката, откриваме как основните постановки за езиковото значение в рамките на когнитивната лингвистика могат да се съотнесат към словотворчеството. Статията накратко представя основни понятия и похвати от когнитивната лингвистика, които са ѝ необходими, за да очертае своето разбиране за словотворчеството като „комуникативно насочена телеологична дейност с почти евристичен характер, при която се систематизират в предаваем вид нови понятийни различия“ (с. 117). Опирането на разсъжденията върху конкретни изследвания на словотворчеството в когнитивен аспект дават възможност на Ал. Багашева да аргументира важни свои тези и заключения, между които бих откритола две: на първо място виждането, че „основната когнитивна функция на словотворчеството е да стабилизира спонтанно възникващи взаимодействия между познаващия човешки ум и света, като ги заснема в символни комплекси и си осигурява запазени категории за рециклиране“ (с. 119), и на второ място обобщението, че основният принос на когнитивната лингвистика в изследването на словотворчеството е разбирането му като „механизъм, който използваме, за да превърнем ситуационната яркост (*salience*) на дадено понятие от когнитивно-интерпретативен комплекс и оноματοлогична нужда в онтологична яркост, като създадем символен комплекс, улавящ и запазващ за по-нататъшно ползване мисловната ни дейност в даден комуникативен момент“ (с. 121).

Във фокуса на изследователския интерес на Антония Цанкова („Механизми на функциониране на вариращите аспектиално-темпорални показатели в съвременния китайски език“) е едно от главните явления, които отличават изолиращите и аглутиниращите от флективните езици – факултативността ~ облигаторността на граматичните категории и формалните средства за тяхното изразяване. Интересуват я факултативността и причините за вариращата експликация на три ядрени аспектиално-темпорални маркера в съвременния китайски език (*-le*, *-guo*, *-zhe*). Авторката изхожда от виждането, че функционирането на тези показатели зависи от взаимодействието между инвариантното значение на маркера, семантиката на глаголния предикат и вида на действието, кодирано в него. Появата или непоявата на трите аспектиално-темпорални маркера обаче според нея не е произволна и свободна, а прагматически мотивирана, т.е. „обусловена от модални, стилистични и текстообразуващи фактори“, към което трябва да се добавят и субективните предпочитания на говорещия/пишещия. Тази хипотеза е верифицирана чрез експериментално проучване на предпочитанията на 10 университетски преподаватели, носители на китайския език, към контекстуалните реализации на тези маркери в 1100 потенциални позиции. Задачите пред участниците в експеримента са две: при първата трябва да попълнят само позициите, в които е недопустимо изпускането на маркерите (позициите на абсолютна задължителност), а при втората – да попълнят всички позиции, при които употребата е възможна (естествено, зависи от субективната оценка на говорещия и от контекстуалните условия). Съпоставките на количествените оценки от двата експеримента са онагледени с графики, чийто коментар е последван от анализ на семантичните характеристики на маркерите и принципите на експликация. Заключениеята са насочени към необходимостта системното изучаване на аспектиално-темпоралните значения на глаголните маркери да включва изследване на комуникативния и

прагматичния аспект във функционирането им, което е значимо не само за изясняване на тяхната употреба, но и за изграждането на надеждна методика за преподаване на вариацията на тези граматични елементи.

Още в уводната част на своята статия Спас Рангелов подчертава, че взаимодействието на синтактични, семантични и прагматични фактори оформя комплекс, който трябва се отчита при разглеждане на морфологичното маркиране на номиналната фраза в корейския език. Заглавието на статията „Морфологичното маркиране на подлозите в корейския език от гледна точка на интерфейса между синтаксиса, семантиката и прагматиката“ отразява именно това мнение и еднозначно посочва обекта на проучването. Авторът концентрира вниманието си върху подлога в простите изречения във връзка с функционирането на граматичните показатели *nun*, *ka* и *lul*. Анализите стъпват върху богата теоретична основа, която включва гледните точки на функционализма и типологията към синтаксиса, и по-конкретно на теорията за семантичните роли, на семантичната класификация на предикатите, на информационната структура на изречението, на постиженията в изследванията на фокусната структура на простите изречения. Описвани в корейските граматика като: показател за топик *-nun*, номинативен (падежен) показател *-ka*, и акузативен показател *-lul*, тези морфемии (назовавани и частици), се разполагат в самия край на номиналната фраза и не могат да присъстват едновременно. Конкретните анализи водят автора до заключението, че топикализираните подлози в простите изречения (вкл. и тези, маркирани по семантични причини с дативна частица) носят показателя за топик, изключващ появата на номинативния показател. От своя страна подлозите в полето на фокуса се маркират с частицата за номинатив (вкл. когато в тесен фокус по семантични причини имат дативен показател), несъвместима с тази за топика. Номинативната частица (наричана и морфема) не се използва за маркиране на фокус на преки допълнения“ (с. 161).

В статията на Мартина Нинова „Илативи, следствени и каузални изречения – прилики и разлики“ се представят аргументи за това, че прилагането на прагматични критерии при трите типа сложни изречения в испанския език осигурява пълноценност на синтактичния анализ, тъй като се разкриват различните нюанси на използваните езикови средства. Авторката обстойно разглежда по какъв начин в основни граматически трудове, посветени на испанския, са представени и класифицирани илативните конструкции („изречения, които представят следствие, логично произтичащо от твърдението, изразено с предходното изречение“ – с. 163) и конструкциите за подсилено следствие със семантичен компонент „много“, „във висока степен“, подчертаващ резултата, изразен в подчиненото изречение. Откриват се и някои съпоставки с българския, в който най-често двата типа не се разграничават. След прегледа на мненията авторката се спира на връзките между причина и следствие в илативните и каузалните конструкции в испанския език, прилагайки прагматико-семантичния подход като най-подходящ, тъй като „се основава не само на формални характеристики, но и на имплицитната първопричина, на която се изгражда логичната свързаност“ (с.170). Анализите на конкретни примери водят М. Нинова към извода, че илативните и каузалните конструкции имат по-малко разлики, отколкото прилики: имат една и съща пресупозиционна основа, състоят се от семантични блокове (причина и следствие), разполагащи се огледално в главното и в подчиненото изречение, оформят се с еднакви съюзи. Но илативните конструкции са близки и до тези с подсилено следствие, но поради формални (използвани съюзи) и семантични

причини (подсилена качествена/количествена характеристика) те могат да се разглеждат като отделни видове.

Представените в сборника статии съдържат научни приноси, които напълно съответстват на заглавието, избрано от съставителите – читателите ще открият множество актуални проблеми на прагматиката и когнитивната лингвистика, видени чрез спецификата на множество съвременни езици. Освен общотеоретичната насоченост, представяща съвременното равнище на прагматичната и когнитивната лингвистика, той предлага и редица конкретни наблюдения върху посочените езици, които обогатяват и представите за конкретните езици, обуславяни от конкретните аспекти на комуникативната ситуация – основният принос на прагматиката в познанието за вербалната комуникация – като дял от лингвистиката, която се занимава на първо място с речта като реално проявление на езиковата система в класическата опозиция език ~ реч. Тази нейна принципна отлика поражда и интердисциплинарния ѝ характер при анализа на интересуващите ни факти и при практическото приложение на постиженията ѝ.

Красимира Алексова, Маргарита Младенова
e-mail: krasimiraaleksova@gmail.com; margo@slav.uni-sofia.bg
Софийски университет „Св. Климент Охридски”, ФСлФ
бул. „Цар Освободител” № 15,
София 1504

Форум Граматика и прагматика

На 19 ноември 2015 г. в София се проведе вторият научен форум по *българска граматика*. Организатори на събитието бяха Катедрата по съвременен български език при Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ и Институтът за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при Българската академия на науките. Предварително определената тема беше *Граматика и прагматика*. Интересът към проявата беше значителен – голямата заседателна зала на института беше изпълнена с посетители, а сред участниците имаше представители на почти всички българистични звена: освен от Велико Търново и Института за български език участваха лингвисти от Софийския, Пловдивския и Русенския университет, колеги от Плевен, Варна и др. Интересът се подхранваше не на последно място и заради това, че тематиката му събра на едно място двете най-титлувани български лингвистики в областта на прагматиката: Стефана Димитрова и Руселина Ницолова.

Идеята за провеждането на годишните граматични форуми се ражда през 2014 г., когато споменатите две институции инициират провеждането на първия форум. Той се състоя на 27 ноември 2014 г. в Института за български език и отново премина при голям интерес. Темата му беше *Значение и структура на езика: начини на представяне*.¹

¹ За повече информация вж. <<http://e-nasledstvo.com/index.php/2014-11-23-12-13-15/39-2014-12-14-14-40-27>>.

Една година по-късно символичният домакин – Катедрата по съвременен български език при Великотърновския университет, и Институтът за български език организираха втория научен форум по предварително избраната тема *Граматика и прагматика*.

В първата му част бяха изнесени основните доклади, включени в програмата.

Първият от тях беше на Руселина Ницолова, а темата на нейното изложение бе *Някои противоречия при прилагане на комуникативните максими на Грайс*. В доклада проблемата за нарушението на супермаксимата за качество на съобщението беше разгледана в три основни аспекта: съответствие между съдържанието на изказването и някаква ситуация от света; отношение между когнитивното състояние на говорещия *искреност* и съдържанието на изказването, както и отношение между когнитивното състояние на говорещия *адекватна информираност* и съдържанието на изказването.

Вторият доклад *Йерархичната зависимост между граматика, семантика и прагматика* беше представен от Стефана Димитрова. В него се направи опит да се представят доказателства за развитата от руската лингвистка Н. Д. Арутюнова теза, че семантиката има приоритет пред граматиката, а прагматиката – пред семантиката.

Следващото изложение *За експлицитния характер на граматичното и имплицитния на прагматичното и тяхното взаимодействие в дискурса*. Дискусия върху книгата на Mira Ariel *“Pragmatics*

and Grammar” (2008) беше представено от Дафина Генова от Великотърновския университет.

Последният доклад в първата част на форума беше изнесен от Стоян Буров. Темата, по която той говори, беше *Прагматика на граматиката, или за прагматичния избор на граматичните средства. Обобщен анализ на наблюденията на Б. Ю. Норман в книгата му „Лингвистическа прагматика” (2009) с привличане на материал от граматиката на българския език*. Бяха разгледани четирите основни случая, при които според наблюденията на Б. Норман на говорещия се предоставя възможност за избор на граматичното средство: (1) когато противопоставянето между граматичното и лексикалното значение има не еквивалентен, а градуален характер, т.е. когато граматичното явление се характеризира с различна степен на граматичност; (2) когато граматичното значение има ограничена лексикална база и са налице условия за екстраполация на синтактичния модел върху нетипична за него лексика (с такива употреби се преследва определен прагматичен ефект); (3) когато в един и същ период от развитието на езика едновременно съществуват отмиращи и новопоявяващи се граматични явления, което създава конкурентна среда и възможност за избор от страна на носителя на езика; (4) когато носителят на езика съзнателно нарушава граматичното правило, съзнателно дава предпочитание на необичайна или „чужда” форма, при което се разчита да се постигне някакъв естетически, емоционален и по-общо прагматичен ефект.

Втората част включваше няколко предварително заявени изказвания: *Прагматични аспекти на синтаксиса в испанския език* от Милена Попова от Софийския университет „Св. Климент Охридски“, *Прагматичните маркери (върху материал от българската устна*

реч) от Йовка Тишева от Софийския университет „Св. Климент Охридски“, *Да-изреченията – между граматика и прагматика* от Верка Сашева от Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“, *Прагматичен аспект на адвербиализациите и номинализациите* от Яна Пометкова от Русенския университет „Ангел Кънчев“, *Учтивост и прагматика* от Марина Джонова от Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и *За някои възможни функции на „неправилно“ употребените запети в писмената разговорна реч* от Русин Коцев от Великотърновския университет.

Особен интерес предизвикаха изказванията на М. Попова и Я. Пометкова. Изказването на М. Попова акцентува върху необходимостта от изследване на синтактичното оформяне на някои прагматични аспекти на семиозиса. Вниманието се фокусира върху структурирането на изказа в испанския език в зависимост от намеренията и разпределението на информацията на участниците в комуникацията. Изведоха се закономерности на взаимодействие между денотативната и комуникативната ситуация, които обуславят логиката на функциониране на т.нар. шифтърни категории. Я. Пометкова разгледа употребата на два вида синтактични структури: адвербиализации (с център деепричастие) и номинализации (с център отглаголно съществително име на *-не*). Отбеляза основната им функция: за постигане на сбитост на изложението и компактност на структурно-синтактичната организация, което засилва интелектуалния аспект на езика. По-пространно се описа тяхната необичайна употреба: за изразяване на особено отношение на автора, за придаване на лаконичност и динамичност на изложението, за постигане на експресивни и стилистични цели.

Накрая се състоя бурна дискусия, в която бяха поставени интересни въпроси и бяха чути не по-малко интересни отговори. Докладите и изказванията ще бъдат издадени в сборник.

Форумите *Българска граматика* дават възможност да се изслушат доклади за нови и най-нови трудове в българската и световната лингвистика по предварително зададената тема, да се сподели собствен опит в проучванията на отдел-

ни аспекти, да се дискутира по въпроси, които представляват интерес за аудиторията. Проведените досега два годишни форума бяха много ползотворни и затова, че възстановиха прекъснатите от доста години връзки и отношения между българските лингвисти от София и страната. На следващия, трети по ред граматичен форум, чиято тема ще бъде определена по-късно, символичен домакин ще бъде Катедрата по български език на Пловдивския университет.

Стоян Буров
e-mail: s.burov@uni-vt.bg
Велин Петров
e-mail: velindimitrov@abv.bg
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
ул. „Геодосий Търновски“ № 2
Велико Търново 5000

Иван Стоянов
(1935–2016)

На 30.01.2016 г. ни напусна един от основателите на българската университетска украинистика – проф. Иван Андреевич Стоянов. Отдаденият популяризатор на българския език, литература и култура в Украйна и на украинския език, литература и култура в България завърши земния си път месец след изпълването на осемдесетата си годишнина.

И. А. Стоянов е роден на 28.12.1935 г. в с. Банивка, Одеска област, в семейството на потомци на български преселници. Учи българска филология в Ленинградския (Санкт-Петербургския) университет, завършва аспирантура в Института по езикознание „А. А. Потебня“ към НАН на Украйна. Работил е в Киевския университет „Тарас Шевченко“, в Института по езикознание „А. А. Потебня“ към НАН на Украйна, в Киевския славистичен университет. Защитава кандидатска дисертация през 1970 г. на тема: „Семантична структура и етимологичен състав на глаголите за умствена дейност в българския език“ и докторска дисертация през 1995 г. на тема: *Българският език в Украйна: проблеми на функционирането и развитието на лексиката*. Автор е на близо 150 научни публикации: статии, монографии, речници, сред които първият в историята на славистиката „Българско-украински речник“ (в съавторство с Олена Чмир), *Етимологичен речник на украинския език* (член на авторския колектив), монографията *Езикът на българите в Украйна в устна и писмена форма* (в съавторство с Е. Стоянова и И. Дадиверин). Десетки негови статии са посветени на проблеми в областта на етимологията и диалектологията на българския език, връзките му с източнославянските езици, на българско-украинските и украинско-българските научни и културни връзки.

От 2000 г. И. А. Стоянов е професор по украинска филология в Киевския славистичен университет. В своята преподавателска кариера в Украйна е водил лекционни курсове по Граматика на съвременния български език, Българска диалектология, Методика на преподаването на български език, Историческа граматика на българския език, Български език във връзка с езиците от балканския ареал, Българско-източнославянски междуезикови отношения, Българско-чуждестранни (западноевропейски) контакти: синхронен и диахронен аспект, Историческа граматика на украинския език, Старославянски (старобългарски) език, Сравнителна граматика на славянските езици, Аспект на превод.

През 2011 г. в чест на проф. Иван Андреевич Стоянов и 50-годишната творческа и научна дейност на доктора на филологическите науки, професора от Киевския славистичен университет Елза Петровна Стоянова, в Киев излиза том VII от Българистичния годишник (научен периодичен орган на Киевския славистичен университет съвместно с Украинския държавен славистичен център при НАН на Украйна и Министерството на просветата и науката на Украйна). На научното му творчество са посветени публикации в справочни издания като: Чуждестранна българистика през XX в. Енциклопедичен справочник, София, 2008; Славяноведение в СССР. Изучение южных и западных славян. Библиографический словарь. New York, 1993 и др. Като признание за научната му и преподавателска дейност получава редица награди и отличия в Украйна и България, сред които знака „Отличник на образованието на Украйна“, Почетна грамота на Върховната Рада на Украйна, медал и грамота от Министерството на образованието и науката на Република България „Отец Паисий Хилендарски“, почетен знак на Софийския университет първа степен и др.

В периода 1992–1998 г. проф. Иван Стоянов преподава украински език в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и в Югозападния университет „Неофит Рилски“. С неуморните си и последователни усилия той има неocenим принос за откриването на профила „Украинска филология“ в специалността Славянска филология на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ през 1996 г. В съзнанието на неговите студенти завинаги са запечатани всеотдайността и ентузиазма, с които Иван Андреевич преподава украинския език, история, и литература. Ще се помнят емоционалните му и увлекателни разкази, с които разпалва интерес и привързаност към украинските традиции и обичаи, към песенното творчество и културата на Украйна. Посетите от него семена днес дават богат плод в дейността на укрепващата българска украинистика, в успехите на вече десетките студенти, получили образование по украинска филология, на защитилите и обучаващите се докторанти по украински език и литература, в задълбочаването на културните и научни връзки между Украйна и България.

Научната общност изгуби голям славист, украинист и българист. Украинската филология в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ загуби своя основател и вдъхновител, светъл пример за научна и преподавателска компетентност, за човешка топлина.

Поклон пред светлата памет на Иван Андреевич Стоянов!

Албена Стаменова
СУ „Св. Климент Охридски“

I. Оформяне на статиите

Ръкописите се представят на хартиен носител и се изпращат по електронната поща на адрес: contrastive@slav.uni-sofia.bg. Обемът на статиите не бива да надхвърля 30 000 знака. Под заглавието се изписва името на автора и градът, в който работи. Към всеки ръкопис се прилагат кратка анотация (до 500 знака) на български, руски и английски език и до пет ключови думи на езика, на който е написана статията. Статиите, написани на езици, различни от българския, трябва да са придружени от резюме на български език (до 1400 знака), непосредствено след текста на статията. Цитирането в статията следва модела автор – година – страници (Палига 2006: 56). Бележките под линия се индексират с нарастваща номерация за цялата статия, като всяка бележка трябва да се появява в края на страницата, на която е индексирана. В края на ръкописа се привежда библиография, която е използвана и цитирана в текста, подредена по азбучен ред изцяло на кирилица или на латиница, а след нея – електронен адрес на автора. В раздела БИБЛИОГРАФИЯ не се допускат съкращения на заглавия на трудове, периодични издания и градове.

Монография:

Атанасова и др. 1988: А т а н а с о в а , Т. и др. *Българско-английски речник*. 4-то изд. София: Наука и изкуство, 1988.

Раден, Дирвен 2007: R a d d e n , G., R. D i r v e n. *Cognitive English Grammar*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing House, 2007.

Статия в сборник:

Authier-Revuz 2000: Authier-Revuz, J. Aux risques de l'allusion. – In: Murat, M. (éd.). *L'Allusion dans la littérature*. Paris: Presses universitaires de Paris-Sorbonne, 2000, 45–57.

Статия в периодично издание:

Стоевски 2006: С т о е в с к и , А. За някои прояви на англоезичното влияние в домашната среда на софиянци. – *Съпоставително езикознание*, XXXI, 2006, № 1, 62–74.

Grotta 2005: Grotta, G. How does cable television in the home relate to other media use patterns?. – *Journalist Queerly*, 59, 2005, p. 4.

Еванс и Левинсън 2009: E v a n s , N. and S. C. L e v i n s o n. The myth of language universals: Language diversity and its importance for cognitive science. – *Behavioral and Brain Sciences* 32, 2009, 429–492.

Рецензия:

Мърфи 2011 [рец.]: M u r p h y , G. [review]. 2011. How words mean: Lexical concepts, cognitive models, and meaning construction. By Vyvyan Evans. Oxford: Oxford University Press, 2009, pp. xvii + 377. – *Language* 87/2, 2011, 393–395.

Електронен източник:

Evans, V., Bergen, B. and Zinken J. (2007) *The Cognitive Linguistics Enterprise: An Overview*. at <http://www.vyvevans.net/READER.htm> (accessed 19 August 2009).

Корпус:

BNC: *The British National Corpus*, version 3 (BNC XML Edition). 2007. Distributed by Oxford University Computing Services on behalf of the BNC Consortium. URL: <http://www.natcorp.ox.ac.uk/>

COCA: Davies, Mark. (2008-) *The Corpus of Contemporary American English (COCA)*: 425 million words, 1990-present. Available online at <http://www.americancorpus.org>.

FrameNet at <https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal/>. Copyright 2000–2011, International Computer Science Institute.

II. Оформяне на рецензиите

Рецензиите се озаглавяват чрез точните библиографски данни на рецензирания труд. Имената на автора на рецензията и градът, където работи, се изписват след текста на рецензията. Обемът на рецензиите не трябва да надхвърля 14 000 знака.

Б. П а р а ш к е в о в. *Немски елементи в говора на банатските българи*. [Университетска библиотека, № 452.] София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2007. 302 с.

S. P a l i g a. *Etymological Lexicon of the Indigenous (Thracian) Elements in Romanian*. București: Fundația Evenimentul, 2006. 398 p.

I. Articles

The journal solicits and accepts only original, unpublished work. Articles can be written in Bulgarian, English, French, German, Russian and Spanish. Authors who submit manuscripts written in a language other than their native one are advised to have their manuscript carefully edited and proofread by a native speaker of the respective language. Manuscripts should be submitted both electronically and in a hard copy. Please, email manuscripts in Microsoft Word DOC format to the following e-mail address: contrastive@slav.uni-sofia.bg. Hard copies should be mailed to the journal's address. The message accompanying e-mail electronic submissions of anonymised manuscripts should indicate: (i.) title of the paper; (ii.) author's first and last names; (iii.) affiliation, including the place of institution; and (iv.) author's email address. Each submission should contain a short abstract (500 characters) in Bulgarian, English and Russian. Submissions should not exceed 30 000 characters. The abstract should be followed by a maximum of 5 keywords. The manuscript should be organized as follows: title; abstract; key words; text; references; appendices (if any). Correspondence and email address(s) of the author(s) should be typed at the end of the text. Manuscripts should be written in Microsoft Word, font size 12 pts., line spacing 1,5 and 2,5 cm margins. Footnotes should be in 10 pts., single spacing and should be included in the text. They should be indicated by superscript numbers in the text and be kept to a minimum. Footnotes should only be used for additional information and not to give bibliographical information.

References in the text should follow the usual author–date–page format: (Aarts 2011: 3–4). For multi-authored (three and more authors) works only the first author should be given followed by *et al.*: (Heine *et al.*). When referring to more than one work in single parentheses, the authors should be ordered alphabetically.

In the REFERENCES part of the manuscript authors are advised to follow the examples provided below:

Book

Seidlhofer 2011: Seidlhofer, B. *Understanding English as a Lingua Franca*. Oxford: Oxford University Press, 2011.

Article in book

Thornburg and Panther 2000: Thornburg, L. and K. Panther. Why we subject incorporate (in English): a post-Whorfian view. – In Pütz, M. and M. Verspoor (eds.) *Explorations in Linguistic Relativity*. Amsterdam /Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 2000, 319–345.

Article in journal

Masini 2009: Masini, Fr. Phrasal lexemes, compounds and phrases: A constructionist perspective. – *Word structure* 2/2, 2009, 254–272.

Review article

Murphy 2011: Murphy, G. [review]. How words mean: Lexical concepts, cognitive models, and meaning construction. By Vyvyan Evans. Oxford: Oxford University Press, 2009. pp. xvii + 377. – *Language* 87/2, 2011, 393–395.

Electronic sources should be cited as follows:

Evans, Bergen and Zinken 2007: Evans, V., B. Bergen and J. Zinken. *The Cognitive Linguistics Enterprise: An Overview*. at <http://www.vyvevans.net/READER.htm> (accessed 19 August 2009).

Corpora:

BNC: *The British National Corpus*, version 3 (BNC XML Edition). 2007. Distributed by Oxford University Computing Services on behalf of the BNC Consortium. URL: <http://www.natcorp.ox.ac.uk/>

COCA: Davies, M. (2008-) *The Corpus of Contemporary American English (COCA)*: 425 million words, 1990–present. Available online at <http://www.americancorpus.org>.

FrameNet at <https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal/>. Copyright 2000–2011, International Computer Science Institute.

II. Reviews

Reviews should not exceed 14 000 characters. Reviews are entitled by a full bibliographical specification of the work under review as shown below:

F. Sharifian. *Cultural Conceptualisations and Language, Theoretical framework and applications*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2011. pp. xvii + 238.

S. Paliaga. *Etymological Lexicon of the Indigenous (Thracian) Elements in Romanian*. București: Fundația Evenimentul, 2006. 398 p.

